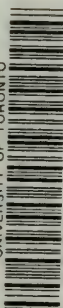

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01657706 6

DB
933
.3
S3B6
ROBA

p 10.

Росавотъи Мако'т

Nyomt. Rehn Pesten 1860.

G. Kuthumi Ádám

A DICSÖÜLT GRÓF

SZÉCHENYI ISTVÁN

ÉLETRAJZA.

~~~~~

Szép vagy óh hon! bercz, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi;
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék!
Nagygyá csak fiaid szent akarátja tehet.

Vörösmarty.

~~~~~

EREDETI KÚTFÖK UTÁN NÉPSZERŰEN ELŐADJA

BOROSS MIHÁLY.

—————

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ARCZKÉPÉVEL.

~~~~~
PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

—————
MDCCCLX.

1860.

DB
933
3
S8B6

TARTALOM.

	Lap
1. Széchenyi gyermek és ifju kora	1
2. Széchenyi István első föllépte s arról vélemény	4
3. Másik ellenvélemény Széchenyi pályakezdetéről	10
4. Széchenyi jellemzése	15
5. Széchenyi irodalmi működése	21
6. Széchenyi államférfui s politikai pályája	25
7. Széchenyi mint élőhalott	34
8. Széchenyi a nemzet halottja	36
9. Mint tiszteli a magyar nemzet elhunyt nagyjait	38

Mint a fiatal s kezdő művész gondolkodva állapodik meg az előtte fekvő becses ködarab előtt s remegve veszi kezébe a vésűt és kalapácsot és soká haboz, míg a köre teszi; félve, hogy művészi szobor helyett, csak türlhető néma alak fog keze alól kikerülni : úgy én is dobogó szívvel veszem fel tollamat s remegve ülök asztalomnál, midőn gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar életrajzát akarom megírni, mert attól félek, hogy midőn dicsőíteni akarom őt, fénytelen rajzommal levonok halhatlan érdemeiből. És hogy e merész lépést mégis megteszem, azon remény biztat, hogy e szerény füzet olvasói nem az író gyöngeségét s csekélységét; hanem a dicsőítendő nagyságát s átkarolhatlan erejét fogják latba vetni.

Széchenyi István, e hon újjáteremtőjének életét, tetteit, érdemeit kellőleg rajzolni, hűn megírni, egyike a legnehezebb feladatoknak, azért nem is ígérem olvasómnak, hogy valami tökéletes kerekded képet fogok adni; hanem beérem azzal, ha a magyar nemzet kebelében állítandó örök emlékhöz néhány porszemmel én is járulhattam.

1. Széchenyi István gyermek- és ifjúkora.

Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar, született Bécsben 1791 sept. 21-dikén. Harmadik s legfiatalabb fia volt az 1820 dec. 13-dikán meghalálózott magas műveltségű s tudományokat hűn pártoló gróf Széchenyi Ferencznek, a nemzeti muzeum alapítójának s Festetics grófnőnek, a keszthelyi Georgicont alapító nagy Festetics György gróf testvérének.

Gróf Széchenyi Ferencz honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal segítette mint fia István, méltó, hogy a nagy fiú, méltán nagynak mondható atyját is megismertessük néhány vonással.

Már József császár alatt fényes hivatalokat viselt, de azokról önként leköszönt, hihetőleg, mert hazafi lelke nem tűrhette, hogy József alkotmányellenesen, rendeletek által kormányoz. Meghalván József császár, utóda II. Lipót országgyűlést hirdetett. A József által Bécsbe vitetett s a ritkaságok tárába szánt szent koronát örömrivalgások közt tette új uralkodója fejére a nemzeti függetlenségét s alkotmányos jogait visszanyert nemzet s az 1790/1-diki híres országgyűlési terem falai közt látta a majd tizenkét éven át visszavonulva élt nagy hazafit.

I. Ferencz alatt ismét fényes hivatalokra emeltetett; de szemeinek gyöngesége miatt hivatalairól másodszor is lemondott s visszavonulván a hivatalos pályától, minden idejét s gondját gyermekei neveltetésére fordítá. A sok csalódás és reményvesztés által elkeserített öreg gróf — mint rendesen szokott történni — a vallásban keresett menedéket s természetes, hogy gyermekeinek is vallásos nevelést igyekezett adni.

Széchenyi István gyermekévei folytonos imádkozás és kegyes könyvek olvasása közt folytak le; atyját, ki egykor a hon oszlopa s a trón kegyeltje volt, naponkint a lépesökön térdelve, tört szívvel imádkozni látta. Így serdült fel István gróf s alig tizennyolcz éves korában így vették az élet tengerére, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, még romlottabb pajtásai és heves vére élvek és erős izgalmak örvényeibe sodorták. Az imádságokat frivol s szépizlés nélküli regények válták föl s a gyermekévek vallásossága helyébe — mint rendesen — hideg vallástalanság lépett.

Gróf Széchenyi Ferencz ugyanis 1809-ben, midőn a korszikai hős egész Európát megrázkódtatta s az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb kockára volt téve, mind a három fiát Lajost, Pált, és Istvánt a fölkelő nemes sereghez küldé, honnan István rövid idő múlva a rendes katonai pályára

Napoleon

lépett át s 1815-ig a Napoleon ellen való háborúk majd minden nevezetesebb csatáiban résztvett. A Lipesénél három napig tartott ütközetben különösen kitüntette magát s Blücher porosz tábornokhoz megbízatásokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára azáltal, hogy másokkal együtt a nagy hírű porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgő Bernadotte megérkezését és a csatábani részvétét lehetőségessé tegye.

Legyőzöttvén a korszikai hős, a szövetséges hatalmak kétszer vonultak Párisba; majd összeült a bécsi congressus Európa ügyei rendezése végett s Széchenyi katonai élete fénykora ezen időszakokra esik.

Az előtte fölmerült jelenetek nagyszerűsége, a katonai dicsőség mámore, a legfényesebb körökben töltött órák folytonos izgalomban tarták őt s tett után sovárgó lelke kénytelen volt a szerelem, hír, fény és kaland tündérországaiban keresni szórakozást s kielégítetést.

Az európai béke helyreállításával mindezen tündérálmok örökre szétfoslottak s a francia sasnak szent Ilona bérceihez való lánczoltatásával a hadi dicsőség gazdag mezeje, a hír ragyogó kalászáinak aratása, az előléptetés reménye végkép megsemmisültek.

És mi maradt Széchenyi számára? Egy pár érdemjel, a huszárcapitányság, a katonai állomások foglalkozás nélküli magánya s a mámorból kijózanodás hünbánó napjai, hetei s évei.

Széchenyi tevékeny szelleme nem talált nyugpontot, mint a sik tenger fölött szálló vándormadár s magába kezdett szállani. Üresnek találá szívét és agyát, untatónak a jelent s a multat minden fénypontjával együtt nem elég nemesnek s nem hozzá eléggé méltónak. Ezen érzés, ezen tudat jótköny hatással volt lelkére s lassankint erős, de eredménydús rázkódást idézett elő nála.

Széchenyi átalakulásának idejét nem lehet meghatározni; de annyi bizonyos, hogy a bécsi congressus után csakhamar

sokkal komolyabbá és ismeretek után sóvárgóbbá vált, mint addig volt. Ennek tulajdonítható, hogy szabadságidejét utazásra használta, nevezetesen beutazta a német birodalmat, Francia-, Angol-, Olaszországot. Mulatott Konstantinápolyban s megjárta az új görög államot is.

Utazásaiban eleinte élvezet és szórakozást keresett, később inkább okulást és ismereteket gyűjtött; 1819-től kezdve vas szorgalommal s kitartással s minden akadályt leküzdő eréllyel a komolyabb tanulmányokra adta magát; 1820 év végén pedig, atyjának halála után, életének legmélyebb feladatául a magyar nemzet sorsávali foglalkozást tűzte ki s komolyan kezdett kémlelni az iránt, hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé?

2. Széchenyi István első föllépte.

Széchenyi Istvánt méltán nevezhetjük a haza napjának, mert első föllépése is hasonlított az éj homályából előtörő nap ébredéséhez s egész életpályája, mint a nap pályafutása melegegett, éltetett és tenyésztett.

Ő kora ifjúságát részint a katonaságnál s a Napoleon elleni háborúkban, részint külföldön tölté, a magyar nyelvet csak hibásan beszélte és a tudományok s haza iránti szeretetének csak kevés jelét adta. Nem csuda tehát, ha mindenkit meglepett, midőn az 1825-diki országgyűlésen huszártiszti egyenruhában a közügyek fölötti tanácskozásokba vegyült. Már első föllépése oly megdöbbentő hatású volt, hogy a diákok szónokló s németül társalkodó főrendiek, a magyar hangon megszólaló lelkes huszártisztkben önkénytelenül a haza szebb jövőjének reménysugarát láták fellövelni. Arról folyt ugyanis a tanácskozás, hogy a magyar nyelv s tudományosság művelésére hogyan lehetne egy tudós társaságot állítani s a felállítandót hogyan lehetne legzélszerűbben biztosítani. Ekkor előlép egy akkorig csak a nagyok fényteremeiben ismert, de a közéletben egészen ismeretlen Hessen-Homburg huszárezred kapitány s egész évi

jövedelmét, hatvanezer forintot a felállítandó akademiára áldozza. E csuda példa varázserővel hatott a jelenvolt nagyokra, számos követőre talál s az akademia felállítására megkívántató alapítvány csakhamar alá lőn írva s Széchenyi mintegy „legyen“ szavára, lett magyar akadémia.

— S miként fogsz egy évig élélni? — kérdék tőle elámult barátai.

— Eltartotok ti, — ez volt rövid felelete.

E percztől fogva nem volt nagy és nemes lelkének más gondolata, más törekvése, más vágya, mint hogy a magyar fajt biztosítsa s az európai polgárisodás ösvényén, de önállóság mindmind tovább vezesse s szellemi tulajdonait s tehetségeit minél nemesebb irányban fejthesse. Hogy ez volt Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése, annak hebizonyítására saját szavait idézem ;

„A magyar népnek nines csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsökfajnak, mely, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyóink legkiképzettebb részeit s fel-felbőszülésében mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja.

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, *sajátságait mint ereklyét megőrizni* és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s egészen új, *eddig nem ismert alakokban kiképezve*, végeztéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni : — ez a föladat.

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.

„S minden jelenetek jövőndő fényt mutatnak, minek megjósására egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlődésének is-

merete s nemzetünkkel egybehasonlítása és semmivel több profétai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisedd makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz. *csak senki el ne gázolja.*“

Ezek Széchenynek szavai, ezekből látható politikájának alapeszméje s változatlan sarkpontja.

Vannak számosan, kik Széchenyi reformatori szerepét rögtönzöttnek s őt, midőn feladatához kezdett, a közpályára egészen készületlennek állíták.

Katona bajtársainak, kik a Napoleon elleni háborúban vele szolgáltak, még „Hitel“ című munkája megjelenése után sem ment fejökbe, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által eszmeforradalmat, ki mindenkin túltett ugyan lovaglásban, testi gyakorlatban s nők körüli szerenésében; de Guttenberg találmánya, a könyvnyomtatás mestersége iránt kevés előszeretetet tanúsított.

Dessewffy Aurél is azt jegyezte meg róla, hogy egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe.

Wesselényi Miklós pedig — Széchenyivel utazásairól szólván, állítá, hogy Széchenyi sok világtapasztalást szerzett ugyan, de a gazdasági s államgazdászati rapsodistikus ismereteken kívül csak a szépirodalomban birt jártassággal. A politikáról pedig keveset gondolkodott s hite sem volt a magyar nemzet jövődjére felől.

Azonban bármint vélekedjenek is mások Széchenyi első föllépéséről — ha felteszszük róla, pedig fel kell tennünk, hogy hazáját nem ámitotta, akkor hinnünk kell a mit „Kelet népe“ czinü munkájában mond magáról : „Oh mily sokszor látám — így szól meghatottan — még mint gyenge fiú szegény atyámat búba merülve s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott férfi, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal tűrt vala. Akkor nem tudtam felfogni bánatait. Be nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy

nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebben süllyedése és azon reménynélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna életünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedéseit. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlenisége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze, mikép kiismerném : van-e még feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé. *Életem legmélyebb feladása ez vala.* S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak, de épen virága, mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van, mármár kétségbeesik, búban s mély melánkholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetök meglegedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának : a magyar, kinek egész létét oly sötét titok fedi, vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hír s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire írt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jövőben sejti nemzeti fényét s látja megnyilni egét. — Figyelmezz a németek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére. a zenének, melyből oly valódiulag tükrözik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme, s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágait, soha nem epedvén a jövőnek koczka játéka körül. Halljad zenéjét s akaratod ellen vigalomra gerjedsz, az utolsó hír elhangzása után azonban vége a varázsnak, lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván, s köztük a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövőt, mig a jövő 24 óra végével minden jövődöbéli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol

* az magyar nyelv

tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsosulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba visszavonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászshírjait s a mult kor mélyeibe süllyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsirom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt.“ Fel-felhasad ismét előttem az ég és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: „Epedéseid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődö lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S imc sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kínok és kéjek közt hánykódva fogyasztom magamat, életemnek nagy része bánat, a reménynek sugárai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.“

Fentebb idézett töredékből kiviláglik, miként Széchenynek első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása a közügyek tárgyai felett, hosszú előkészület után, kifüzdött terv szerint, sőt a mester önérzetével s épen nem rögtönzésből történt.

Ha Széchenyi műveit olvasom, lelkem fölmelegül, szívem feldobog, gondolataim a multba szállnak vissza s úgy tetszik, mintha a dicsőültet hallanám szónokolni. Meg vagyok győződve, hogy minden honfitársam, kinek kebelében magyar szív dobog, hasonlóan érez velem, s kedvesen veszi, ha Széchenyi vallomásait folytatni, melyek világosan lerombolják azon elene emelt vádat, hogy első föllépése pillanatnyi fellobbanás és nem kiszámított megfontolás műve :

„Mióta élek — így folytatja vallomásait — kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet földiesőitése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, miként nem csak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét, sőt hihetőségét is látám nemzeti újjászülésünknek, csak később, jöllehet hosszú évek előtt derül benem fel. Hideg, esalhatlan számok, mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak esalhatlan számai, azt mutatják, hogy mi-

dön Európának, vagy jobban mondva, a civilisált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsüllyedt magyar nem is képzelhet, a magyar spherából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövődő fényt mutatnak nemzetünknek, minék jövődőlésére semmivel több jós-lói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisedd makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . . S így lön, hogy vagy 16 évvel ezelőtt (1825-ben) kimondhatlan s több napi belső küzdsékek után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napi renden, bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nem csak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosabb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, mit e kettős czélnak elérésére lelkem sugal. És ekkor léptem fejedelmemhez leg-hübb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövises mezejére s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább azon czélnak szentelni véglehelésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány nem esekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki, s remélem ez majd ki fog tűnni, senki nem tekinté mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám fel szövevényes körülményeink közt a teendők sorát és céljaimhoz mily keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadom. Ítéljen itteni állításaimról a jövődő, melylyel érzem, hogy földi pályám s

Ha ez állítás bebizonyítható, akkor Széchenyi homlokáról eltűnik azon fénykör, mely most oly tisztelettreragadólag ragyogja körül, s ő a másodrangu szereplők sorába törpül s nevét a történet múzsája csak átfutólag fogja megemlíteni.

Szükség ennél fogva tisztába jöni e részben is, mert különben alkalmas kulesunk nem leend, sem Széchenyinek, sem ellenfeleinek megértésére.

Midőn Széchenyi, mint mondá „a nyilvános élet tövises mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“ tüstént a legkeserűbb gúnynyal támadta meg korának gyöngeségeit, bűneit, előítéleteit, kinövéseit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politikája felforgató volt a régi tények és tanok irányában.

Széchenyit agitatornak, izgatónak nevezték, s az is volt ő bizonyos értelemben.

Ő a rombolásban találta gyönyörét, de nem azért, hogy a lerombolt épületek recsegése által zajt üssön, a világot maga körül csöditse s magát a bámsz tömeg által csudáltassa. Ő nem tudott foltozni, tatarozni, hanem lerombolt mindent, hogy ujjaalkossa, csupán a haszonvelhető anyagokat kimélve meg; ő a könyvek könyvének utasítását követte; rontott, épített, plántált, gyomlált, sebesített és gyógyított.

Hogy milyennek képzelte Magyarországot, midőn a reformálás nagy munkájához készült, ez iránti nyilatkozatai el vannak szórva „Hitel“, „Világ“ és „Kelet népe“ czimű munkáiban.

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a fölébredéshez, sok azonban többé nincs.“ Ezt mondja a „Hitel“ben.

„Hideg megfontolás s férfiúi érett elhatározás után közéleti pályámat oly hangulatban kezdém meg, mint mikor hajótörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett, látván, hogy másunnan jobb segítség nem jő, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csónakára.“ Így nyilatkozik a „Kelet népében.“

„Munkássági körömet a messze jövőbe tűztem, mint-hogy bármily sokszor voltam is közel, előmenetelünk csigahaladását tapasztalván, béketürelmetlenségemben bőrömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti sülyedésünket olyannak szemlélteté, melyből mint *lassu nyavalyából* ismét csak lassan lehetne kiemelkedni s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott az ész.“ Így szól a „Kelet népében.“

„Közleményeim darabosak valának, s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egyhangzásban levő tervvel, roskadozó hazánkba ugyszólván kapustól rohanni be.“ Ezeket vallja a „Kelet népében.“

Szinte a „Kelet népében“ tiz küzdelem- és eredménydús évré visszagondolva, így kiált fel :

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemiünket megismertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámitson el, mint diadalos hadat a győzelem, Istenért ne! Mert valamint ez ismét elvesztheti a diadal legszebb gyümölcseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerenese, ha minden gondoktól idő előtt kibontakozik: úgy mi is elveszthetjük még mind azt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen, ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is veszjük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csuda volt nemzetünket oly közel a sírhoz, ismét az élők közé visszalépni látni; ugy nem távol esik a csudától, nemzetünket oly felette szövevényes körülményei közt, gordiusi csomóként egybebonyolitott mivoltában alkotmányos férfiúságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó ilyest soha nem visz végbe. Az istenek azonban megúnják érdemtelen buta csoportokat boldogságra úgy szólván szüntelen kényszeríteni s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat, az elmebeli tehetséget becsülni, kifejtetni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostromozva, de gondos előre látással élik életüket.“

Az általunk idézett helyekben van felmutatva hazánk akkori állapota, midőn Széchenyi a tett terére lépett; vagy legalább Széchenyi felfogása szerint a nemzeti fejlődés ezen stádiumán állott.

Széchenyi ezen állításainak megegyezésére, saját műveiből ezeket idézik az ellenvéleményiek.

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hiábái láthatók, hogy még távol tőlünk a vénység s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejedelme nagy hatalmu úr, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzeten uralkodik.“ (Világ.)

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórsgban dermedő nemzet, hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlító ország, roskadó haza, nemzeti sülyedés, és a sír széléről visszalépő nemzet említettven; Széchenyi ellenesei ezen leírásaival összeférhetlennek találták a másik állítást, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók“ és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén s megholt faj.“ S ezen ellentétes mondatokból azt akarták következtetni, hogy Széchenyi nincs magával tisztában saját politikájára nézve.

Egyik ellenese azt állította, hogy Széchenyit 1825-ben nem a rothadás szaga vonta a nemzethez; hanem inkább varázserővel azon szellem ragadta meg, mely jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyűlésen annyi erélylyel lépett fel. Hogy mindazon eszmék, melyek Széchenyiben régóta felhalmozva voltak, s a nemzet javára gyümölcsöztek, csak egy ihlető szikrára vártak; de a nemzet fogékonysága nélkül hatásra nem számíthattak volna.

Másik ellenese így nyilatkozik: „A magyar nemzet, midőn a gróf nyilvános életét megkezdette, nem volt sír szélén álló vén beteg, ezt mutatja azon visszahatás, melyet az alkotmányához hűn ragaszkodó nemzet II. József önkényes kormánya ellen gyakorolt; ezt mutatja az 1790-diki országgyűlés melyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés, annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel,

amnyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövőbe oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évről-évre lapjainak sorozhatnók; ezt mutatja az azon országgyűlésen ki-rendelt választmány munkálata, a lelkesedés, áldozatkészség, a nemzetiség érdekében kitüntetett buzgóság, a folytonosan új erő-gyűjtés, míg majd elkövetkeztek az 1823-diki események s elkövetkezett az 1825-diki országgyűlés. Hogy nemzetiünk nem dermedett a sír szélén, tanúsítja azon bámulatos hatás, melyet Széchenyi munkái gyakoroltak a nemzetre, mi bizonyosan elmarad, ha a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs.

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tevő és megértette lüktetéseit és ezért mondható a legnagyobb magyarnak, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.”

A Széchenyi ellen felhozott idézetekben van elferdítés, mely nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, melyre a grófnak nem egészen szabatos előadása adhatott alkalmat.

Hogy a nagy hazafi ellentéteseknek látszó mondásait érthetőkké tegyük s kiegyenlítsük, gyakorlati hasonlattal élünk.

Ha valamilyen uradalomról lehet mondani, hogy a gazdasági épületek romlásnak indultak, az investitio napról napra kevesedik, jövedelem semmi; hogy a hosszas elhanyagolás következtében maga a föld is szomorú alakban tűnik föl; hogy a föld nem természetéhez illően műveltetik; szóval hogy a sülyedés legalsó fokára szállott alá, s csak most kezd némi; bár hiányos javítások után lábadozni, s a sír széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy maga a föld termékeny s eszélyes szorgalom által paradicsommá varázsolható s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha kimerülve volna, ha nem mutatkoznának minden hanton a szűz ifjúság termékenyítő jelei; bizony kár lenne rája, ily mostoha előzmények után, időt és fáradságot vesztegetni. De mivel amnyi eltemetett és még soha ki nem ástott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerek,

gyakorlati tapintattal és meleg egyszerűséggel és ha ez megtörténend, akkor az az uradalom nem „volt“ hanem „lesz.“

Ha mondom, így szólunk valamely gazdaságról és senkinek sem jut eszébe minket következtetlenséggel vádolni: mi következtetlenség van abban, ha Széchenyi a magyarra vonatkozólag ezeket írta: „álomkórságban dermedez nemzetünk, sülyedésünk nagy, a sír elől menekültünk meg a semmivé lételtől“, de szintén reményre biztatólag így kiáltott: „még eszély és igyekezet által szép jövőndő van előttünk,“ mert Istennek hála, ifjú, ki nem merült és gazdag visszapótló erővel bíró nemzet vagyunk?“

Hogy Széchenyi a magyar nemzet reformátora volt-e, azt tetteiből lehet megítélni, melyek elősorolásának majd egy új fejezetet fogunk szentelni.

4. Széchenyi jellemzése.

Ha utazási leírást olvasunk, kívánjuk legalább ismerni azon tájakat, melyeken az utazó átvonult, hogy annál könnyebben beláthassuk a távolságokat, melyeken bizonyos idő alatt áthaladt; annál könnyebben felfoghassuk a nehézségeket, akadályokat, melyekkel küzdenie kellett; ha csaták, ütközetek leírását olvassuk, figyelemmel szeretjük kísérni a földabroszt, hogy láthassuk az ellenséges táborok álláspontját, előrenyomulását, vagy hátravonulását; ha világtörténetet olvasunk, kezünkbe vesszük az országok ó és új térképeit, hogy azokból megismerhessük, micsoda változásokon mentek át az országok, határaik terjedtek vagy szűkültek-e, hol keletkeztek új városok, vagy hol enyésztek el a régiek: nagyon természetesnek találom, ha életleírásoknál óhajtjuk ismerni hősiünket rajz vagy leírás után, s kívánunk megismerkedni annak modora s aprólékos szokásaival, hogy a kép egész kerekdedségében álljon szemünk előtt.

Hogy tehát olvasóim kívánságának e tekintetben is eleget

tegyek, menjünk át a nyilvános pályáról a magánkörbe, a dolgokról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szövjük tovább, mindaddig, míg a tárgyak érdeke ismét más felé nem vonja figyelmünket.

Széchenyi annyira sajátos, annyira eredeti lény, miként semmi ránába, melyet a nagyságról, vagy közepszerüségről formálunk, be nem illesztethetik.

Külalakját azon időről vázoljuk, midőn népszerűségének sulyedő és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezdi magát lejárni, mert kombinációi gyengülnek, és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatók által veszélynek sodortatik; midőn a sajtó némely kezelői siralmas epedéssel sajnálkoztak az ő hanyatlásán, és ő viszont, a közelítő vihar sejtelme miatt álmatlan éjeket virasztott át a haza borongó láthatáráért.

Széchenyi erős, de nem athletai, magas de nem túlemelt alaku férfiú volt, a legarányosabb növészel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságu napsütött kezekkel. Arcza miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak. Arcza sötét-sárga, rézvörös színezettel az arcz közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka magas, széles, gondolkodó és redőkbe vont. E méltóságos, de sötét homloknak jellemét kiegészítette a sűrű, nagy szálú szögletes ívű és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élceket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi tekintete most fürkésző, éles és a kebel titkaiba ható; majd andalgó, borult s a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülendő volt. Orra vastagtövű, merész hajlásu és tágnylatu volt. Sűrű, nyirott, fekete bajusz fedte a közepszerűnél nagyobb száját. Álla oly erős, oly csontos, oly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigorú akarat daczát s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt ha emelni nem akarta, de a magasabb fokon

vékonyyá, sipítóvá, rekedtté vált. Koponyája nagy volt, de a kiformált hátulsó és közép rész fölött uralkodott az előagy tan-nyája a széles átmérőű, magas, domború homlokkal s az emelkedett felső föcsontokkal.

Ha nyugalomban képzeljük az izgékony reformátort, ha azon állapotban nézte az ember, midőn semmi terv, semmi a házára vonatkozó remény vagy agály nem foglalkodtatá, lehetlen volt hideg lángesze s vasakarata felől tökéletesen meg nem győződni.

Előnkbe lép egy szabályos testalkatu, ért koru de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor sötétszürke szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöldök, az epés arcz sötétsárga s verhenyeg színével, a törzsés és erős hajlásu orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gunyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanusító áll, az egyenesen tartott derék, az elegans, de kiválólag kényelmes öltö-zék, melyhez mindig valami badar s felöltő vegyül: ezek együtt tették a jellemzőt Széchenyiben ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje, sem érzése nem volt felhangolva. Megtört s eldobott szenvedélyek, a világtól elfordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, mély gondolkodás s tetterő; ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban vessünk Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kísérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy város szépítési vagy épen megyei gyűlésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nem is érdektelenek.

A gróf, bár nálánál több valóságos kényelmet kevesen tudtak maguk körül teremteni, szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli tíz óráig, midőn a magyar táblabírói világnak minden nemű és minden irányu tanácskozmányai kezdetüket szokták venni, köz és magán foglalkozásaiból sokat

elintézett, noha éjjelig társaságban volt s később vagy a kasino éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái közt töltött pár órát.

Palotája lépcsőjén találjuk öt tiz óra után néhány perczel, arcán azon sötét erélyű és féllankadt kinyomattal, melyet imént rajzolánk le.

Öltözeke, ha nincs szükség a kardra s atillára, midőn aztán hintóba veti magát s úgy robog a gyűlésbe, rendesen kék frakk, a divátosnál valamivel rövidebb gallérral, kékföldű nyakkendő, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméű mellény, bősabásu nadrág, a szokottnál szélesebb karimájú és törpébb kalap. Derekán néha vörös szövetű vékony szervíán öv látható, mely közé, midőn nyugodtan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha nincs keztyű, mert annyira szereti a fizikai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon kívánja hagyni a kezét, mely jártas és ügyes volt az alsóbb foglalkozásokban, úgy mint a lovasias gyakorlatokban. Bal hóna alatt fekete bőri nagy fekete tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztotta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyanban alig tarthatná.

Mig Széchenyi a lépcsőkön alább száll, már több rendeletet vagy megbízást intézett a körüle levőkhöz, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utcán mindenki ismeri őt. A rang és foglalatosság, ipar, tudomány, vagyon és születés képviselőivel, szóval mindenféle osztály embereivel sokszori érintkezésben lévén, egymást felváltva találkozik egyénekkel, kikkel szót cserélni, a dolgok fölött értekezni, tervekről, vállalatokról, vagy a napi kérdésekről kell beszélni. Ezalatt rendre élénkülnek mozgulatai, most az öröm, majd a szenvedély szikrái gyuladoznak szemében és szeliditik vagy alakítják át a gondokba merült arcz hidegségét. A mint a gyűlésterem ajtajához ér, minden szem

feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár, vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserű polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét tartják alkalmatlannak, mihelyt a tömeg közé furódik, minden ajak csak róla beszél, s midőn ülhelyéhez érkezett, már a jelenlévő népösszeg hangulatában változást idézett elő, a kíváncsiság, figyelem s találgatás összefolyik a nagy hazafi-iránti tisztelettel, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székebe vetvén magát, kinyitja kulesával a tárczát s míg az érkezett levelek boritékait felvagdálja, szomszédától az ülés irányáról s részleteiről tudakozódik. A hírekre, melyeket hall, arczjátéka már élénkebb mozgásba kezd jöni. Ajkain máregy keserű gúnyt vagy pajzán mosolyt, felvont szemöldein s félig hunyt szemén a történetek sokallását, vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégedetlenül nyúl tárczája tartalmához, olvassa a tudósításokat, a sürgöttekre néhány sorral válaszol. De nem kell gondolni, hogy ezalatt figyelmen kívül hagyta a tanácskozmányoktól, sőt az írás s olvasás daczára is szüntelen cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbírált, ledorongolta, fölmagasztalta a szönyegen lévő tárgyat s a mellette vagy ellene használt eszméket.

Széchenyinek arcza minden érdekes tanácskozás alatt protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizonyos színjátszói hajlama miatt, mely a tréfát s apró szinléseket gyakran czél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy sok nagy férfi szereti erejét, mint a gyermek a bábót, különböző jelmezekbe öltöztetni s pedig korántsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran kedélyének titkos nyugtalansága miatt. Széchenyinél is a taglejtések és arczváltozatok, ha nem örökké heves érzésből eredtek is, de többnyire azonnemű komediázásból támadtak, mely a kedély nyugtalanságára esik vissza.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, mely csekély elvona-
lás által már tulságig felöltő lett, igen segítette a mimika kül-

ső mechanizmusát homlokbőrének mozgékonyasága, melyet a felső részekig emelni és onnan a szempárkányokig lebecsátani oly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemölde és homlokredői a legtorzabb, s néha a meglható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük magunkat ismét a gyülesterembe, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélírásig, a mimika s taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel kommentálta, felvilágosította, megezáfolta, támogatta és kigunyolta.

Azonban míg a közönséges dolgokkal és eszmékkel ilyen esodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szönyegére rögtön felmerül egy nagyobb eszne, vagy a vita sorompóiba lép egy kitünő szónok. Széchenyi egyszerre felüti fejét, komolyabb s élesebb szint vált arcza és arczjátéka. Huzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülné, néha székét odahagyja, s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül, s ilyenkor közli rendesen legelmésebb ötleteit a szónok és tárgy iránt; midön pedig a sor reá kerül, már tért nyitott ülöhelye körül s jobb kezével feje tetejét súrolva, többnyire igen mérsékelt hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, melynek még vázlatát sem esinálta előre ki, magát teljesen a perc ötleteinek és az agyában csapongó eszméknek engedvén át. Míg beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és érzeibb, arczjátéka a gondolatok menetével öszhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülöhelye körül nyitott téren fel és le kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztalra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől s nyert jóváhagyástól elfordulni. Midön nem helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé, s dacza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatlan s makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igény-

be azon apró fogásokat, melyek által a gyakorlott szónok a duz-
zadó kedélyeket visszahódítja és az ingadozó esatát köztap-
sok közt nyeri meg. Széchenyi ügyes volt a salonokban, mes-
ter a rábeszélés taktikájában, szerete az irodalom által hatni a
közönségre, de követelő tömeg előtt nem tudott alázatos lenni,
azért hogy annak kegyét megnyerje.

Ilyen volt Széchenyi István a magán és politikai életben,
s most miután ismeri őt az olvasó, bezárhatjuk e fejezetet.

5. Széchenyi irodalmi és társulati működése.

Mielőtt Széchenyi politikai élete ismertetéséhez fognék,
szükségesnek tartom irodalmi működése rajzát adni, hogy an-
nál inkább kitűnjék élete óriás munkássága, mert valójában
megdöbbenve gondolkodik az ember, hol vehette a roppant időt
ennyi jeles munka megírásához azon ember, ki csaknem minden
közhasznu hazai vállalatnak megpendítője, alkotója s fentartója
volt, ki a közügyekért fáradozott s utazott?

Hogy Széchenyi egy rövid emberi élet folyamata alatt annyi
szépet, dicsőt és nagyszerűt volt képes létrehozni, onnan ma-
gyarázható, hogy rendet tartott működésében, percznyi időt
sem vesztegetett el, s helyesen, ezélszerűen tudta felosztani
idejét, semmit sem tett rögtönözve, pillanatnyi fellobbanás kö-
vetkeztében, kiszámítás nélkül, tehát mindenütt s mindig ered-
ménynyel. Első gondja volt, mihelyt a politikai pályára lépett,
tettei s könyvei által forradalmat idézni elő az eszmékben, köz-
szellemben, institutiokban, gazdaszat, ipar, vállalatok hazánk-
ban addig kopáron álló mezején.

Először is a magyar lótenyésztés elhanyagolt állapotára
fordítván figyelmét, már 1826-ban Pozsonyban a magyar lóte-
nyésztő társulatot alapítá, mely 1827-ben Pestre tétetett át s
évenkénti díjak, versenyek által nem is reményelt eredménye-
ket idézett elő; később azután az állatok más fajaira is kiter-
jeszkedvén, magyar állattenyésztő társasággá alakult. 1828-ban

jelent meg a „Lovak“ról irt munkája. Midőn a főherczeg József nádor, mint a magyar akademia pártfogója, annak alapítóit s több tudósból álló küldöttséget a szervezési munkálatok elkészítésére Pestre hívá, gróf Széchenyi is, akademiai elnök gróf Teleky Józseffel együtt, legnagyobb tevékenységet fejtett ki e nagy tárgy körül, s az igazgató tagok bizalma által 1830. nov. 17-dikén az akademia másod elnökévé választatott, mely hivatalában évről évre megerősítettett.

Széchenyi mint a politikai, ugy az irodalmi téren is meg tudta az „egymásutánt“ határozni, s munkái mint lánczszemek folynak egymásból. Ő anyagi jólétet akart nemzetének teremteni s biztosítani; de a szellem fegyverével. Tudta, hogy minden anyagi vállalat létrehozásához pénz kell, a pénzforgalomnak pedig hitel az alapja, azért első nagyobb irodalmi műve, mely 1830-ban jelent meg, „Hitel“ czimet visel homlokán. Széchenyi „Hitel“ czimü munkáját gróf Dessewffy József „Taglalat“ czimü munkával támadta meg s Széchenyi „Világ“ czimü munkájával válaszolt rá 1831-ben, melyben a „Hitel“ben előadott nézeteit bővebben fejtegeti s magyarázza. Ugyan 1831-ben a „Magyar játékszinről“ bocsátott ki egy röpiratot, melyben egy Pesten a középponton felállítandó nemzeti színház, s azzal összekötött conservatorium létesítését indítványozta. 1833-ban gróf Andrássy Györggyel Angolországba utazott, hogy a Pest-Budát összekötendő lánczhíd tárgyában adatokat gyűjtsön, s miután ott a leghiresebb vízi építésekkel értekezett, kiadta a „Buda-pesti híd egyesülethez intézett jelentését“ 1833-ban. Még ugyanazon évben készült, de csak később jelent meg Lipcsében „Stadium“ czimü munkájának első kötete. Ez időben történt, hogy a Vaskapu melletti vízépítészeti működésekhez teljhatalmu királyi biztosnak neveztetett ki, mely czélból 1834. elején ismét Angolországba utazott, s az év többi részét a Vaskapu mellett töltötte. Ez időtájra esnek a Duna-gőzhajózást s a Fekete-tengerrel összeköttetést tárgyazó számos, jeles hirlapi cikkei, melyeket az általa organumul választott „Jelenkor és Társalkodó“ czimü politikai lapban bocsátott közönség elé.

1838-ban írta „Néhány szó a löverseny körül“ czimű munkáját, melyet 1841-ben „A magyar akadémia körül“ és az oly nagy irodalmi forradalmat előidézett „Kelet népe“ czimű munka követett. Hogy lenne a magyar nemzetnek egy Mekkája, hová évenként vagy naponként elzarándokolhatna a tisztelet, hála és kegyelet adóját lefizetni, nagyszerű nemzeti sírbolt felállítását indítványozta s kiadta e célból „Üdvlelde“ czimű munkáját 1842-ben. 1843-ban jelent meg tőle „Adó és kétgaras.“ 1845-ben „Magyarország kiváltságos lakosaihoz“; Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg; 1846-ban írt a „Balatoni gőzhajózásról.“ 1847-ben jelent meg tőle a „Politikai programtöredék“ s a „Közlekedési ügy rendezéséről“ szóló szakértő jeles munka.

Széchenyi fentebb előszámlált műveiből láthatja az olvasó, hogy alig mult el év, melyben egy vagy több jeles munkájával nem adott volna lendületet az ébredő, s folyvást emelkedő közszellemnek, s megítélheti az ő óriás tevékenységét. Az irodalmon kívül, mely által oly nagyszerűen hatott, az egyesületi tér volt azon kedvencz mezeje, melyet legnagyobb előszeretettel művelt, melyet legbiztosb sikerhez vezetőnek tartott, s melyen annyi dicső eredményt is vívott ki. A polgáriasodás nagy tüzhelyeinél sokszor s huzamosan tartózkodván, csak magában Angolországban tizenháromszor fordulván meg, a világkereskedés és ipar s gyakorlati ész ezen klasszikus földéről gazdag kincseket hordott hazájába. Gyakori utazásaiban először csak élvezetet s szórakozást keresett, utóbb ismeretet s tapasztalatokat gyűjtött a távol országokban is mindig csak imádott hazájára, s kelet népére gondolva.

Midőn a hazáérti működés terére lépett, a logikai egymásutánt, melyen az érdekek összeolvasztása s a nemzeti erő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá fel: „szabad s biztos birtok; ezt megelőző jó törvény; ezt megelőző eszmésurlódás; ezt megelőző egybepontosítás; ezt megelőző kedvessé tétele a hazának, s a haza központjának. Nála tehát a teendők fokozatán Budapest érdekessé tétele volt az alsó és első lépés.

hogy azután az anyagi s értelmi erők innét vezéreltethessenek. Ezért a lófuttatás, ezért a nemzeti kaszinó felállítása, Pest szépitése, mind meg annyi eszközök s csábszerek, hogy a tehetős magyar főurakat Pestre édesgesse, s azok, lemondva a külföldieskedésről, itt töltsék az évnek legalább egy részét. A felső lépcső pedig volt a birtok viszonyok feudalis alakzatainak megsemmisítése, a szabad és biztos birtok, mint az ujabbkori polgáriasodás mellözhetlen kívánalma s feltétele. Az egyletek a társadalmi téren, a részvényes vállalatok, melyeket Széchenyi indítványozott vagy vezetett, mind ezen most mondott célra; az eszmék érlelésére, összpontosítására s Budapestnek vagyoni, szellemi és izlési felvirágoztatására voltak irányozva.

Széchenyi anyagisággal vádoltatott azon irányért, melyet magas céljai s tervei kivitelére követett; de mindezek alól szorosabb s nem felületes vizsgálódás után kitünik a mély szellemiség. Minden cselekvésének, egész rendszerének vezéreszméje az volt, „hogy csak úgy remélhetünk üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk s jövődünk, ha azon emelkedik anyagi kiképzésünk és nem viszont.“ Széchenyi, mint mindenben, ugy e téren is sajátos egyéniség volt, s nem esoda, ha modora miatt kortársai félreismerék. Királyi biztossá neveztetését a sérelmi politika emberei rosszalták, ő pedig nem idegenkedett attól, mert kineveztetését eszközül tekintette tervei kivitelére. Ő minden elemet, minden módot felhasznált, mely által az ügyet, melyet keresztülvinni kívánt, előmozdithatta, s minthogy politikai első föllépése óta az utilisatio embere volt, nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett. A tettek mezején az erők s eszmék egyesítése, associatiók s közvállalatok, eszmesurlódás s összetalálkozó érdekek által kívánt hatni; a jogi reformok mezején annak megmutatása által izgatott, hogy a gyökeres változtatások nem csak a házára, hanem a jogait feláldozó egyénre is hasznosak; a kormánynyali érintkezés mezején igyekezett az ellentállást lefegyverzeni, bebizonyítván, hogy a szándékolt lépések a kormány s birodalom érdekeit meg nem támadják. Szóval, elvokonait összpontosítani, elvelleneit okokkal meg-

győzni, a birodalmi kormányt megnyugtatni s megnyerni törekedett, a mely utóbbi csak a teendők oly sorozata mellett volt képzelhető, mely a kormányérdekekkel szemközt álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Foglaljuk rövid képbe Széchenyi irodalmi működése hatását. Művei millió agyat hoztak mozgásba, kimeríthetlen eszme-eserére adtak alkalmat, németre fordítottak, európai hírre kaptak. Széchenyi teremté nálunk a politikai irodalmat. Írásmódja egészen sajátos, különbözik minden egyébtől, s a legügyesebbek által is csak tökéletlenül utánozható. Tele van közbeszúrásokkal, kitérésekkel, de azért az egészen a legnagyobb következetesség, s nagyszerű logika vonul végig. Hosszú körmondatai olykor fárasztók lennének, de enyhíti azokat az eszmék gazdagsága, az elmés ötletek, a jóízű, táplálatos tartalom, a csípős gúnyor. Nyelve sohasem magyartalan. Azért e könyvek örökké érdekes olvasmányok maradnak, s roppant kiterjedést nyertek, vette, elnyelte a közönség, mely a gróf munkáit akkor is mohón várta s mohón élvezte, midőn ő már népszerűségét veszítette a nép bálványoltjainak kiméletlen megtámadása miatt. A gyakorlati irányu, sarcasticus könyvekben, melyeknek olvasására az olvasó majd felkaczagott a jól találó elmésségek miatt, majd feljajdult a döfések alatt, helyenkint a legmélyebb s legszentebb költészet, szívet átrázó hazafiui fájdalom, s azon sötét, édes meláncolia tünik fel, mely ezen, az egyoldalú közvélemény által kizárólag anyagi irányu s prózai felfogásu embernek kürtölt nagy államférfi lelkületének fényoldalát képezi.

6. Széchenyi politikai és államférfiui pályája.

Láttuk Széchenyit mint az eszmék országának reformátort; láttuk mint az irodalom erős bajnokát, vessünk egy futó pillanatot oly dicsőn kezdett s oly megrázóan gyászosan végzett politikai pályájára.

Széchenyi politikai pályáját a „Hitel“ megjelenésétől, vagyis

1830-tól kezdve szomorú végéig három korszakra lehet osztani. Az első tart 1830-tól az 1840-iki országgyűlés befejezéséig, ez a dicsőség és népszerűség fénykora; a második korszak a „Pesti Hírlap“ megjelenésétől kezdve 1848-ig, az a félreértetés, népszerűtlenség s küzdelem kora; végre a harmadik korszak a ministerség korszaka, mely csakhamar a düblingi tébolydába vezet s a hazáért megtört szív fájdalomiból s aggodalmából áll.

A „Hitel“ egy lángésznek ragyogó és szabálytalan műve, egy híggadt tervű agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé rakott kezdeményezése, az eszmékben s később az institutiókban vagy forradalmat idézett elő.

A főbb emeltyük, melyek által az ó statusnézetek egész szerkezetét félretolta s új irányoknak nyitott tért, igen egyszerűek, de óvatosan választottak valának.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; melynél fogva a birtok, a fekvő vagyon sem értékben sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, se be nem ruházható, következöleg a birtokost, a helyett hogy védné, sülyesztí, a helyett hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzálánczolja a szegénységhez s előítéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a esalóknak vagy rosz fizetőknek kedvező magyar pörrendszert.

Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzeteröböl nagy összeget majdnem oly eredmény nélkül fecséreł el, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásatni, a következő félévben megint betölteni és ezen bösz fáradságot szünetlenül azon derült areczzal végezni, hogy valami kincsaknát mivel, melyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágmunkán nyugvó rendszerét, mely által mindig sárra sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállítási erő és forgalom örökre

pangani fog s kijelölte a a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által hadat izent az egész multnak. Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalom-összegét.

Széchenyi, hogy céljaira a lelkesedés zászlója lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos írmodorán kívül, két jól kiszámított és csábító kiindulási pontot állított fel.

Az akkori közvélemény az hitte, hogy hátramaradásunk oka a kormányban fekszik. Széchenyi ezt határozottan tagadá s azon elvet állítá fel, ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütköznek, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leend a haza.

E nézet lefegyverezte a kormányt, felvillanyozta a becszomjas egyéneket, élénk mozgalmat idézett elő a kedélyekben.

④ Másik közvélemény az volt, hogy a magyar dicsősége a multban van s híre Mohácsnál elenyészett s most már mi, mint nemzet a kor végnapjait éljük, boldogok, midőn a zordon jelenből a leélt idők dicső emlékei közé menekülhetünk. Széchenyi ezen, a lélek ruganyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a multban; a nemzet fiatalságán kívül semmi egyébre nem a jelenben. A történetet megkicsinyíté, hogy a multról elvett súlyt a jövőre vesse s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. Soha eszme nagyobb benyomást nem tőn a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állítása; sokan azt mondják : „a magyar volt“ én azt hiszem : „a magyar lesz“.

A nagy izgatónak ily véleménye szerencsés inspiratio volt, eszélyesen felhasználva. A nemzet erőtől pezsgő részeszentírási igények vette a jóslatot : „hogy a magyar lesz“. Az epedést a nemesebb kedélyekben tetszomj váltá fel. Ezen eszme : „a magyar lesz“ az erély; az pedig „a magyar volt“ a

csiüggedés. A magyar „fiatal nemzet lön“ vagy, mert az vala; vagy, mert egy lángész által annak kiáltaték ki.

A Hitel hamar gyűjtött proselitákat, de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és nagyobb városokban, mint a régi politikai pártoknál és a vidéki nemes-ség soraiban. Falun megégették a könyvet az apák, míg a tanodákban fiaik áhitattal olvasák. A régi táblabíró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit, de a tiszteletbeli aljegyző és fiatal ügyvéd a haza megváltójának.

Gróf Dessewffy József kiadta *Taglalatait*, utána vagy vele megmozdultak az ó rendszer kisebb tekintélyű pártolói is.

Széchenyi a „Taglalatra“ a „Világ“ ezimű vastag könyvvel felelt, melyben az országgyűlések és tudományos világ köztiszteletben álló férfiát, Dessewffyt megsemmisítette, nevetségessé, sőt gyűlöletessé tette véleményével együtt. Széchenyi „Világ“ ezimű munkája a tespedés tanait felforgatta, a haladás barátait merészebbekké tette, a kétkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémitá.

„A Világ — így kiált fel egykori bírálója — előhírnöke a tűzoszlopnak, mely minket magyarokat egykor a terméketlen és sötét pusztából az ígéretföldre vezetend; a Világ első derengése a ragyogó keleti esillagnak, mely a hatalom embe-reinek és a népnek utat mutat a megváltó felé; a Világ egy fénytorony, mely vigasztaló sugarait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják.“

Csakhamar elkészült, bár a sajtó alól későbbben került ki, harmadik munkája is, a „Stadium“, mely berekeszti az általános politikai reformokra vonatkozó izgatásainak ciklusát.

A közelgő országgyűlés teendőit jelöli ki, kézi könyve a radikális reformoknak, mérséklett és esábitó külsőbe öltöztetve.

A Stadiumban bebizonyítja Széchenyi, hogy az általa ajánlatba hozott teendők, nem csak a hazának, nem csak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de a mi

födolog, de még azoknak is, kik a jogokról lemondanak, gazdagodására nagy mértékben fognak hatni.

Azon reformok, melyeket Széchenyi a Stadiumban a nemzet első teendőiül jelöl ki, e következők : hozassék be a hitel emelésére a váltójog; az ösiség és a fiskálítás töröltessenek el; mondassék ki a nem-nemesek szabad birtokszerezhetési joga s a haza minden polgárának törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válaszszanak maguknak megyei pártvédet, kik a tagosítási és arányosítási pörökben érdekeiket a földesur ellenében képviseljék; a házi pénztár és országgyűlési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokaránylag járuljon; a foközlekedési vonalak az országgyűlés által jelöltessenek ki s létesítésökre és fentartásukra szintén mindenki egyenlőleg adózzék; végre a monopoliumok, vagy más szavakkal a regálék, a czéhek és limitációk töröltessenek el.

Széchenyi nagy, de a nemzet egész történeti multjával összeütköző reformjai, hihetőleg eldöntő hatást nem gyakoroltak volna a közvéleményre, ha ő nem bír oly szokatlan ügyességgel, előre látással és mélységgel az egyesületi és vállalkozási szellem fölébresztésére.

Széchenyi reformjait azért pártolta a többség, mert anyagi vállalatainak rendkívüli sikerét látta s tapasztalta, hogy a mihez nyúl, annak okvetlenül létesülni kell. Ezért vetette el leg-erősebb, sőt egyetlen fegyverét a régi rendszer, midőn Széchenyi által ostromoltatott, ezért nem merték mondani: ez csak szép theoria, mert attól féltek, hogy azt fogja válaszolni: bízzák csak reám, majd eligazítom.

Széchenyi értvén a közlekedési reformok és iparvállalatok erkölcsi és szellemi hatását, öszhangzásba akarta hozni az anyagi javításokat az elvkérdésekkel, a kézmunkát és gőzerőt a nemzetiség és alkotmányos lét fejlődésével.

A magyar tudós társaságot, a kaszinót, lóversenyt, miknek még azelőtt adott életet, új és szintén eldöntő hatású kezdeményezések váltották föl. Egész sora a gazdasági, ipari és közlekedési feladatoknak mozdíttaték elő egyletek, részvény-

társulatok és kereskedelmi vállalkozások által; melyeknek indítványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt.

Az ő neve csakhamar a siker kezességévé lön. A nemzetben felköltött egyesületi és vállalkozási erő minden nyilvánulása, legalább tíz év lefolyása alatt, kizárólag a gróf személyében összpontosult.

És politikai pályájának ezen befolyásos korszaka alatt Budapest fényben, gazdagságban, kiterjedésben oly óriásilag kezdett emelkedni, mint csak Amerikának szerencsés városai szoktak. A dunai gőzhajózás és a budapesti lánczhíd által Széchenyi Magyarországot az európai polgáriasodás részvényesei közé lajstromozta be.

Széchenyi tettek és eszmék általi ostroma, néhány év alatt hátrálásra kényszeríték a régi rendszer csökönös pártolóit. Népszerűsége a diadaltropheumok által mindig magasabbra emelkedék, felsőségét mindenki elismerte, utmutatásait követé, intéseit meghallgatta, nem engede a haladás előharczosának homlokára virágfüzér helyett töviskoszorút tétetni, inkább bízott benne, mint hitt a gyanúsításoknak:— ilyen vala Széchenyi népszerűsége.

Azonban későbbben minden máskép alakult. Széchenyi nem állhatott meg ott, a hol akart; művei a felébresztett meggyékert tele töltötték előre törekvő, türelmetlen és túlesapásokra hajló erőkkal és a fáklyagyújtót elérte az izgatói szerep szokott szerencsétlensége, hogy nem bírt többé a felizgatott elemekkel. Hitele, Világa s Stadiuma által országszerte kivívta az új irány, új eszmék diadalát; a reformok, a haladás szükségé lett, a „miként“nek intézése azonban kiragadtatott a pangó nemzet felébresztőjének bölcs és ovatos kezéből.

Széchenyit megrázták a heves mozgalmak, és őhangosabban emelte szavát, de elhangzott az a lelkesült tömeg zajában s neki nem jutott osztályrészül más, mint azon tudat, hogy sokkal könnyebb egy izgatási politikát megindítani, mint megállítani.

És itt kezdődik Széchenyi politikai pályájának második korszaka.

A „Pesti Hirlap“ szárnyra-kelésekor Széchenyi és a közvélemény már észrevehető távolságban állottak egymástól. E távolság, ha nem nyelte is el a nagy hazafi iránti kegyeletet; de nehezíté az ő hatását a jelenben s gátolta azon rokonszenv fejlődését, melynek derült s meleg légköre nélkül lángész és szeplőtlen hazafiuság legdicsőbb terményei sem birhatnak eléggé életvidor és dús tenyészettel.

Az ellenzék többségre vergődött csaknem minden megyében. A nővilágban lovagiasabbaknak találtattak azon jelszavak, melyek az ellenzék zászlóit díszesíték, lassankint társas körökben is az ellenzékiek váltak a divat eszméivé; ily körülmények közt természetes vala, hogy a közvélemény egészen azonosult az ellenzék nézeteivel. Az ellenzék nem szakasztott ugyan Széchenyivel, de mégis inkább ragaszkodott az 1831-diki, mint az 1841-diki Széchenyihez, mert annak jelene és múltja közt nagy ellenmondást vélte felfedezni. Régen demokratának tartották, most arisztokratának hitték.

Mennyi alappal birnak e vádak? vizsgáljuk röviden.

Széchenyi több mint hét évet vállalatokkal, parlamenti s egyleti munkássággal, egyes politikai vagy anyagi kérdések fejtegetéseivel töltött. A Stadiummal általános izgatásait bevégezte. Ő kizárólag magyar volt s a magyarság terjesztése s emelése volt főtörekvése, de az gyakran ellentétben állott az alkotmány terjesztésével is.

A nemzetiségek és szabad institutiók közti összeütközések súlygyengézése Széchenyit az említett hét év alatt a teendők sorának, a reformok mértékének és átalakulásra vezető mellékesznéknek némi változtatására birta s az ellenzék ezen változtatásban visszaesést látott, most pedig azt mondhatjuk, hogy érettség és ovakodás volt.

Széchenyi „Kelet népe“ című munkájával támadta meg az ellenzékét. Célja nemes volt, az áradatnak akart gátot vetni, mely — véleménye szerint — a hazát végveszélylyel fenyegeté; de míg egyrésről a felzudult vagy eszméi által felzudított kedélyeket nem hozhatta csillapatra, másfelől régi nép-

szerűségét tökéletesen eljátszotta. Könyvei azontul is keltek, szónoklatai figyelemmel, vállalatai bizalommal kísértettek; de az egyén iránt hosszas ideig igen kevés rokonszenv mutatkozott, lelkesedés többé soha.

Széchenyi ezután apró táborozásokat folytatott az ellenzék irányai s tekintélyei ellen. Első támadása volt a tudós társaság 1842-diki gyűlése megnyitásakor mondott elnöki beszéde, mely súlyánál s szépségeinél fogva egyike Széchenyi legszebb beszédeinek, de népszerűtlen volt, mert néhol keserű gunyor vegyült bele. Második táborozása régi barátja, a graefenbergi szenvedő báró Vesselényi Miklós ellen volt intézve s a közönség gyöngédtelennek mondta. Harmadik táborozása a vukovár-fiumei vasut, negyedik a védegyleti agitatók ellen volt, mely küzdelmek mind csak népszerűségét ásták alá.

Széchenyi 1846-ban a helytartótanácsnál a közlekedési osztály főnökévé neveztetvén ki, nagy látkörű, de kevés alapu tért nyert a hatásra. Neki ott mindent teremteni kellett és pedig semmiből. Sok nehézséget leküzdve, sok érdeket egyesítve támadt a Tiszaszabályozás óriás terve, mely minden ellene gördített akadályok daczára, Széchenyinek minden akadályokon diadalmaskodó erélye következtében megkezdeték és gyorsan haladt. Általa százötven négyszeg mérföld — egy kis ország — szerezteték meg a hazának, különösen a magyar fajnak, melynek anyagi s erkölcsi emeléseért birt Széchenyi előtt oly varázserővel a Tiszaszabályozás. A Tisza vidékein újra emelkedett Széchenyi népszerűsége.

Közelgetett az 1847-diki országgyűlés. Széchenyi két munkát adott ki, mintegy előkészítőül ezen országgyűlésre, a „Politikai programmtöredék“-et és a „Közlekedési ügy rendezéséről,“ de mivel az ellenzék gondolkodásmódján s irányán semmit nem változtattak, felsőházi fényes állásáról lemondva, hogy az ellenzék működését ellensúlyozza, megválasztatta magát Mosonymegye követének s itt kezdődik politikai pályájának harmadik korszaka.

Csak futó pillantást vetünk azon alig tizenegy hónapra,

mely Széchenyinek a pozsonyi képviselőterembe és Görgen tébolydájába lépése közt fekszik.

Az országgyűlés kezdetén Széchenyi minden fáradságát egy középpárt alakítására fordította, mely a jobboldal esökönyösségét s a szélső baloldal szenvedélyes követeléseit megtörve, a haladás útját az érdek-kiegyenlítés eszközei által nyiltabbá és kevesebb akadályokba ütközővé tegye; de az akkori követi tábla elemei nem engedték, hogy Széchenyi közvetítő szerepet játszó. Így ő parlamenti pártot nem teremthetett, annyival inkább nem, mert a konservatívok és ellenzék sokkal régiebb idő óta és sokkal nagyobb gyűlölettel küzdöttek egymással, mint hogy összeolvasztásról vagy csak közelebb vitelről is szó lehetett volna; de nem teremthetett azért is, mert az európai mozgalmak sebesebben hullámozottak egymás után, mint hogy a magyar országgyűlés egyes kérdések vitatása, vagy a pártok összeolvasztása fölött időzhetett volna.

Bécsben, azután Pesten is mozgalom mutatkozott s 1848. ápril 7-dikén a törvények szentesítették s általuk a felelős magyar ministerium lépett életbe.

A felelős magyar ministerium igen különböző politikájú férfiakból volt összealkotva; de azért elfogadták a tárczát, mert meg valának győződve, hogy visszavonulásuk a hazát végveszélybe ejtené; azért, mert egyfelől a régi institutiók többnyire megszűntek; másfelől igen kétségesnek tartaték, hogy az ő visszalépésük után valjon fogna-e új ministerium és pedig teljes számmal kineveztetni? Ezen aggodalmat Széchenyi is osztá s így a köteleességérzet bilinsei által vala a kormány rudjához esatolva s iszonyu keserűség közt viselte hivatalát, mert csakhamar a ministerium megalakulása után mind-mind komorabb fellegek tornyosultak az általa imádott hazáegén.

A Magyar- és Horvátországot több század óta összekötő kapocs megtört s a két ország testvéries összeköttetése tetteleg megszűnt. Jellasics beütött az anyaországba, a rácok befészkeltek magukat a római sáncokba s a haza megmentése, vagy

legalább a veszély elhárítása iránti tanácskozás végett országgyűlés ült össze Pesten.

A pesti országgyűlés nem fordithatta el a gátattört, áradatként rohanó veszélyt. September negyedikén száz tagból álló országos deputatio Bécsbe küldése határoztatott az országgyűlésen hozott hadi és pénzügyi törvényjavaslatok megerősítéseért s ő felségének Budára költözéseért esedezni, mivel mindenki belátta; hogy csak ez állithatja vissza a megingatott bizalmat, ez csillapithatja le a felzúdulott kedélyeket s ez oszlathatja el a birodalom, de különösen a haza fölött összetornyosult fellegeket. A fényes deputatio felment Bécsbe, de míg ott minden eredmény nélkül járt, azalatt ide haza mind-mind bonyolultabbakká váltak a viszonyok, mind-mind tágabbá a Bécs és Pest közti összeköttetés.

Ezen időtájban mondta Széchenyi azon nagy szavakat, melyeket mint felmagasztosult jós mintegy írva látott a jövő könyvének lapjára : „Én a csillagokból olvasok: Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és örületen. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dülnek szét mindent, mit építénk. Ah az én füstbe ment életem!”

És azon ember, kit hidegnek, szivtelennek gunyoltak, anyyira szerette hazáját, hogy e jóságok kimondása után harmadnegyednapra megöriült.

7. Széchenyi mint élőhalott.

Széchenyi mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai előtt s közpályája végperezeiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.

A döblingi szenvedő megezáfolni látszott, mit a világ az anyagi vállalatok és politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott s a sziv martirja a hideg számítóinak ellenmondott.

Midőn Széchenyi a hatás délpontján állott és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az elalélt nemzetet kór-ágyából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza : bámulta őt a magyar, de nem mert tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel szeretni, mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi sulyokra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik ki, az embereket csak vakeszközőknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül és erényes de szívtelen ember.

Az „önző, a hideg számító és a szívtelen“ czímek mellé később az „irigy, a szenvedélyesen gyűlölő, a gyanusító, a magát bálványozó és a hazafiúságra kizárólag feljogosítottak hívő“ czimeket toldották.

Midőn a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpört; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek egymás után ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy és négy folyam országa darabokra kezdett szakadni; midőn az első magyar vezértől az utósóig egy ezer éves korszak fejeztett be : most a hazai romok közt és a hazafiúi fájdalom szürkületében felderül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt az elmélkedés ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

„Néz nyugotra borus szemmel, néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének ;
A könyörű eget és földet vizsgálja hiában,
Nem leli föl nagyait, nem téged messzeható kéz.“

Széchenyi, ki egykor azt kiáltá „zavarnak vezettetik a nemzet“, ki a közelgő szerencsétlenségeket hübben rajzolá, mint egy államférfi; oly hűn, mint a szentkönyv látnokai, miután óriás erejével sem tartóztathatá vissza többé a nemzetet, megörült az iszonyú fájdalmak alatt. És a magyar a „Kelet népének“ félreismeret s vádakkal terhelt írójának profétai lelke s

szerencsétlensége által mélyen meghatva, esodálkozott, hogy a szív, melyről azt mondták, hogy hideg, megtudott repedni a honfájdalom miatt, hogy a számító ész, mely a politikai érzésnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, melyeket védett, megmenteni többé nem lehetett.

Mig az érzés elhíresztelt emberei törhetlen egészséggel olvasták a hirlapokat : addig Széchenyi Görgen tébolydájában a szünpercekben, midőn eszmélete az őrjöngés bilincsei közül kilebbent, magát vádolta, hogy miért nem menthette meg a hazát.

A ki azon gondolatra jő, hogy a legnagyobb magyar tragikai sorsát veszi kiindulási pontul és úgy halad vissza felé nyomdokról nyomdokra, tettről tetre, eszmékről eszmékre, Széchenyi utósó szónoklatától kezdve a „Politikai töredékeken“ át a „Kelet népéig“ s onnan a „Hitelig“ : az ily vizsgáló annyi érzés mélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbeejtő bánatot, annyi ábrándképet és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben felfedezni, mennyit a magyar közélet tekintélyeinél hasztalan keres.

Ime elérkeztem azon pontig, hol szívem elszorul, szemembe könny tolakodik és a toll megreszketül kezemben, mert egy nemzet veszteségét, egy nemzet fájdalmát kell rajzolnom.

8. Széchenyi mint a nemzet halottja.

Csaknem tizenkét évet töltött a honszeretet mártirja Görgey tébolydájának bús falai közt; a nemzet kíváncsian tudakozódott nagy betegéről, mohón olvasott, hallott minden sort, minden szót, mely a nagy beteg tolla alól, vagy szájából jött, midőn egyszerre april 10-dikén, mint a haragos ég dördülete azon gyászhiír harsogja át a hazát :

„Széchenyi meghalt!“

Ha a haragos ég komor sötétébe mártanám is tollamat, mégsem rajzolhatnám elég feketén a gyászt, mely e hirre a ma-

gyar nemzetre borult; ha a felbőszült ég mennydörgésének villámnyelvén szólhatna is valaki, mégsem rázhatná meg jobban e hazát, mint azon leverő hír, hogy legnagyobb fiainak többé.

Ha belesujt a cikázó villám az óriás cser homlokába, lángba borulnak a körüle álló fák, bokrok és cserjék; ha zugó szárnyra kél az ordító orkán s belekapaszkodik a százados tölgy homlokába és megingadoztatja gyökerében; megrendülnek a szomszédos fák és reszketve hajtják egymásra recsegő galyaikat: hát a magyar nemzet, miért ne rázkódott volna meg, midőn büszkesége és dicsekvése koronája hullott a porba; miért ne sirna és gyászolna, midőn hazájának ujjáteremtőjét vesztette el. Igenis méltó volt, méltó most is s méltó leendő mindörökké a magyar nemzet bánata, mert Széchenyi a fényes magyar arisztokratia legdrágább köve volt, és kihullott; a magyar nemzetet összefoglaló kapocs volt és megtört; a magyar nemzet melegítő, éltető és tenyésztő napja volt s leáldozott.

Nagy temető az emberi szív, mindent tud feledni s feledtetni, csak Széchenyit s Széchenyi halálán való fájdalmunkat nem, mert bárhova vessük szemünket széles e hazában, mindenütt Széchenyi névvel, Széchenyi műveivel, Széchenyi teremő szellemével találkozunk, melyekhez önkéntelenül csatlakozik az ő elvesztéseni keserű fájdalom leküzdhetlen érzete.

Ha süvöltve lebben el előttünk a szikrátszóró vasuti mozdony, vonszolván maga után a temérdek eleven házat, önkénytelenül azon gondolat merül föl lelkünkben: „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a világ egyik csodaművén, a lánczhídon haladunk s a széditő magasságból alátekintünk az alattunk hömpölygő országos ősz folyamra; parányiságunk s az ő nagysága érzetében lehetlen így nem sohajtanunk: „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a lánczhídon áthaladva a budai várhegyet átfúró alagut, mint valamely óriásszem ránk tekint, megdöbbenve gondoljuk magunkban: „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a csöndes méltósággal haladó Duna partján andalogva látjuk a hullámokat fel s alá hasító gőzösök könnyü röp-

tét, fájdalommal elegy lelkesedéssel kiáltjuk: „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a löversenyeken villámsebességgelhaladó paripák-verte porfelleget szemléljük, önkénytelen elszorúl szívünk és sűgva mondjuk magunknak : „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a kis magyar tengeren a Balatonon úszó gözös fűstje száll elénk, lehetlen eszünkbe nem jutni : „ez az ő műve és ő nincs többé!“ Ha a Tiszavidék egykor posványborította, most arany szín kalászosokkal gazdag térein halad a szántóvető, áldólag emeli fel szívét és szemét, s halkán rebegi : „ez az ő műve és ő nincs többé!“

Oh, de hol van toll, mely leírná; hol van nyelv, mely elszámálná mindazt, a mit ő tervezett, indítványozott, tett, végezett e haza jóléteért, fajunk nemesítéseért, a magyar nemzet emeléseért? Hiszen a mi szépet, dicsőt s nagyszerűt felmutathatunk, az mind az ő műve és ő nincs többé.

Oh, méltó a mi bánatunk, méltó a mi fájdalomunk, mert kiesett a mi koronánk drága köve, leáldozott a mi nemzetiségünk éltető napja; hullámok közé temettetett a mi reményünk kösziklája. Széchenyi nincs többé!

Midőn Széchenyi halálának híre Kárpátoktól Adriáig átfutotta a magyar hazát, minden becsületes magyar úgy érezte magát, mintha családjának egyik legkedvesebb tagját, mintha saját szívét vesztette volna. Sír felé botorkáló aggok, játszi gyermekek, tisztos matrónák, virágzó hajadonok sírtak és gyászba öltöztek vallás- és nemzet-különbség nélkül, mert tudták, érezték, hogy az, a ki Döblingben meghalt, mindnyájunk halottja.

9. Mint tiszteli a magyar nemzet elhunyt nagyjait.

„Gróf Széchenyi Istvánné, szűl. Seilern Crescentia grófnő, csillagkeresztes és palotahölgy, maga és fiai, Béla és Ödön nevében, vigasztalhatlan szívvel jelenti, felejtethlen kedves férje s illetőleg atyjuk, Sárvári Felsővidéki gróf *Széchenyi István* Ő cs. k. apostoli Felsége val. belső titkos tanácsosa és arany-

kulesosa, több jeles rend vitéze, Egervár, Pölöske, Szent-György várának örökös kapitánya s a magyar tudós társaság igazgató tagja, f. hó 8-kán, hön szeretett hazája s nemzete javának s dicsőségének szentelt, tett-és áldásdús élete 68-dik évében, Döblingben váratlanul bekövetkezett gyászos kimúltát.

Az üdvözüiltnek hideg tetemei Magyarországon Nagy-Czenken a nemzetségi sirboltban fognak april 12-kén déleesti négy órakor ünnepélyes egyházi szertartással eltakaríttatni.

Az engesztelő szent mise-áldozatok a fennevezett egyházban, valamint Bécsben a Skótok templomában s hasonlóan a magyar családi jószágok anyaegyházaiban f. april 26-kán 10 órakor fognak megtartatni. Bécs, april 9. 1860.“

Gróf Széchenyi István, mint fentebb említettük, a magyar akademia alapítója volt. Alig jelent meg most a idézett gyászjelentő levél, a magyar akademia april 10-kén reggeli 10 órakor rendkívüli összes ülésre gyült egybe. Mely tárgyban, alig szükséges mondanunk. Az akademia elnökének következő levele olvastatott fel :

„Tekintetes Akademia! Mint ez idő szerinti elnöknek, ma keserves kötelességet kell teljesítenem.

Akademiánk alkotója, Széchenyi István, nincs többé!

A nagy fájdalomak némasága tiszteletet parancsol és követel ugyan, de azt hiszem mégis, nem fogunk ellene véteni, ha mi elsők szakítjuk meg egy ország sajtó keserveinek hallgatagságát, mert hiszen az enyészhetlen fényű és hatásu férfiúnak nevét és pályáját a mi lételünkkel mindenkorra összeforrasztotta a történelem. Nincs magyar, ki e veszteség nagyságát ne érezze. Azonban legmélyebben a magyar Akademiának kell azt éreznie.

Indítványozom ennél fogva :

1. Tegye le az Akademia mély és őszinte fájdalomának kifejezését jegyzőkönyvbe.

2. Fejezze ki az igazgató-tanács irányában azon ohajtását, hogy ez az Akademia alkotójának tiszteletére gyászünnepélyt fog rendezni.

3. Fejezze ki ugyancsak az igazgató-tanács irányában azon reményét, hogy ez a nemzet kegyeletes óhajtásait felkarolva és azok élére állva, eszközölni fogja, mikép ércszobor örökítse a haza szívében, Pesten az elhunyt nagy férfiú emlékét.

4. Öltsön az Akademia egy hónapra gyászt, alkotójának tiszteletére.

5. Jelölje ki azon tagjait, kik velem holnap után egy órákor Döblingben a dicsőült kimulásának helyén és Czenken csü-törtökön a beszentelési és temetési tiszteleteken az Akademiát képviseljék.

6. S ezek fölött tekintetes Akademia, gyászoljuk az elhunytat tetteink, becsüljük meg emlékét a közre kiható tevékenység által! Hassunk és mélyedjünk belé szellemébe, hogy felfogva azt, minél igazabban valósíthassuk körünkben azon nagy eszmét, melynek érdekében adta a tett embere ez intézetet a hazának !

Engemet pedig tartson meg a tek. Akademia megbecsülhetlen szívességében és fogadja szokott jó indulattal legigazabb tiszteletem kifejezését. Pozsony, ápril 9. 1860. 11 órákor este. Gróf Dessewffy Emil a m. tud. Akademia elnöke.“

E levél felolvasása folytán a nagy számmal összegyűlt tagok közakarattal e következő pontokat határozták :

1. Az Akademia mindenek előtt jegyzőkönyvileg kifejezi mély fájdalmát.

2. Külön gyászünnepély fog tartatni az Akademia alkotójának, s az emlékbeszéd tartására a nagy gróf elnöki utóda báró Eötvös József határozottatott felkérérti.

3. Az igazgató-tanács felkérletik, hogy a nemzet óhajtását felkarolva eszközölje, hogy Pestnek valamely közterén országos emlék örökítse az elhunyt nagy férfiú emlékezetét ; egy-szersmind egy külön akadémiai emlék is emeltessék majdan az Akademia épülete udvarán avagy teremében.

4. Ugyancsak az igazgató-tanács megkértik, hogy Akademiánk alkotójának nevét emlékérem veretésével is tisztelje meg.

5. Az Akademia tagjai egy hónapig gyászt viselnek.

6. A temetési szertartás alkalmával gróf Dessewffy Emil ur vezetése alatt e következő igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagok hívtak fel az Akademiát képviselni; báró Eötvös József másod elnök; gróf Andrássy György, gróf Károlyi György, herczeg Battyhány Fülöp, herczeg Eszterházi Pál, Deák Ferencz, gróf Apponyi György, Kubinyi Ágoston, Szügyéni László, báró Kemény Zsigmond, Toldy Ferencz, Hunfalvi Pál, Tasner Antal, Hoványi Ferencz, Zádor György, Zsoldos Ignác, Lónyai Menyhért, Peregriny Elek, Bertha Sándor, Arányi Lajos, Pompéry János, Zsivora György, Török János, Hollán Ernő.

7. A megdicsőült gróf családjának levélben fejezi ki az Akademia mély sajnálkozását és részvételét a veszteség fölött, mely a családon túl az összes hazát, s legkivált Akademiánkat is oly súlyosan érte.

8. Végezetre az elhunyt gróf arczképe a titoknoki teremből, hol eddig tartatott, az ülésterembe áthozatni s ott felfüggesztetni határoztatott. Az utasító szabályok minden ily alkalommal szavazás után rendelik elhatároztatni a felfüggesztést. Kell-e mondanunk, hogy a szavazás egyértelmű volt. Hogy e kép már régebben nem a terem díszesíté, csak a nemes gróf szerénysége és ragaszkodása az utasító szabályhoz eszközlé, mely alól még elnöksége alatt kivételt akartak tenni ő irányában.

A bécsi „Wanderer“ czimű lap a tisztelet kellő gyöngédségével így adja elő Széchenyi tragikus végét. „Gróf Széchenyi István f. h. (ápril) 7-ke és 8-dika közötti éjjel Görgen tébolydájában Döblingben magát agyonlőtte. Már egy hét óta a melakórnak világos nyomai voltak rajta láthatók, keveset beszélt s még legjobb barátait sem látszatott szívesen látni magánál. Fantáziája folyvást komor képeket tükrözött elé s a jövőt a legsötétebb színben láttatá vele. *Jósika*, az ő benső barátja halála, ki közvetlen megbetegedése előtt Döblingben nála ebédelt, a majd hetven éves aggastyán szívét egészen megtörte. Már öt nap óta alig evett, kedvencz tárgyaival, minők órái és

chronometerjei s különösen a galambok valának, melyeket mindennap maga étetett, s melyek általa mesterileg fűvott ébenfa csákánya gyönyörű bús magyar nótáira ablakába repültek, többé nem törődött. Szombaton meglátogatta őt gróf Zichy Henrik (tulajdonkép Géjza, az ő mostoha fia) s leirhatlan nyomott hangulatban találta őt. Két nappal előbb azt mondá látogató nejének : „Napjaim meg vannak számlálva.“ S a betegápoló eseléseknek is, mint mondják, szokszor emlité az öngyilkolást.

De mindezen beszédekre, mint a már rég megronsolt kedély kifolyására nem igen ügyeltek. Szombaton este a gróf a városban lakó titkárával Kissel sakkozott, s ezen igen jó játszón minden játékot megnyert. Ennek elmenetelénél még egyszer kérdezte, valjon bizonyosan megjő-e fia Béla más napon Bécsbe, (Czenkről, hova maga küldé el néhány nappal előbb) mire az igenlőleg felelt. Nemsokára a eseléség is távozott (az öreg gróf őt szobából álló szállásán esodálatos módon egyedül hált!) Tizenkét óráig fel s alá járni hallották őt, ekkor minden clesendesült. Legközelebbi reggel a szolgák majd fél óráig kopogtattak ajtaján, s midőn a szokás ellenére föl nem nyittatott, az orvosért futottak. Betörték lakába, s az öreg gróf harmadik szobájában támlásszékbén ült, hová oly kényelmesen szokott nyújtózni, szétzúzott koponyával. A látvány rettentő volt. A holt egészen fel volt öltözve, s így le sem feküdt volt.

Az iszonyatos tett eszköze rövidesövü, de nagy löerejü pisztoly volt, vízzel megtöltve. Mind a két eselédet, kik különben a hónap végével szokták fizetéseiket kikapni, a gróf kevéssel előbb kifizette april hóra; esodálatos, hogy ez sem tünt fel. A törvényszéki boncsolás husvét hétfőn délután történt meg. A test beszentelésének a düblingi templomban, mely eredetileg szerdán délre volt kitüzve, már ma kedden meg kellett történnie. Erre közvetlen Nagy-Czenkre vitetnek a tetemek; a *legnagyobb magyar* az ottani nemzetségi sírboltban fogja viszontagságoktól sokat hányt, de Magyarország történetében korszakot képező életét örök álomban kinyugodni.“

A „Pester Lloyd“ ezimű pesti lap következőleg jelentette Széchenyi halálát :

„A gondviselésnek úgy tetszett, Krisztus feltámadása első ünnepén ez országot súlyos csapással látogatni meg. Bécsben, hol kevés nap előtt Erdély utóbbi kancellárja az élettől elbúcsuzott, lehellé ki e hó 8-kán *Széchenyi István* a „legnagyobb magyar“ is nagy lelkét. Fennhangon s érthetőleg fogja ravatala körül a gyász tanusítani, mi volt az elhunyt hazafi az ő hazájának, valamint a jövő nemzedék is szeretettel s kegyelettel fog léte halhatlan nyomaira föltekinteni. A hazafiaknak még akkor is a remény fényes csillaga volt, midőn szellemét már homály környezé ; s mint világító csillagzat fog még akkor is az ország fölött lebegni, midőn drága csontjai felett a hallgatás örök éje terjesztendi el sötét szárnyait.“

Dr. Falk Miksa így ír Széchenyi haláláról (Pest-Ofner Zeitung apr. 17.):

„A mult hét csaknem kizárólag egy szomorú esemény által vétetett igénybe, az ősz Széchenyi István gróf öngyilkossága által. Több mint egy évtized óta élt a nemes gróf, az itteni lakosság által csekély figyelembe vétetve a birodalmi főváros közelében, és csak rögtöni halála vezeté a közfigyelmet ismét a döblingi park felé. E park közepette áll egy egyszerű ház, melynek a bemenethez eső részén kapu sem vehető észre, a sarkát meg kelle kerülni, hogy végre egy kis ajtóhoz érhessünk, melyen át a fölmeneti lépcsőhöz juthatánk. Jobbra, az első emeletben, egy ajtó nyílt a gróf előszobájába, melyben nappal a felügyelők voltak, aztán egy szobába léptünk, hol rendesen ebédelni szoktak, aztán egy kis salon következett, melyben a gróf ágya állt, s ennek átellenében az íróasztal, s a kettő között egy régi divatu, de igen kényelmes karszék. Itten fogadá el a gróf legbensőbb barátait, e karszékben ült ő órákig, jobb lábát a balon keresztbe téve, csevegve, szivarozva, s közbe-közbe furoláján játszva. A hálószoba szomszédságában volt egy kis kabinét, két egymással átellenbe helyezett pamlaggal, hol Sz. a nap nagyobb részét tölté ; végre a bútorokkal tömött nagy elfoga-

dási terem következett, melyben a könyvtár is állott. Néhány nappal a gróf szomoru vége előtt, oldala mellett ültem az említett kabinétben; mi beszélgettünk egyről s másról, de a gróf sajátságos nehéz hangulattal küzde ez este; mindenféle agyrémekkel tépelődött, s hasztalan igyekeztem őt derültebb gondolatokra birni. Elmenetelelkor, mint rendesen, kikisért. A harmadik szobában megálltunk s még egy félóráig csevegtünk együtt; én a grófnak egy komikus esetet beszéltem el a közlebbi napokból, s ő oly szívélyes nevetésben tört ki a fölött, hogy azon karszék támlájához kelle fogóznia, melyben husvét hétfőjén holttestét találták. S e mellett könyei gyöngyöztek le hófehér szakálára, s oly bensőséggel szoritá meg kezemet, mint ha az egy néma köszönetet jelentene, azért, hogy egy derült pillanatot szereztem neki. Már az előszobában voltam, midőn az ajtónál újra megjelent s ismét nevetni kezdte. E vidor kép az utolsó, mely a nemes férfiuról lelkemben fönmaradt s nem birhatám magam reá, hogy holttestét megnézzem, csakhogy e derült benyomást ne engedjem elhomályosítani.

Csak hazatértemkor jutott eszembe, hogy szokása ellenére nem hívott meg új látogatásra, s én más napon több ismerősöm előtt azt nyilatkoztatám ki, hogy a nagyhirű férfiu vége közelnek tetszik előttem, mert e folytonos komorság, feloszlásához vezeti őt — hogy maga idézte azt elő, az eszem ágában sem volt. Ha ezelőtt olykor rá akartam beszélni, hogy hagyja el a tébolydát, mosolyogva válaszolá: talán, talán! Midőn együttlétünk utolsó estéjén szintén ismétlém ezt, kimondhatatlanul fájdalmas kifejezéssel azt válaszolá: „Nem tehetem, halálom lenne az!“ Lélektanilag nevezetes, hogy a gróf, fiának Bélának — kit végtelenül szeretett — megérkezése előtt hajta végre e szomorú ténytet; valószínűleg attól tartott, hogy az előtte oly igen kedves, virágzó ifjú meglátása, iszonyu elhatározásában ingataggá tehetné. Átalában, családját végtelen gyöngédséggel szereté. Egy ízben nála találtam a grófnét, ki később eltávozott. Midőn a magas, megható alak a szobákon keresztül lépdelt, a gróf sokáig utánanézett, aztán hozzám fordulva könyező

szemekkel így szólt : nemde, Széchenyi grófné jeles asszony ? Ha az ember e nemes, pazarul megáldott természetet, e jeles kedélyt annyira jól ismeré, fájdalmas benyomást kelle tenni rá dr. Görgennek azon tette, hogy általa a meghalt magániratait oly gyöngédtelen modorban közzétéve látta. E leveleket mindenki, ki a személyeket s viszonyokat közelebbről nem ismeré, kell hogy féreértse s Görgen ur maga-magáról szegénységi bizonyítványt adott ki az által, hogy ez iratokat a hirlapok piaczára vitte. Azon nő, kihez e levelek intézve voltak, még száz ezekhez hasonlót bir, melyeket Széchenyi tréfából, gyakran unalomból írt hozzá, és melyek semmi mást nem bizonyítanak, mint hogy a grófnak is, mint minden embernek, voltak kedvetlen napjai, hanem azért utolsó pillanatáig, ragyogó szellemét, találó elmésségét megtartá. Hanem, ha valóban öngyilkossági mániában szenvedett, van-e ott mentségre ok egy ily betegrei fölügyelés elhanyagolására? A gróf bizonyosan hódolt volna az orvos rendeleteinek, az be van bizonyítva, mert mindenkinek, ki őt meglátogató, elbeszélte, hogy szorosabb felügyeletről tétetvén egy alkalommal szó, e miatt ő eredetileg három szobából álló lakását kettővel nagyobbítá. Mindaddig, mig Sz. Görgen intézetében volt, Görgen dr. felelős volt érte; ez elvitázhatlan. A „kiméletes, szeretetteljes bánásmódróli“ beszéd nevetséges. A gróf évenként, átalánosan 10,000 frtot fizetett, ez összegért aztán még jó bánásmódot se lehessen igényelni?! Családjához írt levelet nem hagyott a gróf hátra; holmia közt csupán egy bepecsételt csomag találtatott, mely egyébiránt más egyebet látszik tartalmazni, s melynek fölirata : „az 1845-ki évből; holtom után felbontatlanul elégetendő.“ Ha vajjon van-e végrendelete, nem tudom, de azt hiszem, aligha van. A gróf már régebben intézkedett vagyona fölött s személyére csupán 30,000 frtnyi évpénzt biztosított; még ebből is jelentékeny összeget gazdálkodott meg, mely halála után nála megtaláltatott. Ő kitünő gazda volt s a legjobb szívvvel birt, valódi, gyermekies, — érzelékeny kedély. Csak még egy vonást! Egy csoport galambja volt, mikét maga etetett; bizonyos órában kinyitá

ablakait, fuvoláját elővette s mélabús magyar dallamokat kezd játszani, melynek hangjai a tollas vendégeket hozzá édesgették. A szegény kis állatok azóta órákig körülrepdesik az ablakokat, nem fér fejökbe, hogy barátjuk eltávozott, hogy az a kéz, mely őket eteté és simogatá, most már halott és merev, és hogy az ajkak, melyek oly bizalmas szerető hangokon szóltak hozzájuk, örök időkre el vannak zárva! . . .

Én alig válhatok meg a kedves halottra megemlékezéstől, de őt, legalább az elmúlt napokból önnek olvasói közül is sokan ismerék, s így hiszem, hogy ők is szívesen időztek velem együtt e nemes férfiú sírjánál.

Gróf Széchenyi István tetemeinek beszentelése Döblingben oly kiváló egyszerűséggel ment végbe, minél nagyobb a legegyszerűbb polgár temetésén sem lehet. Azon rendelet, hogy a beszentelés 24 órával előbb történjék meg, oly későn adatott ki, hogy a megholtak még Bécsben levő barátai közül is igen kevesen értesülhettek e változás felől. A döblingi kis templom félig alig telt meg, legfőlebb 50—60 személy volt jelen, kik legtöbbször hazánk főnemességéhez tartoztak. A falakra függesztett családi címereken kívül minden dísz el volt mellőzve; Magyarország egyik legelső mágnásának tetemeit, ki egyszersmind kamarás s valóságos belső titkos tanácsos, s egy esomérendjel tulajdonosa volt, egyszerű, csupán a feszülettel díszített koporsó zárta be. Félegykor vitetett a templomba, s a helybeli lelkészek által azonnal beszenteltetett, a jelen voltak még mintegy negyedóraig maradtak együtt esöndes imába mélyedve, s csak azután mentek szét, s csupán a kocsik hosszú sora s gazdag formaruhás eselédék, — az urak mind legegyszerűbb fekete magyar öltönyben voltak, — gyaníttaták, hogy a megholt az előkelő körökhöz tartozott. A holttest még aznap Czenkre vitetett.

A legnagyobb magyar földi maradványai 11-kén délután tétettek be a családi sírboltba, melyben már régi idők óta a hazájuk körül oly sok érdemet szerzett Széchenyiek esontjai pihennek. A főnemességnek mintegy ötven képviselője, az Akadémia küldöttsége, az irodalom több képviselője s a vidékről

mintegy ötezeren kísérték nyugalomhelyére. Sötét ég borongott a gyászkíséret fölött, mely szomornan állta körül a gyászravatalt, a fák lombtalan ágai közt elötörő vihar eloltogató a fáklyák lobogó lángját, melyek hosszú sorban vették körül a koporsót. A sötét összetornyosult felhők közül időnkint egy napsugár tört ki, mintha a természet is be akarná mutatni a fény és árnyék közti szellemharcot, melynek a legnagyobb hazafi szelleme tettdús életének hanyatló szakában ki volt téve.

A gyászmenet a várkapolnától 4 órakor indult meg. Mintegy negyedóra múlva érte el a nagy ezenki temetőt, melyben a grófi család sírboltja van. A sírbolt lépcsőin a megholt közel rokonai vitték le a koporsót, e közben a fáklyákat, melyeket az erős szél eloltogatót, ismét meggyújtva egy halomba rakták, mely magasan fellobogott, mintegy jelképeül azon szellemi életnek, mely a dicsőült pályáját jelöli, mely alvó nemzetét háromszázados álmából felébreszté. A fáklyák fényinél a nemzeti dalt énekeltek el s bezáratott a sírbolt, mely most már a nemzet legnagyobb szellemi harczosának, az élet viharaitól nem háborgatót menhelyet nyújt.

Gróf Széchenyi temetéséről így ír Török János Sopronyból: „Mint villám futotta be az országot gr. Széchenyi halálának leverő híre. Vasárnap ide is elérkezett a gyászjelentés, mely időben már szintén az egész hazában elterjedt. Az itteni polgárság azonnal a nagy halott bátyjához ment azon kérelemmel, hogy a gróf földi maradványait a pályaudvarnál fogadhas-sák el, s azt gyászkíséretképen követhessék a városon végig, mit a gróf megtagadott, hogy a városban minden feltűnő jele-netet kikerüljön. Egyébiránt a nagy halott rokonai s több fiatal ember jelen volt a pályaudvarnál, mely utóbbiaknak jutott a tisztelet, a koporsót a vaspályáról a legegyszerűbb halottas szekérre föltenni. — Még azon este elment a halottas szekér Széchenyi hű tisztviselője, Némethy Imre felügyelete alatt Nagy-Czenkre. Az eső szakadt, s az ég megeredt könnyűi mellett érkezett meg a hallgatag vonat Czenkre, hol az elhunyt családja, tisztviselői s a falu előljárói által fogadtatott. A koporsó a

családi kápolnában tétetett le, hol két fiatal ember, fölváltva örködött.

Azon szerencsétlenek közé tartozom én is, kik az ország nagy halottjának temetésén jelen nem lehettünk, a gyászjelentés szavaihoz tartván magunkat, mely szerint a gyászoló család az eltakarítás ünnepélyét apr. 13-ra, déleesti négyórára határozta, holott az már közbenjött intézkedések miatt egy nappal előbb ugyanazon órában megtörtént. — De ha a temetés első határnapja megmaradt volna is, csak nagy erőlködésbe került, kellő időben a gyászhely színére eljutni, mert a pest-bécsi gőzvonat már két nap óta mindig majd egy órával elkésett, úgy hogy mi is a reggeli hét órai sopronyi vonattal már nem mehettünk, hanem csak a 9 óráival indulhatván, táviratilag megrendelt postalovakkal siettünk Bácsújhelyből Nagy-Czenkre; de már Sopronyban csak kisírt szemekkel s a megtörtént temetés szomorú hírével találkoztunk.

Nem lehetvén így a gyászszertartás részese és szemtanuja, tán későn is jőne levelem e tekintetben a bár szemtanuktól nyert leghivebb jelentéssel; s erre nézve a közelebb álló bécsi lapok mindenesetre megelőzendnek minket, s helyesen teendi a tisztelt szerkesztőség, ha erről azoknak tudósításait rögtön átveendi.

Mindamellett nem mulaszthatom el az események némely részleteit, mint azokat Paur Iván derék hazánkfiától, a grófi nemzetség levéltárnokától hallottam, feljegyezni. A P. N. által kiküldött tudósító is ugyanannak szíveségéből nyerte adatait.

A nagy halott lakattal lezárolt és lepecsételt koporsóban Bécsből a nemzetség jelen volt tagjainak, a gyászoló özvegy édes fiai, Béla és Ödön, mostoha gyermekei gr. Zichy Geiza és Ilona, továbbá Széchenyi János és Gyula kíséretében april 10-kén Bécsből indulva, $\frac{1}{2}$ 10 órakor este érkezett a sopronyi indóházhoz, hol a drága testet az elhunyt aggastyán testvérének Pálnak több fiai, a fennemlitett nemzetségi levéltárnok s a grófi ügyvéd Pap Károly és Némethy Inre számvevő fogadták. A polgárság Sopronyban óhajtott volna a koporsót fáklyákkal

kísérni a városon keresztül, azonban az engedély csak tegnap érkezett meg. Az ereklje tehát a város elkerülésével egyenesen Czenkre vitetett, hol a grófi tisztség, ennek élén a jóhirű Hajnik János, s az elhunyt egykori jobbágyainak hálás tömege a legmélyebb fájdalom közt várakoztak, s a várkastély kápolnájában felállított, s czimereivel ékitett ravatalra tették fel, hol a koporsó körül az április 11-kén déleesti 4 órára áttett temetésig az ifju tisztség felváltva s kivont karddal állott tiszteleti őrséget.

Ekkor még nem csak a temetésnek, de még a megtörtént halálzásnak hire sem jutott el két órai távolságon túl Sopronyón alól; hiszen különben százezerek lettek volna utolsó tiszteletül jelen, mert hazánkban nem csak a szoros értelemben vett értelmiség, hanem a legutolsó pórember is szívében hordozza a páratlan nagy ember nevét.

De a rögtönzés daczára is közel 10 ezer emberből állott tegnap a temetési gyászkiséret, mert a sopronyi nép és polgárság, s velök a polgármester és városi tanács, tömegesen tódult ki a gyász helyére, s az összes nagy- és kisczenki nép a közeli falvak népével processio alakban a dicsőült által ujon felépítettés végett lerontatni rendelt anyatemplom romjaitól a várkastélyhoz, honnét a nagy halott, kizárólag a nagyreményű Széchenyi csemeték vállain a köztemetőben álló nemzeti sírbolt kápolnájába, 400 fáklya s keserűen zokogó szívek kíséretében vitetett.

Nevezetes az, hogy az e sírbolti kápolnában, melynek oltára az üdvöztő feltámadási ünnepének tiszteletére szenteltetett, a husvét hetében végzett ajtatoskodás fejében VII. Pius pápa ő szentsége, mint Krisztus urunk helytartója, 1817-dik évi aug. 26-káról szóló s 1818-ki febr. 17-kén újabban megerősített bulla szerint a hivekre teljes bucsu kegyelmét terjeszté ki.

S e teljes bucsuban ez évben ezernyi ezrek részesültek, mert az üdvözültnek hamvai megszámlálhatatlan népet vonzának tegnap óta e kápolnába. Maig több mint negyvenezer ember vándorolt oda.

A temetésről elkésettek közt nevezetesebbek Thurn-Taxis hg., Teleki Sándor és Kornis Ádám grófok, amannak sógora Földváry, a vas- és zalamegyei küldöttségek, melyek Sárvárott gyültek össze, s élükön Batthyány Gedő gr., Puttyán Ödön és Jenő bárók, Bezerédy László, Inkey János, László és Kázmér, Horváth Vilmos, baltavári Horváth Ferencz, Koppányi Ferencz, Csillagh László, Bátor Geiza, Szabó Samu, Brodánovics stb. állottak.

Megható volt a mosonyi gazdaképző intézet növendékeinek sereges megérkezése tegnap Major Pál lelkes hazafi vezérlete alatt. De maga a megyei főnök Króner, az üdvözlötnék egykori követtársa is, bár elkésve, a nagy ember sirjához sietett.

A gyászoló özvegyen és édes fiain kívül a temetésen jelen voltak mostoha fiai közül Zichy Henrik, Geyza és Rudolf grófok; mostoha leányai közül Ilona, Palavicini örgrófné, és Julia Hunyady grófnő. — Ezenkívül jelen volt 9 Széchenyi, t. i. János, László, Kálmán, Ferencz, Ödön, Pál, Gábor, Imre és Dénes; s két Széchenyi leány, t. i. Julia grófné, M. Parry özvegye, s Dora grófkisasszony, a most legidősb Széchenyi, Pál leánya; a családhoz tartoztak még gr. Festetics Dénes, az üdvözlötnék egyik mostoha veje, és Horvát Felicia, Széchenyi Gábor grófnő.

A magyar akademiát a temetésen (miután nagy része a küldötteknek kellő időben nem értesült) képviselték: Dessewffy Emil gr., Deák Ferencz, Károlyi György gr., Kemény Zsigmond b., Podmaniczky Frigyes, Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Lónyay Menyhért, Fábíán István, Zsivora György, dr. Arányi Lajos és Pompéry János.

Ezen kívül még nevezetesen jelen voltak a temetésen: Zichy Ödön, Szapáry Antal, Károlyi Gyula, Pejácsevics Márk, Julián és Gábor, Dorsay, Wenkheim Antal és József, Festetics Ágoston és Leo grófok, Babarczy Antal és fia, Kemény Zsigmond és Lopresti Árpád bárók, Ürményi József és Miksa, Zsedényi Eduard, Klauzal Gábor, szentgyörgyi Horváth Antal, Bezerédi Pál, Lukinics Mihály, Bohus János és László, Huszár

Imre és László, Blaskovich Sándor, Kovács Sándor, Tasner Géza, ifj. Bertha Sándor és Simon János sopron-megyei főnök.

A folyvást uj vidéki hivekkel népesült czenki sírbolti kápolnában az egész hét folytán engesztelő sz. mise-áldozatok tartatnak; de ma délelőtt ünnepélyesen Sopronyban tartatott meg a benczék templomában, az üdvözültnék fájdalomba merült egyetlen élő testvére Pál kívánatára, s a nagy templom tolongásig megtelt, a hálás sopronyi nép egytől egyig osztozván nem csak a nemzetség, de az egész ország közös gyászaiban. A lángsugárban uszó gyászravatalon csüngő czimerekből kifénylő kettős kereszt a hármas halmon hangosan kiáltá, hogy a nagy halott az utolsó lehelletig egyedül s kizárólag a hazának élt.“

A magyar Akademia azon határozata, hogy egy hónapra gyászt ölt, viszhangra talált a nemzet minden osztályánál. A főváros utczáin még az nap csaknem minden fövegen gyászfátyolt lehetne látni, Körös városa tanácsa elhatározá, hogy egy hónapra gyászt ölt, Kecskemét városa vallásfelekezeti különbség nélkül közös gyászünnepélyt rendezett, s utána az ország majd minden kisebb nagyobb városa, községe; mert nem találkozott magyar, ki ne érezte volna, hogy Széchenyi, mint életében édes mindnyájunké volt, ugy a halálban is mindnyájunk halottja.

Az ország minden vidékén tartott gyászünnepélyek egyénkénti leirása sok időt és helyet igényelne; azért csak az országszívében tartott s néhány vidéki gyászünnepélyek leirására szoritkozom; de mielőtt ezt is megtenném, a nemzet kegyelete jeléül ide iktatok néhány vigasztaló gyászfeliratot, melyeket testületek és városok küldöttek a nagy halott nagy özvegyéhez:

A magyar Akademia gyászfelirata Széchenyi özvegyéhez:

„Nagyméltóságú grófné! A magyar tudományos Akademia tagjainak ninesen szavuk azon fájdalmas mély megindulás kifejezésére, melylyel ama férfiú kimulása hírét vevék, ki ez intézetet negyven évi vajadások után *egy* szavával életbe hívta;

ki azt saját nagylelkü áldozatai, nem ernyedő buzditásai s böles tanácsaival megalkotta, annak mindenkorra kitűzte az irányt, melyben hivatását létesítse; s azt számos év során át erélylyel és szeretettel igazgatá.

S a nagy veszteség nem csak intézetiünket, nem csak az öszves magyar nemzetet, de lesujtotta drága övéit is.

Ily veszteség első érzetében nincsenek vigasztaló szavaink sem, akár a magunk, akár az Excellentiád és nagyreményű fiai számára.

De enyhítse legalább a legnemesb nő, s a nagy Férfiú érényei örököseinek fájdalmát a mi rokon fájdalmunk bevallása, kik mint ez általa alkotott országos intézet tagjai, szintugy fiui kegyelettel őrizzük szent emlékezetét.

És enyhítse egy pillantás a jövőndőségbe. Ugyanis elfordulva mindentől, mi most lelkünk elkeseredését táplálja, üdüljünk, Kegyelmes Asszony, azon a képen, melyet szívünk inghatatlan hite elénkbe fest, hogy az, mi a nagy Elhunyt nappali és éjjeli gondjainak főtárgya volt: a Haza megmaradása s e Nemzet szellemi emelkedése, nem vala álom! És e hitben adjunk közös hálát a Magyarok Istenének, hogy őt nekünk adta, neki pedig adott erőt és szellemi hatalmat véghezvitelére annak, mi őt a magyar történelem egyik legnagyobb emberévé teszi: t. i. a nemzeti önismeret és öntudat ébresztése- s erősítése, s hogy a nemzet a csupán fentartó és tatarozó államokosság teréről az alkotó és elébbre vivő, társas és országos munkásság mezejére térjen át.

Ez az, a miért a jövőndő történetíró Széchenyi korával egy új időszakát számlálандja a magyar nemzet életének; melynek hatása végig kísérendi a magyart, míg élni fog a földön: s im, ennek tudalma nem engedi, hogy a *Széchenyi* név agyász jelszava maradjon: sőt a diadalom magasztos érzetével tölti el kebleinket; Excellentiádnak pedig adjon erőt elviselni a fájdalmat, midőn az nemes szívét mármár megemésztendő leszen, szenvedései jutalmául pedig engedje a Mindenható megérhetni azt az időt, midőn nemes Szülöttei tettek által is méltókká

fogták magukat tenni azon dicsőségre, melyet nagynevű atyjoktól örökölni szerencsések voltak !

Kelt a M. Tudom. Akademiának april 30. 1860. tartott összes üléséből. Gr. Dessewffy Emil, s. k. elnök. Toldy Ferencz, m. k. titoknok.“

A magyar nemzeti muzeum részéről:

„Nagyméltóságú Grófné! Néhai boldog emlékü gróf *Széchenyi Ferencz* volt az, ki 1802-ben a nemzeti muzeumot, országunknak ezen egyik fődíszét alapította, minél fogva hazánk intézetei között a muzeum az, hol a „*Széchenyi*“ név a legrégbben ünnepelt és hálaérzelemre lekötő. Mennyire volt gróf *Széchenyi István*, Nagyméltóságodnak országosan gyászolt férje, atyjának méltó fia, azt nem csak a jelen nemzedék ismerte és ismeri el háláteljesen, hanem arról Magyarország anyagi és szellemi kifejlésének történetírója is csak magasztalólag fog szólni.

Fogadja tehát Nagyméltóságod a nemzeti muzeumnak is az országos veszteség feletti általános fájdalomban való részvételének kinyilatkoztatását, mely fájdalom némi enyhítéseül szolgál azon vigasz, hogy *Széchenyi István* bár jobb hazába költözve, e földön is halhatatlan marad; halhatatlan nagy műveiben, halhatatlan utódaiban, kik mint ily dicső névnek örökösei, ennek valódi fényét bizonyosan fentartandják.

Mély tisztelettel Excellentiádnak alázatos szolgálói Kubinyi Ágoston m. k., a magyar nemzeti muzeum igazgatója; Érdi János m. k., muzeumi ör; Mátray Gábor m. k., a Széchenyi országos könyvtár öre; Kováts Gyula m. k., muzeumi ör; Frivaldszky János m. k., muzeumi ör, Czanyuga József m. k., muzeumi irattárnok. — Pesten, 1860. május 4-kén.“

A kertészeti társulat részéről:

„Kegyelmes Asszony! Legmagasztosb magyar özvegy! A családi fájdalom oltárára borostyán- s babér-koszorukhoz, tár-

sulatunk is fájdalomtól remegő kezekkel tüzi közös gyásza cyprusát.

Gyászol nemzetünk!

Kit gyászolhat egy nemzet? — száz — meg százezer harang bús zugása kíséretében, kiért doboghat hazánkban tizenöt millió ember kebele?

A nemzeti gyász-ajtatosság fénysugara közepette a magasan Ő, — igen Ő tündöklök a magyar nemzet nagy kertésze, — ki itt alant első ülteté a szellemi virágokat, — nemesítve oltogatta a közjólétsarjadékait, — irtogatá a gyomot, — kinek keze s szellemének műve mind az, mi virágzó, mi gyümölcsöző s mi életrevaló; — ki onnan, hol most a nemzet hála-fényében ragyog, áldást harmatoztat élte eredményeire; — ötet — a nemzeti minden jósiker kútforrását, gyászolja nemzetünkkel — társulatunk is.

Fátyolaink foszlányiból szent ereklyék válandnak, melyeket a haladás útján vándorbotunkra — s harczainkban kardjainkra kötve — biztosan haladhatunk; mert dicsőült nagy utmutatónk szelleme lebegend pályánkon körül.

Feledhetetlen marad nemzetünk halhatatlan vezére, míg az ország négy folyója végkép ki nem szárad; és ki nem száradnak könyeink mind addig, míg nemzetünk büszkesége, nagy *Széchenyink* minden ígéje testté nem váland a nemzet életében, — s ekkor örök hála zengedezésében élendi nemzetünkkel az életet — mind örökké — Amen.

Sorolja Excellentiád, ezen kegyeletünket is a nemzet zsolozsmái közé és engedje az ég, hogy a munkatérrel örök bábérjaira pihenni költözött halhatatlanunknak nagy reményű két fiában, két megtestesült kisugárzását birja a haza.

Kik is Nagyméltóságodnak egy egész nemzet fájdalmait ringató magasztos keblébe így besohajtván keservinket, azon egy vigasztalással némulunk el; hogy Ő — mint előtte soha senki, nagy időket élt; mert megalakítá a biztos szebb jövő korszakát, — s így czélt érve, a bús nemzet halhatatlanává felszállt.

Kelt a magyar kertészeti társulat 1860, apr. 28-kán Pesten

tartott igazgató-választmánya üléséből. B. Prónay Gábor, társulati elnök. Lukácsy Sándor, társulati titkár.“

A pestbudai hangászegyleti zenede részéről :

„Nagyméltóságú Grófné!

A pestbudai hangászegyleti zenede mélyen érzi azon veszteség nagyságát, mely gróf Széchenyi Istvánnak, Nagyméltóságod dicső emlékü férjének halála miatt a dicsőült nagy honfi családját s a magyarságát egyiránt érte.

A gyász, melyet az ország e veszteség miatt felölt, a pestbudai hangászegyleti zenede gyásza is. Gyászolja gróf Széchenyi István halálát az egylet, mint egyik alapítótagját, gyászolják a zenede tagjai egyénileg is, mint tagjai azon nemzetnek, mely a dicsőült grófban legnagyobb fiát veszte el.

A nemzet fájdalom közben sem felejtkezhetik meg azonban arról, hogy a férfin, kinek halála milliók szemében fakasztja fel a fájdalom könnyét, ki míg élt és működött, egy nagy ország vezére volt, az ő gyermeke vala, s a fájdalom mellett helyet kell engedni e büszke, ez emelő öntudatnak is.

De nagyméltóságod és gyermekeinek, a magyar nemzet e reményeinek fájdalmát, tudjuk, nem enyhítheti azon tudat, hogy a bánatban Nagyméltóságod- és családjával milliók egyesülnek.

Azért is, midőn fájdalomunk, részvétünk adójával mi is elzarándoklunk a drága sírhoz, az egek urát kérjük, hogy adjon erőt Nagyméltóságodnak fájdalom elviselésére, hogy küldje el vigasztaló angyalát és hogy azon remények, melyekkel a dicsőült gróf gyermekein nyugtatá meg tekintetét, melyekkel a haza Széchenyi Béla és Ödön grófokra tekint, teljesüljenek, s így Nagyméltóságodnak a magyar nemzetet melegen szerető szíve e remények teljesülésében feltalálja az örömet.

Fogadja nagyméltóságod és gyermekei a zenede mély tiszteletének kifejezését.

Kelt Pesten, az 1860. április hó 19-dikén tartott közgyűlésből. Bárá Prónay Gábor, elnök. Ritter Sándor, titkár.“

A pesti takarékpénztár részéről :

„Nagyméltóságú Grófné!

Nagyméltóságodnak és tisztelt családjának a közelebbi gyászos eset által okozott fájdalomban osztozik az egész Magyarhaza.

Mert a dicsőült nagy Széchenyiben, valamint Nagyméltóságod a leggyöngédebb férjet, a nagyreményű fiak a legjobb atyát siratják, úgy a haza legnagyobb polgárát, a nemzeti közszellem, a nemzetiség és haladás felébresztésének legerősebb bajnokát; a tudomány, ipar és szorgalom buzdító támaszát és végre az egyesületi téren keletkezett számos hazai intézetek és egyletek s a nemzeti nagyság megalapítóját gyászolja.

Ezen intézetek egyikének a pesti takarékpénztárnak igazgató-választmánya nyújtja be ezennel Nagyméltóságodhoz tiszteletteljes részvétnyilatkozatát azon szívbéli buzgó ohajtással, miszerint szolgáljon Nagyméltóságod megmérhetetlen fájdalomának némi enyhítéseül annak tudata mellett, hogy abban egy egész nemzet osztozik, még az is, hogy a nagyreményű fiak, kik a dicső atyának nevén kívül polgári erényeit is örökölték, annak megkezdett nagy munkáját hasonló erélylyel folytatandják.

Fogadja Nagyméltóságod kegyesen ezen szívből eredő részvétnyilatkozatunkat.

Kelt Pesten, 1860. május hó 1-jén. A hazai pesti takarékpénztár választmánya Hajós József m. k. igazgató.“

A magyar nemzeti színház részéről :

„Nagyméltóságú Grófné! A magyar színészet feladata nem csupán a mulattatás; a költészet és művészet által nem is csupán az örök erkölcsi igazságok hirdetése: hanem magasabb hivatásaul, nem ok nélkül féltett nemzetiségünk megőrzése és terjesztése van kitűzve.

Ezen vezéreszme élt mindazokban, kik a pesti nemzeti

színházat szellemileg és anyagilag megalapítani törekedtek, s ez lelkesíté közelebb azon jó hazafiakat, kik ez ügynek még a távolból is áldozatokat hoztak, holott legnagyobb részben előadásait nem is élvezhetik.

Ezen magasztos czél lebegett Nagyméltóságod dicsőült férjének, a magyar nemzet legnagyobb fiának szeme előtt is, midőn országunk fővárosában a nemzeti színházat, nagyobb mérvű tervek szerint és bővebb segéd-forrásokkal ellátva, a most létezőnél nagyszerűbben javasolta fölépíttetni. — Az idők mostohasága megtanítá a nemzetet, hogy e mély eszü böles e részben is legmesszebb látott; mert intézetünk mostani alapjain, újabb áldozatok és erősítések nélkül, magas hivatásának nem képes kellőleg megfelelni.

De midőn ezen Átala előre látott igazságról a tapasztalat mindnyájunkat meggyőzött, s ez intézet ujabban a hazafiak segedelmét hívta fel, a Dicsőült, nagy jelleméhez méltólag, nem arra emlékezett, hogy e nemzeti intézet nem az ő magasztos eszméje szerint létesült, hanem arra, hogy ezen intézet jelen állásában is, a magyar nemzetiség, nyelv és hazai mivelődésnek egyik leghatályosabb eszköze, és szintén egyike volt azon igaz hazafiaknak, kik fölsegélésére tetemes áldozatot nyújtottak. A nemzeti színház tehát a nemzet nagy halottjában, *Széchenyi Istvánban* nem csupán a lángeszü hazafit gyászolja, a Ki legmélyebben fogta föl e fővárosi nemzeti színház hivatását, hanem a legönzéstelenebb jótévőt is, a Ki a meglevőnek tényleges pártfogója volt.

Midőn e nagy igazság kimondásával a legdicsőbb hazafi halhatatlan emlékének hódolunk, engedje meg Nagyméltágu Grófné! hogy sziveink mélyéből fakadó fájdalmas részvétünket kifejezhessük a leggyöngédebb férj, a legszeretőbb atya, s a legnagyobb hazafi kimulása fölött. A veszteség mindnyájunké, kiket a nemzet ügyének szeretete az élővel egyesített, s kiket most a nemzet legnagyobb halottjának ravatala körül a fájdalom és gyász egy családdá tön. Imádkozásunk is csak egy lehet : vajha az Ő halhatlan lángszelleme, mely nagy eszméi-

ben és műveiben ragyog felénk, minélelőbb elárasztaná a magyar nemzetet azon fénynyel, mely az Ő nagy törekvéseinek egyedüli célja volt!

S mi hiszszük is, hogy imánk meghallgattatik, s azon nagy eszmék diadalát Isten meg adja érnünk; annál is inkább, mert a dicsőültnek nagyratörő fiai jelmondatul édes atyjok azon látnoki kijelentését választák, miszerint : „Magyarország még csak ezután lesz!“ S a legméltóbban : mert a hol a fiak az ily dicső apa szellemét is öröklik, ott a nemzetnek van jövője!

Fogadja Nagyméltóságod mély részvétünk és hódoló tiszteletünk ismételt kifejezését. — Pesten, május 1-én 1860. — A nemzeti színház és összes személyzete nevében : Gróf Ráday Gedeon, a nemzeti színház intendansa; Wezerle János, a nemzeti színház gazdasági igazgatója.“

A nagyvárad-i kaszinó-egylet részéről :

A n.-várad-i kaszinó-egylet következő részvétiratot intézett gr. Széchenyi özvegyéhez :

„Nagyméltóságú Grófné!

Most jövünk azon gyászos istenitiszteletéről, melyet ő excja a nagyvárad-i püspök, Excellentiád boldogult férjének lelke nyugalmaért tartott.

A ragaszkodás, a tisztelet, melyet a legnagyobb hazafi iránt éreztünk, a veszteség percében tüntette ki nagyságát; fájdalommal gondolunk azon nagy ürességre, melyet a fáradhatlan böcs, a tántoríthatlan jellemű magyar maga után hagyott; keserű érzésünket csak a büszkeség mérsékli, hogy a kinek nevét a történelem lapjai szent fénynyel fogják körül venni, nekünk kortársunk és hazánkfia volt.

A haza népe nem mert odáig gondolni, hogy gr. Széchenyi Istvánnal is közös a halandóság; most nem akarja hinni, hogy a ki műveiben halhatlan, maga nincs többé! Ezt mi sem hiszszük, jól esik nekünk táplálni a hitet, hogy az áldott szellem köztünk marad, míg a magyar nemzet élni fog, serkenteni

bennünket minden nagyra, nemesre és őrizni a tántorgástól a nehéz időkben.

Mi parányi tényezői vagyunk a nemzet közvéleményének, nem merünk Excellentiádhoz közeledni vigasztalással, melyben úgy látszik, mi vagyunk legszegényebbek, de enyhíteni fogja Excellentiád szenvedését azon gondolat, hogy a haza, mely ártatlan vetély-társa volt férjének magas szerelmében, most Excellentiáddal a gyászban osztozik.

Fogadja kegyesen Excellentiád hazafi részvétünknek és örökös tiszteletünknek nyilvánítását, melylyel maradunk Excellentiádnak

alázatos szolgálói

A n.-várad-i kaszinó-egylet."

A kolozsvári kaszinó-egylet részéről:

„Nagyméltóságú Grófné! Engedje Nagyméltóságod részt vennünk a Széchenyi-család fájdalomban, mely egyszersmind egész Magyarországé, hadd sirathassa meg Széchenyi István grófban legnagyobb fiát Erdély is, mely multjánál és jövőjénél fogva, vágyban és törekvésben, örömben és fájdalomban folyvást ugyanegy Magyarországgal.

A kolozsvári kaszinó nevében szólunk, azonban úgy hiszszük, hogy egész Erdély részvétét, fájdalmát, gyászát tolmácsoljuk, mert ha volt valaha hazánkban férfiú, kit a kunyhótól a palotáig mindenki áldott, az *Széchenyi István* gróf a hazai nagy érdekek nagy bajnoka; mert ha élt valaha magyar, kinek századokra ható törekvéseit siker koszoruzta, az ismét csak ő, hanyatló és sülyedni indult nemzetünk regeneratora; mert ha van eszme, melyben annyi csalódás és veszteség után hinni tudunk, az egyedül az ő szellemének szent hagyománya, mely örök időkre szól, mint a próféták ihlete. Búba merült szívünk, könnytől nedves szemünk, gyászoló ruhánk, buzgó imádságunk mind az ő halálát, a mi veszteségünket hirdetik; az összes

nagy magyar nemzet gyászolja a legnagyobb magyart, oly mélyen, oly áthatóan mint talán soha senki.

Ugy van, Nagyméltóságú Grófné, e nemzeti gyász, sem az illem szokott adója, sem a részvét mindennapi gerjedelme. Ez a nemzeti érzés mély gyásza, mely méltó kíván lenni nagy halottjához; ez a hazafiság cultusa, mely hiven a dicsőült szelleméhez, a multon táplálkozik és jövőre hat! ez a nemzeti hála nyilatkozványa, mely fájdalmai közt az örök élő emléken keres vigaszt, reményt, lelkesülést. Széchenyi István gróf halva, koporsójában is áldón és lelkesítőn hat nemzetére, mint életében mindig. Az ő gyászünnepélyei, nemzeti vallásos ünnepélyek egyszersmind. Ravatalánál közös fájdalomba olvadva állunk mindnyájan, a két haza minden rendű, hitű és nyelvű polgárai. Nemzeti nagy emlékek benyomásai vegyülnek a gyász és imádság hangjai közé. Látni, hallani véljük őt, és érezzük szellemét. Harminczöt év dicső és szomorú emléke vonul át lelkiünkön a reményektől a csalódásokig, a diadalivektől a romokig, mélyen megindulva töröljük könyeinket, de egyszersmind annál erősen ragaszkodunk azon hithez, melyet ő vallott először, melyért egész életét áldozta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz; de egyszersmind azon nagy érzés dobogtatja szívünket, mely vele e szavakat mondatá: „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, nem ismert alakokban kiképezve, végeztéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: ez a mi feladatunk.“ Nagy tettek és gondok, nagy áldozatok és szenvedések közt küzdött ő e feladatért, a mit már elértünk, az ő munkája, a mit még el kell érünk, oda az ő nyomdokai vezetnek. Oh, Széchenyi István gróf emlékét semmi s soha ki nem törülheti a magyar nemzet szívéből. Nemzedékről nemzedékre fog szállani az, mint a magyar szellem legmagasztosb eszményképe, mint a hazafiság legnagyszerűbb példánya, mint dicsőségünk legfényesb sugára, mint vezéresillagunk a vészek közt, mint zászló küzdelmünkben, mint diadaloszlop jobb napjainkban.

Vajha, Nagyméltóságú Grófné! a nemzeti részvét és hála e kifejezései enyhíteni bírnák valamennyire a leggyöngédebb férj és atya miatti fájdalmait! vajha nagyreményű fiaiban, kik atyjok erényein lelkesülnek, visszapótolhatná az ég a pótolhatlan veszteséget! A legdicsőbb férfin özvegyére, a legjobb anya gyermekeire kérünk Istentől vigaszt és áldást.

Fogadja Nagyméltóságod mély részvétünk és hódoló tiszteletünk ismételt kifejezéseit; a kolozsvári kaszinó közgyűléséből. Gr. Lázár Miklós, igazgató. Mara Miklós, jegyző.“

A magyar biztosító társulat részéről :

„A fájdalom s tiszteletteljes részvétnek azon országszerte feljajdult hangjai közé, melyek épen ezen általánosság által egyszersmind némi vigasztalás hangjaivá lesznek az árván maradtakra nézve, alulirt igazgató-választmány is, a magas érdemnek hódolva, vegyíti a magáét.

Mélyen lelkébe vésve érezi alulirt választmány, mely egy nagy kiterjedésű s hála Istennek már jelenleg nem csekély s nem üdvtelen hatású egyesületnek képviselője, hogy gr. Széchenyi István halhatatlan szelleme volt az, mely a magyart a nemzeti bölcsesség nehéz pályáján vezetve, a teendők sorozatát bölcs megfontolással kitűzve, a nemzetet új és életerős mozgalmakra ébresztve — neveztesen az egyesületi életnek s tevékenységnek, a szabad nemzetek ezen legfőbb élettényezőjének, teremtmője lett hazánkban; ki az anyagi haladást szellemsítve, s a nemzeti szellemnek nem üres ábrándok léggalotáit, hanem a szilárd valódiságot téve alapul, sohasem feledte ki számításából az emberiség s haza legmagasb érdekei mellett, az egyesek anyagi érdekeit, s így imádott hazája boldogítását azon legvalódibb alapokon tervezte fáradatlan szent buzgalommal, melyek a lélekből s testből alkotott ember vegyes természetének legjobban s egyedül felelnek meg.

Széchenyi István neve élni s őszintén tiszteltetni fog, míg hazánkban egyletek léteznek, — elkezdve a nemzeti tudomá-

nyosság székétől; a magyar akademiától, a legegyszerűbb, legkiskörűbb egyletekig.

Találjon Excellentiád s reménydús fiainak, gróf Széchenyi István nagy neve örököseinek emelkedett lelkülete, a szenvedett nagy veszteség után némi enyhülést azon tudatban : hogy bármerre vessék könyben ragyogó szemeiket, a dicsőültnek megannyi emlékét látják a hazában, s mindenütt csak árvaságuk hű sorsosaira, gyászuknak őszinte részvevőire találhatnak; kik közé minket is sorozni kegyeskedjék Excellentiád, a kik mély tisztelettel aláírva vagyunk Excellentiádnak

Pesten, május 15-én 1860. Alázatos szolgálói : az első magyar általános biztosító társulatnak igazgító-választmánya.

Lónyay Menyhért, elnök.“

Pozsony városa részéről :

„Nagyméltóságú Grófné!

Midőn gróf Széchenyi István alkotó szava a lelkesedés forrását egy varázscsapással megnyitá, hogy azt nemzetiségünk elsatnyult mezején hatalmas folyamná dagaszsa, az önmegtartózkodás ezen teremtményének Pozsony városa volt születési helye. Mi, kik e város nevében szólunk Nagyméltóságodhoz, kik egykor boldogok valánk, hogy e drága élet legfényesebb mozzanatainak annyiszor szemtanúi lehetünk, most szívünk megerezhedtett hurjain alig találunk hangot, melylyel a dicsőült gyászravatalánál mai napon összesereglett minden rendű és rangú polgártársainknak e nagy halott fölötti osztatlan bánatát Nagyméltóságodnak megvigyük. — Vigasztalhatlanok volnánk e nagy veszteség fölött, ha azon nemzeti érzésben, melyet erőssé ő nevelt, azon köztiszteletben, mely az éber bánat őszinte följajdulásaiban minden szívet egyesített, zálogát nem birnók azon megnyugvásnak, hogy e nagy férfinak csupán hullája az, a mit tőlünk az egek megtagadnak.

Nagyméltóságodat, kiben a földi kellem a mennyei erénnyel oly csodálatosan párosult, hogy e nagy férfi ernyedetlen

munkásságának öröm és bú közepette mind végig nyugpontul szolgáljon, e veszteség nagysága mint nőt és anyát kétszeresen sujtja, de mert a közrészvét ép oly vigaszteljes és határtalan, mint azon szeretet, mely e nagy férfit Nagyméltóságodhoz kapcsolá, hitté válik bennünk a remény, hogy midőn polgártársaink részvétteljes érzelmeinek kinyilatkoztatásával Nagyméltóságod bánattelt szívéhez közeledünk, fájdalmunkat, melyet toll hiven tolmácsolni nem képes, Nagyméltóságod megérté.

Mély tisztelettel maradván Nagyméltóságodnak

Pozsony april 30-án, 1860.

alázatos szolgálí

Pozsony városa közönsége.“

Hajdu-Szoboszló város részéről:

„Nagyméltóságú grófné!

Azon láthatatlan hatalomnak, mely e roppant mindenséget, emberi elme által föl nem fogható bölcseséggel kormányozza, tetszett Excellenciádat a legjobb férjtől, gyermekeit a legnevesebb atyától, kedves hazánkat legnagyobb polgárától — ki azt sok tekintetben újra alkotá — gróf Széchenyi István ő nagyméltóságától, f. é. april 8-án történt halála által, megfosztani. Nagyméltóságod, családja és a haza együtt gyászolnak, a férje vesztett Nő és a haza könyei együtt folynak a vigasztalás forrásába. Ki irhatná le a Nő keserveit a felejthetetlen férj elvesztése fölött? ki merné meghatározni a haza bánatát legnagyobb fiának elhunytán!? — A női szív nemes fájdalmát nem kívánjuk gyöngédtelenül érinteni; mi mutatni kívánunk csak a közös imára, melyet a keleti-raj minden tagja minden igaz hazafi Kárpátoktól Adriáig — hála, kétség és remény közt bocsát föl a mindenek Urához, a nagy honpolgár üdvösségéért; a közös bánatra, mely minden igaz hazafival fátyolt köttet; mi mutatni kívánunk a két derék fiura, kik Excellentiád oldala mellett, nagy nevü Atyjuk félbeszakasztott dicsőségét — úgy hiszszük — folytatni fogják. Ha ez nem bal-

zsamesepp Excellentiád fájó szívére : ugy az nincs -- innen a siron.

A haza méltó bánata egyesül Nagyméltóságod méltó bánatával. — Valóban a hazafiak szájába illik fölkiáltani Karthágó hőseivel : „occidit, occidit — — — et fortuna nostri nominis!” — Kialudt a pharos a vészes part közelébe sodortatott hajós előtt; eltűnt a fényes felhő és a tüznek oszlopa, mely népét, a sivatagban, az ígélet földé felé vezette. Ki fog ezentul lenni a mi világító tornyunk a bonyodalmak közt, melyek e sokat szenvedett nemzetet környezik!?

A közszellem, mely Excellentiád dicsőült férjének műve, mely megmenti e nemzetet, hogyha az emberileg lehetséges; a törhetlen hűség, melyet Excellentiád férjétől tanultunk, soha nem csiiggedő kötelességérzettel teljesíteni a nemzet, a haza iránt, — és ismét a közszellem, mely jelenleg az ország halottjának temetkezése fölött sirva áll, de a mely dicsőségének tartja a könyeket, melyeket hullat, midőn teremőjének — a haza legnemesebb fiának ravatalát megkoszoruzza.

Fogadja Nagyméltóságod — esdeklünk — a fájdalomnyilvánítást kegyesen, egy hajduváros lakosai részéről, kiknek harczós elődei régenten is minden nemzeti közügynek hű nap-számosai voltak, — jelenben pedig dicsőségüknek tartják bevallani, hogy erősebbeknek érzik magukat a haza iránti hűségben, kitartásban, valahányszor Excellentiád magas szellemű férjének örök becsü iratait olvassák, tanulmányozzák s dicső tetteire emlékeznek.

Mély tiszteletünk mellett vagyunk Hajdu-Szoboszlón, máj. 10-én 1860.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálói

Hajdu-Szoboszló város közönsége.

(P. H.)“

Székesfehérvár városa részéről :

„Nagyméltóságu grófné, kegyelmesasszony!

Vajmi nehéz föladat jutott részemre, hogy épen akkor, midőn magam is, e város is — melynek polgára, ez ország is — melynek fia vagyok, a közvesztesség fájdalmát mélyen érezzük, excellentiád és drága övéihez vigasztaló szavakat intézzek.

Székesfehérvár szabad királyi város minden egyes lakosa, velem együtt érzi azon fájdalmas seb sajgását, melyet Széchenyi István gróf, e honnak nagy fia, a legnagyobb magyar, a szerető férj és gondos apának gyászos kimulta excellentiád és nagyreményü fiai szívében ejtett.

De nem is lehet szándokom azon szívbéli mély elkeseredést, melyet a nagy férfiú halála excellentiádnál oly méltán előidézett, igénytelen szavaim által elfelejtetni akarni, mert, ha van vigasz, azt excellentiád a keresztény vallás isteni tanain kívül a nagy halott magasztos tetteiben, a közszeretetben, melyben részesült s az országos gyászban, melyet halála előidézett — néma részvétem mellett is lelendi.

Csupán enyhíteni ohajtanám azon méltó fájdalmat, melyet eloszlatni saját keblemben sem vagyok képes.

Engedje azért excellentiád, hogy ezen tösgyökeres magyar város egyhangú és igazszíviú bánatos részvétét bevallhasam s azon közérzetünket fejezhessem ki, hogy a nemzeti nagy halottnak áldott szelleme, magasztos tetteiben közöttünk örökké élni fog.

Kelt Székesfehérvárott, 1860-dik év april hó 27-kén tartott községválasztmányi ülésből.

Drucker József,
polgármester.

A magyar Akadémia igazgató-tanácsa april 19-dikén összeült. Tanácskozásainak első tárgyát azon javaslatok képezték, melyeket az Akademia Széchenyi emlékének megtisztelése ügyében tett. Az igazgató-tanács e javaslatokat mind magáévá

tévé, azt határozá, hogy Széchenyi gyász-ünnepé a folyó évi rendes ünnepélyes közülés után való nap tartassék meg a nemzeti Muzeum díszteremében. Ez alkalommal báró Eötvös alelnök fog emlékbeszédet mondani : az igazgató-tanács azonban jónak látván a megdicsőültet költeménynyel is magasztaltatni, megbízá s illetőleg felhatalmazá az akademiát, hogy valamelyik tagjával ez alkalomra költeményt irasson. Helyeslé továbbá az igazgató-tanács, hogy Széchenyinek egy országos emlékszóbor állíttassék aláírás útján, melyet a folyó évi közgyűlés alkalomával maguk az akademia tagjai nyitnak meg s a melyhez azon alkalommal az igazgató-tanács is az összes akademia részéről járulni fog : állíttat továbbá az igazgatóság még egy más emléket az akademia költségén. Amaz az akademia palotája előtt, ez utóbbi magában a palotában lesz felállítandó. Az emlékérem veretése is határozatba ment. A költség utalványozására az elnökség felhatalmaztatott. Az érem alakját és feliratát az akademia határozza meg. Ezeken kívül szintén az elnökség bízott meg, hogy az akademia elhunyt alkotójáért gyászmisét és requiemet tartasson s egy külön levélben fejezze ki a grófi családnak az igazgató-tanács mély fájdalmit és részvétét.

A pesti Széchenyi-requiemet a magyar tudományos akademia april hó 30-dikára tűzte ki s tartotta meg, melyre gyászkeretű jelentésekkel hívta meg a két testvér-város egyleteit s intézeteit.

„Olyan óriás volt ő, hogy halálával is életet adott azoknak, a kikért meghalt. — Így kezdi a Hölgyfutár a Széchenyi-requiem leírását.

Magyarország sohasem bizonyította be jobban, hogy a nemes eszmékért lelkesülni tud, mint most, midőn annak végét kelle megérnünk, ki nemzeti törekvéseinknek kezdete volt.

A hála, a nagyság iránti tisztelet meghatóabban nem nyilatkozhatik, mint tegnapelőtt (april 30.) nyilatkozott a főváros által.

Hol kezdjük a leírást?

Mert ez ünnep nem csak szíveinket foglalta el, elfoglalt a

fővárosban minden tért, elfoglalta magát a levegőt, betöltvén azt nemzeti énekekkel a honfiak ajkainak ezrei.

Ki volt az ünnepen jelen?

Agg és gyermek, érett férfi és tüzes ifju, öreg anyák s fiatal leányok, gazdag és szegény, testület és egyesek. Minden jelen volt.

A templom körül kalap levéve állott mintegy hatvanezer-nyi néptömeg, az egész Dunapartot, a városház terét s a mel-lékutczákat egészen ellepve.

Minden arczon mély meghatottságot, már nem ihletettsé-get lehete észrevenni; a roppant tömegben a rend bámulatos volt; véteknek tartotta volna valaki a legkisebb követeléssel is megzavarni; mint egymást szerető testvérek voltunk ott, kik abban lelik örömlükét, ha egymásért valamit áldozhatnak.

Lehetlen hogy az Isten, az a jó, a kinek kedve a szeretet-ben telik, meg ne áldjon bennünket.

A gyászmise a belvárosi nagy templomban tartatott. 9¹/₂ órakor megjelentek a különböző testületek, ugymint a magyar akademia, a nemzeti kaszinó, országos gazdasági egyesület, ke-reskedelmi testület, gőzhajótársaság, magyar biztosító egylet, tiszaszabályozási társulat, pesti takarékpénztár és lánczhid kül-döttei, melyek a nagy tömeg által önként nyitott utcán keresz-tül vonultak be a templomba, hol azonban a számukra kijelölt padokat a tetőtől talpig gyászba öltözött hölgykoszorúknak en-gedék át.

Az egész városban minden bolt be volt zárva egész napon át. A városházán, az egyetemen, minden egylet vagy társu-lat szállásán, valamint számtalan magán házon gyászlobogó lengett.

Tíz órakor végre a nagy templom minden harangja hirdeté a gyász-ünnepély kezdetét, a belvárosi plebánia kapui meg-nyíltak és Magyarország herczegprimása Scitovszky János bi-bornok ő eminenciája nagyszámú papi segédlet s a pesti közép-ponti seminarium növendékeinek kísérete mellett a templomba lépdelt.

A templom közepén több száz gyertyával világított s a Széchenyi család czimereivel ékített roppant ravatal állott, melyet mintegy négyszáz fiatal levante vett körül, mindenki fáklyával a kezében; a felállítás ugy volt rendezve, hogy a fáklyasor a gyászos templomot mint egy óriás lángkereszt ragyogta be. A templom, főoltár, magas ablakok és oszlopzatok gyászlepellet voltak bevonva, melyeken a Széchenyi család czimere diszlett. „Ha Isten velünk, ki van ellenünk!”

Az orgona-karzatról közel 200 énekes és zenész hangoztatá Mozart nagyszerű requiemét, az énekesek közt a nemzeti színház jelesei, mint Hollósy Kornélia, Köszei, Ellinger énekelték a magán részeket.

Déli tizenkét óra tájban a gyászravatal megáldatván, az ország primása atyai áldásokat osztva visszavonult a plebániára, hová őt az akademia küldöttsége követte.

Most a fáklyás ifjak s az egész közönség a templomból kitódulván, megzendült a „Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar!” A nagy tömeg fedetlen fővel hallgatá vagy éneklé a „Szózat”ot, azután Kölcsey „hymnusát.”

Míg ezek az utcán történtek, azalatt benn a plebániában következőleg üdvözölte az akademia elnöke az ország főpapját: „Főmagasságú bibornok ur, országunk herezeg primása!

A magyar akademia igazgató-tanácsa s összes tagjai élén és annak nevében jövök eminencziádnak leróni hálaköszönetünket. Azon kellemetlen hírre, hogy eminencziád egészsége gyöngélkedik, már el valánk készülve, letenni azon reménnyről, hogy egy nagy magyarnak a katholika egyház magyarországbeli feje fogja megadni azon végső tisztességet, melylyel az egyház, fiainak kimultát megtisztelni szokta. Azonban ezen reményünknek nem lehetett nem teljesülni. A katholika egyház az egység hármasság alapszátán áll, a hitnek, reménységnek és szeretetnek egységén. Ezen nagy és örök elveket ezen egyház magyar pásztora régen átvitték az egyháznak a hazához viszonyaira és ezért egyek ők a hazával az ügyeink igazsága iránti erős hitben, egyek a honszeretben, egyek a hon jövője

iránti reményökben. Nem lepett meg bennünket eminenciád, csak új tapasztalással gazdagodtunk, gazdagodtunk azzal, hogy a kath. egyház magyar főpásztorai minden körülmények közt össze tudnak olvadni a közérzülettel, hogy hinni, szeretni s remélni s érezni a hazával, és tudnak vele sirni is ha kell. Egy újabb indokot fűzött ezzel eminenciád azon számosakhoz, melyeknél fogva szeretjük és tiszteljük eminenciádat; egy újat azokhoz, melyeknél fogva velünk együtt buzgón óhajtja a haza, hogy a nagy Isten kísérje eminenciádat áldásával minden útjaiban és mindnyájunk örömére soká boldogul élhessen.“

E beszédet a jelenlévők szívből fakadt éljenzése követé, mire Magyarország főpapja következőleg válaszolt :

„Jól mondá a tisztelt szónok ur, hogy nem lephetett meg senkit megjelenésem, mert nem csak mint az akadémia egyik tagja, hanem mint a magyar katholika egyház méltatlan főpásztora is, kötelességemnek tartám megadni a végtiszteletet a nagy halottnak, s imádságomat az önökével egyesíteni. Igaza van tisztelt szónok urnak, hogy mi egyek vagyunk a hitben, egyek a szeretetben, egyek a reménységben. Tudom, hogy a haza tölem — és méltán — sokat vár. De ha annyit nem tehetek is, mint a mennyit tenni óhajtok, legyen meggyőződve akaratom őszintesége felől. És a kik ez alkalommal is biztositanak szeretetök felől, tartsanak meg ezentúl is szeretetökben.“

E beszéd sok szemből facsart könyeket, s miután ő eminenciája a jelenlévőket szívből üdvözlé, Széchenyi Béla és Ödön grófokat atyai csókjával illetté.

Miután a kinn levő tömeg a hazát, Széchenyi szellemét, az ország főpapját élteté, a fiatal grófok szállása elé vonult, hol ismét lelkes jelenetek következtek, melyek után a közönség ünnepies csenddel szét-oszlott.

De az ünnep késő estig tartott. A boltok zárva maradtak, a színházba egy lélek sem ment, még a vendéglőkben is hallgatott a zene, mely nem illett volna a gyász nagyságához.

Nagy ünnep volt ez, az apák évek múlva is beszélni fognak

arról, hogy mint ülte meg a főváros a haza legnagyobb emberének elhunytát.

Mert nem volt még nagyobb emberünk, mint ő, a ki mindenét nekünk adta, s magának csak a fájdalmat s kétségbeesést tartotta meg, és meghalván, eljött ismét közénk és szívünkbe bizalmat és hitet adott.

A gyászünnepély után a megdicsőült idős fia Béla, következő nyilvános köszönetet bocsátott a nemzethez :

„Ha azon kimondhatlan szívfájdalmat, melylyel bennünket — édes anyámat, Ödön öcsémet s engem — forrón szeretett felejtethlen férje s illetőleg atyánk gyászszos kimulta eltöltött, a valláson és a Mindenható szent akaratjában való megnyugváson kívül, — még valami e világon képes enyhíteni : ez azon általános rokonérzet és gyászunkban benső részvét, mely az egész országban, testületek szintugy, mint egyesek részéről — az üdvözültnék a haza szolgálatára szentelt fáradozásit oly kitüntetőleg méltányolva — nyilatkozik, és mely igen számos társulatok-, egyesületek-, intézetek- és magánosoktól egyenesen hozzánk érkezett és folyvást érkező levelekben is meleg vigasztalással van kifejezve és melynek a drága hon majdnem minden községe a nyilvánosság előtt is oly szívindító tanúságát adta.

Szívünk sebe e perczben még sokkal sajtóbb, fájdalomunk sokkal mélyebb, mintsem képesek lennénk, a részvét mindezen nyilatkozásaira egyenkint válaszolni, és ezért benső köszönetünket kifejezni. Engedjék meg mindazok, kik e szomorú órákban meleg rokonérzet által enyhíték fájdalomunkat, hogy irányunkban tanusított nagy szivességü figyelmük- s részvétükért, elkeseredett szíviünk legforróbb háláját czennel nyilváníthassuk.

Megbecsülhetlen drága ereklék gyanánt fogja ama leveleket és azok némelyikével beküldött koszorukat családunk mindenkor tekinteni, őrizni, s a hön szeretett nemzetünk minden rétegeiben nyilvánuló részvét emlékezte napsúgár gyanánt enyhítendi életünk e legszomorubb óráinak boruját.

Adja az egek Mindenható Ura, hogy e nehéz időkben egy

magyar kebel se vonja meg áldozati készségét hazánktól, s engedje boldogult édes atyám jósigéit teljesülni, miszerint „Magyarország nem volt, hanem lesz!“

Kelt Nagy-Czenken, május 3-kán.

Gróf Széchenyi Béla.“

Május 16-kán a pesti reformáltak templomában tartatott gyászszerartás. A „szénatér“ felé közeledve, a gyászszal bevont erkélyek és a házak ablakaiból lobogó fekete zászlók, az ifjúság dízsora, mely a tér szélességében a templomajtóig felállott, a torony kettős, nemzeti szín- és gyászlobogója: mutatták, hogy ma e szent helyen is ünnepet ülnék, nemzeti és gyász-ünnepet.

Már kilencz órakor nagy része megtelt az elég tágas templomhajónak, melynek kettős karzata széles gyászszal vala bevonva, valamint a templom sarkában álló menyeczetes szószék; az előtte álló „Urasztala“ és a borostyán koszorúval s a Széchenyi-nemzetség czimerével fedett ravatal, mely az „Urasztala“ irányában volt helyezve. A szószék fekete posztóval takart párkányáról Széchenyi mellképe függött gyászszal, nemzeti szalaggal és borostyánkoshozorúval; az a képe, mely őt a férfiuság legszebb korában, az érdemjelekkel rakott megyszin mentében s azon időben ábrázolja, midőn mellére minden keresztjeit felrakva jelent meg az országgyűlésen, olyformán szólván: „a lipcei csata reggelén felrakta Blücher minden érdemjelét, ma ő is ugy cselekedett, nem csekélyebb csatára, a „közteher elfogadásának“ csatájára készülvén.“ Ezt a pillanatot hozta vissza emlékünkbe ma, a gyász és borostyán árnyában nyugvó kép. — A karzat oldalai a sűrűn rakott Széchenyi czimerektől ragyogtak, s a ravatalt hat fiatal levante állta körül díszkardosan. Fáklya nem égett, miután az a reformált egyház szokásaival nem egyeztethető; de könyvtől ragyogott minden szem és lángtól égett a szerartás alatt minden szív, mintha szem és szív czernyi fáklya lett volna.

Tíz órakor, midőn a díszes közönség begyülekezett: a te-

tőtől talpig gyászba öltözött hölgyek, az akademia, művészet és irodalom, nemzeti kaszinó, biztosítási társaság, kereskedelmi és minden egyéb testületek képviselői, a nemes ifjuság, mely az egész idő alatt a rendet oly szépen fentartotta s az idegen vallás felekezetüek egyházi tagjai stb. és megzendült volna az orgona kísérete mellett a XC-dik zsoltár : „Te benned biztunk eleitől fogva, Uram! téged tartottunk hajlékunknak!” Az iskolai énekkar éneklése után a szószékbe lépett Török Pál ur, a pesti reformátusok buzgó lelkésze. Lelkes beszéde, melyhez hasonlót e templom hajója alatt még nem hallottunk, betölté a közönséget szentlélekkel, hogy midőn egyházi beszédének az imádság felé közelítő részét, rebegő hangon, ezen szavakkal végezné : „éljen a haza!” a szeretet könyében és a hazafiság lángjában olvadó hallgatóság, a hely szentségéhez illő szent érzelmeinek kifejezését önkénytelen felindulására bizva, egy szívvel és szájjal kiáltott fel : „éljen a haza!”

„Hadd sirassuk — ugymond a derék egyházi szónok — mi is Mózesünket, ki bennünket kivezetett a szolgálatnak földéről, az ígéretnek földére!” És noha Széchenyit ő is úgy kívánta gyászolni, mint pártok felett álló hazafit — ki, ugymond sokszor egy maga alkotta a „független pártot” s kitannálfogva felekezeti szempontból nem lehetne tekinteni, mégis annyi és annyiféle jót tett az országnak, hogy minden párt, minden felekezet és minden testület kimutathatná, mit és mennyit eszközölt az ő saját érdekében. Ehez képest szónok is elmondja, mit tett Széchenyi közvetlenül és közvetve a protestantismus érdekében. Mint közvetlen tettét említi fel a nagy államférfiúnak, az 1843-ki országgyűlési magatartását a vallásügyben, a főrendek tábláján, s felolvasta az országgyűlési naplóból akkor tartott szónoklatának ide tartozó pontjait, melyek értelme, hogy Széchenyi mint igazi keresztény, türelemmel van minden válásfelekezet iránt, s azok szabad vallásgyakorlatát ma és mindenkor sürgetni fogja. — Közvetve, szónok úgy találja, hogy Széchenyi politikai eljárásának egész szelleme, a protestantismus, mint a szabad vizsgálódás és a képviseleti kormányzás

tanának szellemével vág össze. „A mi hitsorsosaink jóléte és szabadsága, ugymond, mindig a nemzet alkotmányos jólététől függött, azért a haza boldogsága és a mi boldogulásunk együtt jár — nem lehet el egyik a másik nélkül. — Sőt midőn Széchenyi a magyar akademiát megalapítván, annak első kötelességeül szabta a „honi nyelv kifejlesztését“ hogy ez uton magát a tudományt megalapíthassa : akkor is a mi vallásunk szellemében járt el, mert a szabad vizsgálódás a tudományra vezérel és nekünk Pál apostol szerint első tudományunk, hogy azon a nyelven szóljunk a néphez, mely az ő nyelve, a melyen bennünket megért.“ Megható okoskodással átszőtt beszédét a szónok, hazafias, buzgó imádsággal végezte, kérvén a Mindenhatót, erősítse meg a hallgatóságot, mely e ravatalnál fogadást tett, hogy a mit Széchenyi kezdett, azt el nem hagyja, de bevégzi ; és forraszsza egybe a sziveket az egyetértés és a haza tántoríthatlan szeretetében ! E beszéd után ismét az iskolai énekkar zengett és Ballagi Mór hittanár ur lépett a szószékre, ugyis mint a magyar akademia képviselője. Gazdag ismeretekkel írt értekezésében Széchenyi élet- és jellemrajzát kívánta adni, tudományosan fejtegetvén mintegy előkészítőleg, mi annak az oka, hogy a népvándorlásokat egymásután söpörte el az idő szele, s a magyar még ma is áll „testvértelen ága nemének.“ Azt az erkölcsi szívósságot, mely századokon át fentartotta, hozta e nemzetnél nagyobb pezségbe Széchenyi, midőn álmaiból felrázta. S itt fogott bele értekező a nagy magyar jellemrajzába, ki egy folytonos fegyverzörej közt, tompa érzéketlenségbe merült népet, a szellemi tevékenységre serkentett. A sok tanulmánynyal dolgozott értekezés után, melyet osztatlan figyelem kísért, ismét az iskolai énekkar énekelt. Ezután a ravatalhoz állott egy barna, nyulánk fiatal ember, Thaly Kálmán, s búcsuztatóképen felolvasá „Széchenyi emlékezete“ czimű versét, melynek végsorát „Széchenyi meghalt, de a nemzet él“ az egész közönség ünnepélyesen utána zúgá. Most megzendültek az orgona hangjai és a „hymnus“ : „Isten ! áldd meg a magyart“, melynek két első versét az egész közönség felállva éneklé ; utá-

na a nemzeti ének: „Hazádnak rendületlenül,“ melynek buzdító hangjai, a templomajtók nyitott szárnyain át egybeolvadtak a templomba már nem fért nagy sokaság ugyanazon énekével. Aztán az egész közönség a legszebb rendben haza távozott. Ekkor egynegyed lehetett egyre. Így ünneplék a pesti reformátusok e nemzeti gyásznapot.

Széchenyi István nagy volt az életben, nagy a halálban is. Mig élt azon működött, hogy a haza lakosai közt levő osztályfalakat ledöntse, az érdekeket egy gyúponthoz egyesítse, a jogokat és terheket mindenkivel egyaránt megosztsa; halálával ugyanily elveket testesített meg. Lerombolta a vallásfelekezetek közti válaszfalakat, a különböző nemzetiségeket egy gyúponthoz, a honszeretethez s közfájdalomba egyesítette, s e nemzet minden rangú, vallásu fiait testvéri szeretetben olvasztotta egygyé.

Hálás kegyelettel ünnepelték Esztergomban a római katolikusok.

„Esztergom, május 11. Ki az, ki élte néhány pillanataiban legalább nem érezte volna keblét szinte pattanásig oly édeni öröm- és kinteli, melyet emberszó nem ejte még ki soha? S ki az a szerencsétlen, kiben a lélek legmélyebb gerjedelmei soha nem ébredtek fel, s a szívnek áradozásai nyelvét soha tökéletesen nem nyomák el?“ Ezeket a kérdéseket intézé egykoron honosaihoz hazánk szíve, a halhatatlan emlékü Széchenyi, „Aphorismáiban“ — ilyen állapotban érzem most magamat, midőn a tek. szerkesztő ur multkori levelémre tett szíves felszólításának hódolva, a magyar Sion magaslátán a „legnagyobb Magyar“ért bemutatott requiemről írni akarok. Kifejezhetlen érzés varázshatalma alatt állok, a dicsőült Halott diessugáros képe ragyog előttem, s megvakítja gyenge szemecimet. . . halhatatlan szelleme lebeg felettem, s én csak bámulni, de szólni nem tudok. . . dicsőült lélek, kiért lelkem feszül s földi nyelven mennyei imát rebegnek ajkaim, kinek magasztos eszméiért élni s munkálkodni akarok, kinek soha el nem évülő érdemeit meghálálni nem képes a három bérez alatti s négy folyam közti

paradicsom, oldozd fel érzékeimet a varázshatalom alól, hogy egyszerűen s nyugodtan elnondhassam azt, mit városunkban máj. 8-án láttam és hallottam.

Reggel nyolcz órakor kondult meg főteplomunk száz mászás harangja, mely éreznylvével fennen hirdeté, hogy a nemzeti kegyelet alkotta nagy ünnep, mely után mindnyájan sóvárogunk, csakugyan megtartatik; ezt a boltok azonnali bezárása követte, s az utczák mély gyászba öltözött ünnepélyes komolyságot ábrázoló honfiak és honleányok csoportozatától hullámzóttak, s itt-ott a házakon fátyollal bevont nemzeti szalaggal ékesített gyászlobogókat lehetett látni; ez alatt megindult a nagy-gymnasiumi-, mesterképezdei-, alreáltanodai- s a négy elemi osztálybeli ifjuság hosszú menete, mely az utczákon még mindig hullámzó néptömeggel egyesülve sietett azon helyre, hol sz. István első apostoli királyunk, a magyar nemzetnek üdvszerző koronás feje, a szent keresztség vizével az ég számára eljegyeztetett, hogy ott Széchenyi Istvánjának adjuk meg azon tiszteletet, melyet isteni egélyünk kedves feledhetlen halottaink számára tennünk édes kötelességünkkel tett. A mint a hegy tövéhez értünk, mely a magyar építészet egyik legszebb remekjébe, a Basilikába vezet, önkénytelenül gyorsítani kezdtük lépteinket, azon félelem lepvén meg bennünket, hátha a körülbelül tizezer embert befogadó nagy-templomban nem jut számunkra hely. Bejutottunk, szemünk a nagy néptömegben, majd a családi czimerekkel és különféle jelvényekkel, — melyek közül azonban a kard és kalpag hiányzottak — ékesített nagy gyászravatalon függtek, hol legjobban hatott szívünkre a magyarok Nagyasszonyának szűz Máriának ezüst szobra, mintha a mennyet ábrázoló s jelképező kúp tetejéről szállott volna a gyászravatalra, hogy nagy veszteségünk feletti bánatunkban vigasztaljon bennünket; azonban megesendült a sekrestye jeltadó csengettyűje, erre az orgona mélabús hangjai járták át szívünket, mely közben teljes egyházi segédlet mellett lépett az oltárhoz mélt. galánthai Fekete Mihály püspök s ő Eminenciájának a lelkiekben helyettese, s elkezdődött a gyász-isteni-

tisztelet; a gyászravatalt városunk multja, jelenje és jövője özőnlé körül, mindenki kezében égő gyertyával, szemében gyászkönnyel, szívében keservvel; a főkáptalan valamennyi tagja jelen volt az ünnepélyen, a megyei és városi tisztviselőkar nagyobb része ott volt, s igen jól esett látnunk azt is, hogy a papnövendékek mind karingeiket fátyollal jelölték... a szivrázó „libera“ után Vörösmarty Szózata három első versszakának eléneklése zárta be a feledhetlen emlékű nagy ünnepélyt; a végszavakhoz „él nemzet e hazán“ mindnyájunknak egy utógondolata, illetőleg kívánsága maradt, hogy: éljen is.

Levelém kissé hosszabbra nyulván — mint talán kellene — azokra nézve, miket még meg kell említenem, igen rövid leszek. Kaszinónk gyászfeliratot intéz a nagy Halott özvegye és fiaihoz; a megrendelt Széchenyi-szobor felállítása ünnepélylyel lesz összekötve, melynek jövedelme az országos Széchenyi-szoborra küldetik el, mely alkalommal az általunk indítványozott nagy piaczi terünk, Széchenyi-térre változtatása is, mint hallom megtörténik. Még egyet; halljuk: városunk hazafias lelkületű derék polgárai a nagy szellem áldásos emlékének örökítéséül Széchenyi-ösztöndíjt alapítanak egy helybeli nagygymnasiumi tanoncz számára.“

Hazafiufájdalommal ünnepelték Kolosvárott a reformáltak.

„Kolosvárt május 6-án. Mai napon délelőtt 10 órakor a kolosvári evang. reform. egyház tartotta meg gr. Széchenyi emlékére rendezett nagyszerű gyászünnepélyét, belső farkasutczai nagy templomában: részt vevén abban mint szintén az eddigiekben is, mondhatni egész Kolosvár. Itt volt a 8,000-et meghaladó reformátusok, a számban közeljáró katolikusok, a lutheranusok és unitariusok színe, a kaszinók, városi tanácsai, esküdtközönségi, egyesületi és más testületek képviselői, — itt volt csaknem az összes tanuló ifjúság mindhárom collegiumból, maga az alsóbb rész — beláthatlan, sűrű nagy sokaság! Nem kell mondanom, hogy majd mindenki egész vagy fél gyászban volt öltözve, egészen gyászba vonva karzatok, orgona, szószék, a templom oldala, közepe táján a papi székek, a templom elő-

részében nemzeti szalaggal egybefűzött koszorus ravatal, fölébe két gyászlobogó hajolva, a piaezi nagy templomban volt zászlók feliratával : ITE FILII stb., köröskörül a Széchenyi czimer, melyen e czimzetes jelszó : SI DEUS PRO NOBIS, QUIS CONTRA NOS ? nálunk már-már a gyerekek ajkain is jár, az abban kifejezett vallásos hit mindnyájunk hite s reménye. . . . Valami megrázó, de tiszteletre méltó is van ennek a nemzetnek mostani bánatában ! Így jární, ugymondván ima-zarándoklást tartani kalvinistának és unitariusnak, Lutherkövetőnek és Mózesvallásunak egy tragicus végű halott megtisztelése végett, a ki buzgó katolikus volt ! Így egyesülni minden osztálynak és felekezetnek, népfajnak és időkornak az ő hálás emlegetésében, s tetteinek és élete példájának örökítési szent elhatározásában — ehhez hasonló példát a világtörténet nem mutat ! Az emberek kovácsolnak, varrnak, tanítanak, irtanak, szántnak, vetnek héten által — kiki életmódja szerint, — s mikor a Széchenyi-ünnep jő, megy minden templomba ; hallgatja az ő beszédeit, írja be szívébe nemzet megváltói szavait, könyez, imádkozik, kezét fog ellenével s esküt tesz Isten előtt, hogy őtet és tanait fogja követni, hazáját és nemzetét haláláig hiven szereti és szolgálja ! Valóban példátlan szintugy, mint nincs példa arra, hogy egy rövid emberi élet folytán, az egyszerű honpolgár (habár született országnagy) keskeny hatáskörében valaki egy nemzetnek szabadságára, kifejlődésére, jövőjének biztosítására anynyit lett volna képes tenni, mint gr. Széchenyi a magyar nemzetért TETT !! Oh légy dicsőítve mi közöttünk örökre, te dicső férfi, te páratlan tettek embere ! kegyelettel hajlik meg neved említesénél mindenkor minden fia a hazának, áldva esz emléked a magyarnál az idők végeig ! Ime haláloddal is ugy hatsz nemzetedre, mint fáradhatatlan életeddel : egyesítvén, biztatván, tanítván s biztos jövő léte egyedül üdvös útára vivén őt nagy szellemed bámulatos befolyása által ! . . . Ez eszmékre engem a mai gyásztisztelet vezetett : ott voltak ezek csaknem láthatóan érzékitve, imposant tényekben kifejezve. A templom, mely egykor katolikusoké volt s a reformatio protestánsok kezébe vitte ;

ily templomban protestans gyászünnepély egy katolikus hon-
 atya emlékére; oly eklézsia keblében, mely tűz- és középpontja,
 irányadója az erdélyországi protestantismusnak; ekkora számu
 minden vallásu hallgatók, hivek jelenléte: püspökhelytartói
 ima, s egy oly praescriptus szónoknak — minő a beszélő volt
 — oly, az alkalmat a leggyöngédebb oldalainál fogva megra-
 gadni s utilizálni tudó különös hatásu szónoklata; az a szívren-
 dítő karének, melynek midőn: „Isten áldd meg a magyart!“
 s „Hazádnak rendületlenül légy hive oh magyar!“ refrainjei
 hallszanak, a szív mindig hol búba merül, hol tetterre gyul a lé-
 lek . . . . . Mindezen tények oly igen kifejezték amaz eszméket,
 miket én fennebb érinték, hogy lehetlen volt uralmoktól mene-
 kednem. Sőt egyenesen azt láttam jónak, hogy tudositásomat
 épen azokra fektessem. Nem a szóknak, de az eszméknek, té-
 nyeknek, hazafiui elhatározásoknak kell a Széchenyi ünnepé-
 lyeknél túlsulyt adni, azokra kell a jelentést tevő levelezők-
 nek figyelmezní. Ám a pusztá köny és jajveszéklés nem, Széche-
 nyihez illő eszmék és tettek ellenben megifjítják s erősítik ismét
 a nemzétet! . . . . A mai ünnepélyen a karéneket Botos István,
 az agg hangművész vezette, ifju tüzzel és hatással: éneklő höl-
 gyek, nők és férfiak nagy koszoruja vett részt abban, s valóban
 jelesen sikerült; elől és utól vallásos műének volt. Az imát
 főtiszt. Bodola Sámuel püspökhelyettes ur tartotta, szava gyön-
 gesége s saját távollétem kölesönösen okozták, hogy imáját
 annyira, hogy reflektálhassak, fel ne foghassam. Azonban már
 az, hogy a püspök imádkozott, elég kezesség arra, hogy az tö-
 kéletesen az ünnep nagy tárgyához való volt!

Szerencsésebb voltam a szónok t. Nagy Péter, a kolosvári
 reformáltak első papja és enyedi theologiai tanár ur előadását
 illetőleg; ezt, mivel elébb juthattam, de azért is, mert a szóno-
 kot az ünnepély és nagy tárgya rég nem tapasztalt lelkesedés-
 re, sőt — nekem ugy tetszik — még hangerejét is jóval maga-
 sabbra fokozta, szinte egészen hallhattam, érthettem, sőt beszé-
 de, logikai fonalát és irányát is meg lehetösen fölfoghattam. Már
 a fennebbieköl sejthetik olvasóim, hogy e szónoklat a maga

nemében oly jeles volt, hogy leginkább méltánylom azáltal, ha kinyomtattatásának szükségességét elmulasztatlannak valom. Kár lenne, hogy Széchenyi életének és hatásának szónok értelmébeni fölfogása csak e templom és város falaig terjedjen: méltó az arra, hogy a két országra kihasson, hogy az irodalomé, az életé, a hazáé legyen! Egy s más kisszerű gyöngéit a nyomtatás alá készítésnél kétségkívül észreveszi az éles elmű szónok, ilyenek p. o. a Cicerói hosszas önmentegetés, a némely osztályokat — a szent szék és palást tekintetei miatt tán élesen illető érintések, a reformatio körülményeinek s általában a reformátori szerep terhes voltának — gondolatom szerint — némileg túlérzékeny és érzékekre ható színezése, az itt-ott kissé tulzott előadásmodor — ezeket mondom — miket különben is a szónoki tűz vegyített kétségkívül bele — félre gondolva, az emlékbeszéd gr. Széchenyi emlékének egyik valóban hozzá méltó örökítője lesz. A mint az eseményt a szónok fölfogta, életének és hatásának a mily hű rajzát adta s a mint azon kötelességeket, melyek Széchenyi halála alkalmából a magyar nemzetre ez idő szerint háramlanak, formulázta, úgy őt tanulmányozó írók máshol is igen — jobban kor- és czélszerűbben aligha tehetik. Tudta szónok, mit csinál, midőn nem prédikáció — de oratio, emlékbeszéd-mondásra vállalkozott; ő neki szélesebb ráma, tágasabb mozoghatási kör kellett, mint egy vallásos szónoklatának lenni szabad: ő fel akarta használni ez alkalmat saját, a nemzet és ez idők nagy czéljaira, ő tanítani, hatni, irányt adni akart — s valóban czélját elérte. A beszéd alapgondolata a volt: Széchenyi a magyar nemzet reformatora, s mint ilyen, böles sikerrel működő és nagy volt, mivel 1) tisztán meghatározott czéllal birt s e czélratörekvés, tehát az ő föllépése szükséges volt; 2) czéljára a legjobb és biztosabb eszközöket tudta mindig kiválasztani; 3) az eszközök használásához páratlan eszélyes és böles s épen azért munkássága Istentől megáldva volt. Az egész beszéden azonban mint egy arany sugár ragyogott át ama dicsőséges vonása, hogy ő önálló ész, szilárd jellem, szabadelvű s következetesen hű magyar, és mindenek fölött nem

phrasisok, de tett embere volt! Gondolhatják az olvasók, kivált a kik szónokot ismerik, hogy itt bizony a czéltalan életü emberek, használni tudható, de nem akaró hazafiak, a nem önálló elmék — legyenek írók, művészek, stb., 'az éretlen buzgólkodók, a csak szájjal hazafiaskodók stb. szépen és csinosan, de bizony szabadon kimondott ítéletet hallottak magukról! De gondoltam szerint helyesen. Széchenyi felett, protestans templomban, oly felvilágosult fejü embertől, mint a szónok, helyén van a szabad, egyenes, himezés nélkül való beszéd! — A szónok élt e jogával s referens is ez által lön buzdítva némi fesztelenséggel tenni meg ez ünnepélyről tudósítását. . . . A közönség megelégedve, szent fogadások közt, szívében nemes elhatározással távozott a templomból — számát a benn és künn az utcán levőkkel 6—7000-re tehetni. A reform. collegiumon kijöttünkkor egy roppant gyászlobogó lengett alá. Az ünnepélyt előre gyászszos keretü programm hirdeté. Jövő vasárnap a lutheránusoknál fogunk — ha élünk — imádkozni, elmélkedni és ünnepelni.“

A szerbek Széchenyi-gyászünnepélye Szegeden:

Testvéríes összeolvadással ünnepelték Szegeden a szerbek, közöljük *Davidovics Szilárd* vásárhelyi g. n. e. lelkész urnak ez alkalommal magyar nyelven tartott következő gyászbeszédét, a „Sz. H.“ kivonata szerint:

„Tisztelt gyászközönség; Van-e köztetek oly elfásult, oly rideg kebel, melyben e szent helyen most tartott gyásztiszteleten a szív rendítő fájdalmat ne érezne? Ugyhiszem nines; mert az ihlettség gyászszos, szent és nagy! Tudom, hogy minden hazafi vérkönyvet áldoz azon perczben, melyben hazánk elhunyt legnagyobb emberének lelke üdvéért könyörög. Ez engesztelő gyásztisztelet édes anyahazánk szeretett s leghivebb fiáé, dieső emlékű gróf Széchenyi Istváné. Ha e perczig enyhült volna is valakinek szívfájdalma, érezze újra csak e szent név hallatára is.

„Nem! E fájdalomunk egykönnyen nem enyhülhet! A ha-

zának csak századok szülhetnek fiat, oly nagyot és dicsőt, minő Széchenyi István volt. E veszteség fölött sok időig és vigasz nélkül méltán sirhat és gyászolhat szegény hazánk.

„Hazafiak! Vegyülnie kell fájdalomknak és gyászunknak édes hazánkéval. De mit mondok? A haza szoros értelemben nem más, mint anyagi pusztá föld, mely csak úgy lehet virágzó, boldog, dicső és örökre nagy, ha oly nagy fiak születnek és élnek kebelén, amely nagy és dicső Széchenyi volt.

„Ki az, ki annyi áldozatot tett vagy tehet a hazának, amennyit Széchenyi István hozott? Ő kész volt a hazának s a haza boldogságának vagyonát, életét, mindenét föláldozni. Szóljanak helyette tettei s bizonyítsák e szentigazságu állításo-mat felsorolhatlan áldozatai, melyek a hon szent oltárán örökké a legnagyobb fényben ragyogni fognak.

(Következett Széchenyi életrajzából a tudós társaság alapítása körüli honfias eljárása s egyéb érdemeinek rövid kivonata.)

„Ő volt az, — folytatá a lelkes pap — kit e haza népmilliói nemzetiség-, nyelv- és valláskülönbség nélkül egyiránt szerettek, egyiránt dicsőítettek, egyiránt vallottak magukénak. Széchenyi nevét ismeri a hon, de ismeri a művelt külföld is; e nevet mindig csak a szeretet és tisztelet hangján halljuk nemzeti büszkeséggel említettetni.

„Széchenyi tettdús élete hasonló volt a naphoz, mely ameddig elhat sugara, egyiránt melegíti a gazdagot és koldust; hasonló volt a naphoz, mely a világ fölé emelkedik, hogy csak fényt és meleget áraszson rá, de ragyogó képéhez szenyfolt ne férhessen; hasonló volt a naphoz, mely ha letűnik, nyomára gyászéj borul.

„Való ez; mert eltűnével eltűnt hazánk legragyogóbb fénye, legnagyobb bölcese s legrendithetlenebb hive. Hazánk legmélyebb gyászba borult érte. Ám nyissátok föl elhunytá óta hazánk minden lapját, hasábjaiakon csak gyászt, csak könnyüket, csak keservet találtok.

„Gyászold és sirasd Szeged legnagyobb polgárodát; gyá-

szoljuk és sirassuk mindnyájan; mert meghalt, nincs többé legnagyobb emberünk. Meghalt, s fájdalom, halálának okát lelkével az égbe, testével a sirba vivé.

„De mit mondok ismét? Nem halt meg Ő. Halálával dicsően dicsőült; halálával támadt föl e honban nagy és örök emléke. Él; mert élnie kell nevének, míg csak egy magyar él e hazában. Él; mert büszkén jegyezte föl nevét az igazságosan ítélő történész, hogy e viharteljes század sötét képét megvilághassa nevének örökkön ragyogó fényével.

„Tisztelt gyászközönség! Tehetnénk-e nemzetünk nagy halottjaért tartott e gyászünnepevényen nagyobb és Hozzá illőbb áldozatot, mint ha együtt s egyesített szent áhitattal áldást könyörgünk Istentől e hazára, melyet annyira szeretett.

„Könyörögjünk tehát Isten előtt, tegye oly boldoggá, nagygyá és dicsővé e hazát, minővé Széchenyi akarta és segítette tenni!

„Könyörögjünk Isten előtt, hogy minél több oly hazafit adjon e honnak, minő a boldogult vala!

„Könyörögjünk irgalmat és üdvöt lelkének és békét poraira!

„Könyörögjünk Isten előtt, engedje örökölnünk Széchenyi szellemét, nemzedékről nemzedékre, hogy boldogithassuk e hazát most és örökké amen.“

Az egész ájtatos közönség egyhangon ismétlé az ament, mely, mint tudjuk, magyarul azt teszi : ugy legyen.

A gyászszertartás befejezése után az imaház körüli czi-teremben a tömeg egyhangon megkezdé a szózatot, melynek midőn három szaka elénekeltetett, Éljen Széchenyi szelleme! kiáltás után, legkisebb rendetlenség nélkül ment haza a sokaság.

Az izraeliták Széchenyi-gyászünnepélye Putnokon:

„Tisztelettel ünnepelték az izraeliták Putnokon. Utam Gömör megye egyik kisebbszerű, de történeti multját tekintve, eléggé emlékes városán — Putnokon — vitt keresztül. Ha Rimaszombat felől megyen az ember ezen városba, azonnal a piacot éri. Itt van a gyógyszerár, itt van e városnak majd minden boltja. E piacon van a putnoki élet pezsgése. Ma a piacon egy embernél többet nem lehetett látnom; a gyógyszerár, boltok, mindegyig bezárvák. Néma, ünnepies csend mindenütt, mintha az egész város ki lett volna halva. Hiszen ma hetfő van — gondolám magamban — s a naptár sem mondott mai napra ünnepet. Mi dolog hát, hogy itt most minden olyan csöndes? Megkérdeztem az egyetlen férfit, ki az egyik szögleten tán csak azért állt ott tétlenül, hogy az általános tétlenséget valaki meg ne merje bolygatni! Emberem nem szólt semmit, csak némán mutatott a városháza tetejére, a hová vezetett tekintetem, ott egy bús lobogóval találkozott. Megvallom elpirultam. Hiszen e napokban a fünek is megállott növése, a fák abbahagyták megkezdett fakadásukat, a virág nem nyitja ki kelyhét, nem bocsát illatot, a nap csak néha tekint ki bús föllegei közül, kalapomon ott leng a gyászfátyol, mint minden más ember kalapján, kivel találkozom, a nők egytől egyik gyászfőkötőt viselnek, a patak búsán csörög, a folyamok zugása gyász halotti ének, sőt magának a könek, a köszirtnek nines meg a szokott színe — hamvasabb, feketébb!! Minden gyászol, néma, ünnepies! És nekem — a ki ugyszólván most is gyászünnepélyről jövök — nem jutott eszembe, hogy az itt most akarva megszüntetett közéletnek nem lehet más jelentése mint a „nagy Széchenyi“ halálának emlékére szentelt legméltóbb polgári ünnep. Nem kérdeztem emberemet tovább, leszálltam a szekérről, siettem egyenesen a katholikus egyház felé, ez zárva volt; mentem a reformátusok templomába, ebből most tódult kifelé a gyászoló sokaság — nők, férfiak mind bá-

natos arczczal, — nem oszlottak széjjel, hanem tömegesen tartottak egy szűk utcának, nem kérdém hová mennek, hozzájuk csatlakoztam, s ez mint az áradat ragadott magával, s mikor már a városból majdnem kiértünk, a nép megállt egy kisszerű ház előtt, ez az izraeliták ideiglenes imaháza, s sokkal kisebb, mintsem az ideözönlött sokaságnak csak ötödrészét is befogadhatná! A miről már eddig sem kételkedtem, itt lettem egészen bizonyossá, hogy a nemzet „halhatatlan halottjaért“ ma Putnokon először a katolikus templomban gyászmise tartatott; innen a nép — kik között főur, gróf Serényi Alajos, számos vidéki s helybeli közbirtokos, városi polgár, helybeli s vidéki jobbágy, s igen-igen sok nő volt — a reformatusok templomába sietett, hol a lelkész tiszt. Farkas Imre urnak a tárgyhöz alkalmazott gyönyörű beszéde, s imádsága után a nép a „Szózatot“ énekelvén — idejött, a hol mostan állunk, nem tudva mittevők legyünk tovább, mert a kis imaház, már ideérkeztiinkkor is annyira dugva volt, hogy abba ugyan többé egy ember sem férhetett. Ily kétkedésünk közben egyszer csak megzendül az ének odabenn tiszta magyar hangon! Az izraeliták Dávid zsoltárai közül maguk által magyarra lefordított azon darabot énekelték, a melynek szövege így kezdődik : „Te benned biztunk eleitől fogva!“ Az ének végeztével egy gyászba vont „pulpitust“ kitettek az ajtó elébe, mely fölött a lelkész úgy állott meg, hogy termete az ereszen belől esvén, ő mintegy, a templomban lenni látszott (talán szertartásukhoz tartozik a lelkésznek szabadban nem beszélhetnie) s itt elkezdé emlékbeszédét *tiszta magyar nyelven*, s oly tárgyavatottan, hogy — nem nagyitjuk a dolgot, ha kimondjuk — a „legnagyobb magyar“ halála emlékéhez méltóbb beszéd eddig még alig mondatott. A keleti költészetben tartott, s bibliai virágokkal átszőtt hibátlan irályu magyar beszédben nem volt elhagyva semmi a mi csak a nagy halott sokoldalú érdemeihez tartozott! Nem volt abban hizelgés, a mit ez a „rabbi“ itt elmondott, az egy szóig való volt! „Ne dicsérjük ötet — azt mondja a többek közt — hiszen a vizek lassu moraja az ő nevét dicséri, a mely

vizeket ő vett árkaikba; a nagy folyam zugása, midőn azt a gőzhajók fölzaklatják, egyedül az ő nagy nevét harsogtatják!“ stb.

Nem volt egyetlen ember sem, a ki megelégedve ne távozott volna ez imaház elől.

A lelkész neve „Schwarz Salamon.“

Most már lehetném a tollat, hogy letöröljem szemeimből a könyet, melyet e közveszteségem fájdalom csalt oda, de hogy emlékemet illően megkoszorúzzam, ide igtatom azon emlékszédet, melyet Ballagi Mór tanár a pesti reformáltak által tartott gyászünnepegy alkalmával olvasott fel.

„Ez órában, melyet millióknak közös fájdalma nemzeti ünneppé szentesít, tudományos intézetünk részéről nekem jutott megvinni a fájdalom, tisztelet és hála áldozatát Széchenyi sírjára.

Erőm elégtelenségét soha nem éreztem oly elevenen, mint most, midőn én e honnak egyik legcsekélyebb fia a nemzet legnagyobb embere fölött akarok szónokolni, s egy rövid óra alatt egy honboldogító életet festeni, melynek elvesztén egy ország gyászban áll.

Egy görög bölcsházán, hol van az Isten? azt adá válaszul: mondjátok meg előbb, hol nincs Isten. Ha hozzánk a világ így szól: mutassátok meg nemzeti haladástok azon viszonyait, melyekben Széchenyi lelke működött: nekünk hasonló feleletet kell adnunk, s azt kell mondanunk: kérdezd inkább tőlünk, hol van valami üdvös, hol valami közhasznu, nagyszerű és dicső e nemzet újabb életében, melyet nem Széchenyi szelleme teremtet?

De honnan azon óriási hatás, minőt ritka halandó gyakorolt nemzetére? Mi emelte őt a nemzeti élet egére, mint ébredő napot, hogy a merre járt, szellemének jóltevő sugarai mindenütt áldást árasztottak, életet leheltek?

Hogy e kérdésekre megfelelhessünk, vissza kell mennünk

nemzeti életünk multjába s levezetni annak fejlődését azon pontig, melyen Széchenyink első föllépése találta a nemzetet; hogy így az emelendő emléknek kellő alapot adván, az arra állítandó képnek habár csak néhány vonásait is méltó nagyságukban mutathassuk fel.

Az emberiség fejlődése folyamában kevés nemzetnek jutott a szerencse, egyéni létét önállólag kifejleszteni, s nevét a népek millióinak nagy könyvébe öröklő vonásokkal beírni. — Legtöbben rövid önálló létezés után az emberiség nagy tengerébe beleszakadván, nyomtalan enyésztek el a földszínéről, s csak nevük tesz tanuságot arról, hogy valaha léteztek. — Avarok, gepidák, longobardok, vandalok: ki mondja meg mely nemzet folyamba szakadtak s hol enyésznek a feledés homályában? — Az emberiség pedig minden nemzetfajban egy-egy szellemi egyéniséget bir, melyeknek összességéből alakul a nagy embercsaládnak változatosságban végetlen országa, ha egy elvész, az emberiségnek egy élő tagja vész el.

S mi az, mi a létező nemzetek fenmaradását biztosítja? Az anyagi erő, a kar sujtó hatalma ideig óráig kiemelheti a nemzeteket s urakká teheti másnépek fölött; de a fegyver által szerzett hatalom, mint nyári reggeli köd a nap sugarai előtt eloszlik s előttünk hiú levegőg terjeng. — A hódító vad nemzetek retentő dúlásaik zajával ideiglen betölthetik a világot, s a túlérrett műveltséggel összeütközésben diadalt arathatnak; de majd a szellem visszaköveteli elvesztett uralmát és a hódítottak lesznek uraivá a hódítóknak. Így hódoltak meg a longobardok az olasz, így a vandalok a spanyol nép műveltségének. . . . A mely nemzet összetart, a mi fenmaradását biztosítja, a többiek közül kiemeli; az nem a nyers erő, nem az anyagi hatalom, hanem a szellem azon láthatatlan működése, melylyel magát valami nagy, az egészet érdeklő cél után intézi és cselekvéseire a nemzeti egyéniség öröklött bélyegét nyomja.

Akármit beszéljenek az anyag bálványozói, kik szellemük legélesb fegyverével azt vitatják, hogy nincs szellem: elméletüket a népek történetei a leghangosabban cáfolják.

A népvándorlás özöne által Európába sodortatott hódító nemzetek, hogy éltek egykoron, arról csak a történet egy-egy lapocskája tesz említést, mint a zivatar járása a víz fölött, nyom nélkül vonulnak el a földszínéről, semmi emlékeztetőt nem hagyva maguk után. Egyetlen egy maradt fön azok közül, egyetlen egy tartotta meg ősi nyelvét és eredeti valóságát, nevét, és ez az európai népek közt „testvértelen ága nemének,” a négy folyam közt élő magyar.

Itt két világrész közt örül állítva századokig vívta az élet-halál harczot, elébb mint az európai civilisationak a vadorság elleni védbástyája; majd megint a nemzetiségét elnyeléssel fenyegető európai civilisatio irányában önfentartása érdekében.

Azért, mert sokszor mondogattatott, nem szünt meg való lenni, hogy ugyanazon történelmi tények, melyek Európa többi népeinek békes fejlődését biztosíták, a magyarok hátramaradása s közvetve nemzetiségük veszélyeztetésének lettek főfő okozói. Mert míg Európa többi népei, benső apró viszályokat kivéve, béke ölén az emberiség magasb feladatain dolgozhattak, addig a magyar a kereszt elleneivel egyenlőtlen harczban ontja véré, s elmarad az élet mindazon terén, mely fegyverzörej közt nehezen tud felvirágozni.

Midőn végre a mult század közepe táján a török hatalma megtöretvén, elvalahára a magyar is felhagyhatott a véres mesterséggel, s módjában állott a polgárisodás emberibb feladataihoz fordulni: ezen már Mátyás korában első rendű, de azóta sokképen elmaradozott európai nemzet akkor vette észre a míveltség és tudományban előhaladt nyugati népek polgárisultsága és saját hátramaradása közt tátongó örvényt, mely annál nehezebben vala betölthető, miután a véres harczoknak közepette elvadult kedélyekben a legitt kifejtendő körülményeknél fogva ahhoz a szükséges föltételek is hiányzottak.

Tapasztalt dolog ugyanis, hogy a polgári szelid foglalkozások iránt senki nagyobb lenézéssel nem viseltetik, mint az, ki életét folytonosan fegyverzörej közt töltötte. Az ember, ki életét minden órában kockára teszi és vérével adózik a közjóért,

megvárja, hogy az élet apróbb szükségeiről mások gondoskodjanak, s a köznapi teendőket helyette azok végezzék, kik, addig míg ő életét veszélyeztetni, családi tűzhelyüknél nyugalmat élveznek.

A mi egyes emberre nézve áll, köz nemzeti előítéletté szokott válni oly népeknél, melyek hosszas háborúskodás alatt csak vérrel tudták biztosítani létüket, s az ember rendeltetését a vitézségbe helyezvén, ügyes fegyverforgatásban találják nemzeti büszkeségüket. — Ily nemzetek a polgári foglalatosságot lenézik, méltóságukon alólinak tartják s az élet kényelmeit, ha meg nem vetik is, de azokért fáradozni szégyennek tartják.

Ez fejti meg azon különösnek látszó tüneményt, hogy hazánkban, kiváltképen a harczias jellemű magyar faj a legujabb időkig ipar és kereskedés, művészet és tudománytól idegen maradt, s e foglalatosságokat vitéz nemzethez illőnek nem tartotta. S e nézet nem áll ridegen és ránk nézve tán épen szégyenítőleg a történelemben. Az ó világ legnagyobb bölcse Aristoteles is még azt tartotta, hogy a dologtevés nem szabad embernek való s nem úrhoz illő. — Csakhogy helyzetünk és azon szívósságnál fogva, mely a magyar nemzet egyik legjellemzőbb vonása, e nézet nálunk tovább fentartotta magát, mint egyéb nemzeteknél. Innen lett aztán, hogy még az ugynevezett boeskoros nemes ember is, ki az ősi alkotmány adta kiváltságoknál fogva magát született honvédő, törvényhozó, szóval a polgárhoz képest urnak nézheté, a fensőbbség bizonyos önérzetével s lenéző göggel tekintett a külföldről bevándorolt szorgalmas iparosra s annak hangyaszerű munkásságára. Ez meg a lenézést azzal torolta vissza, hogy iparkodása által urává tevén magát mind annak, mi nélkül amaz el nem lehetett, az életben függővé tette magától azt, ki az alkotmányos jogok terén fölötte állott.

Látni való, hogy az ipar és tudomány fejlődését gátló előítéletek ugyanazon ősi alkotmány betűi által tápláltattak, melynek másfelől municipalis szervezete leghatalmasabb védbástyául szolgált a nemzetet elnyeléssel fenyegető idegen befolyások ellen.

Választani kellett, és a nemzet java készebb volt egy időre lemondani az újabb civilisatio dicsőségéről, mint hogy az alkotmány bolygatása által veszélyeztesse azt, mi nélkül, ha mindent megnyerünk is, semmik vagyunk, mert megszüntünk volna magyarok lenni.

E volt 1790 óta a nemzet vezéreszméje és e ponton találta a nemzetet Széchenyi, midőn 1825-ben pályatérre lépett.

A nemzet épen akkor vívta volt ki az alkotmány épségben tartását; a nemzeti palladium meg volt mentve, de nem volt mit védjen testetlen formákon kívül, még a nyelv is, melyen a honatyák tanácskoztak, idegen nyelv vala. A multat elfeledett nép a jelen sivatagjában nem talált sehol enyhelyet.

Most visszavezetem hallgatóim figyelmét egy jelenetre, melynek az ezelőtt 35 évvel Pozsonyban összegyűlt honatyák egyik kerületi ülése szolgált volt színhelyül. A tanácskozás arról folyt, mikép lehetne elvalahára lételt adni azon eszmének, melyet buzgó honfiak régóta emlegettek, Révai a múlt század vége felé kitervezett s mindamellett még 1825-ben is csak papiroson volt meg. Tanakodtak egy tudós társaság felállításáról s nem tudtak módot találni, hogy az ennek létesítéséhez megkívántató nagy összegek honnan teremteszenek elő. — Ekkor előlép egy fiatal huszárkapitány, s felajánlja egy egész évi jövedelmét, 60 ezer pengő forintot a nemzeti tudományos intézet felállítására. A nemes példa követőkre talál, s a magyar akademia meg van alapítva.

Mondjam-e, hogy a huszárkapitány gróf Széchenyi István volt, ki ez ajánlatával azon tettek diéscsarnokába lépett, melyek azóta e hon ujjá születését eszközölték.

Széchenyi életirői komolyan vitatkoznak a fölött, vajjon cleve átgondolt kész terv szüleménye, vagy csak fellobbanó lelkesedés pillanatnyi műve volt-e ezen föllépés? — Mi az életirók sem egyik, sem másik felekezetéhez nem csatlakozhatunk és Széchenyi ezen első dicső tétében oly lépést látunk, melylyel teremtő szellemek futandó pályájuk fényes jövődjét anticipálni szokták.

Legmennyeibb kiváltsága a nagy geniusoknak az, hogy teremtvő eszükben a tiszta tudat alakító elemeihez az ösztön csatlakozik, s az agyukban megfogamzott eszme, minden későbbi következményeivel együtt egyszerre lép lelki szemük elé.

Nem egy esetet tudunk, hol gróf Széchenyi nagy lelke jóslati magasultsággal határos világos látással a történendők ismeretlen kapuján kopogott, s a jelen szűk körén áttörvén, a jövőndő homályába vetett előrelátó pillanatot. Ugy tűnik fel nem egyszer előttünk, mint a kiről Isten ígéjében mondván: „Őrálló toronyba helyezetttelek én téged az én népem között és nagy erősségbe, hogy megtudjad és megkémleljed az ő utokat.“

Mindjárt első tette hűn ábrázolá huszonhárom éven át folytatott honboldogító azon munkásságát, hol folytonosan eszményi célok kivitelére a leggyakorlatibb eszközöket választotta, s anyagi közjólétét a legszellemibb uton törekedett létesíteni.

Ez épen az isteni az ily nagy emberekben, hogy mindjárt első föllépésükkor egyszerre egész dicső nagyságukban tűnnek föl. — Nekünk közönséges halandóknak elég föladat alkotásaikban a lángész járását nyomozni és megtalálni az ösvényt, mely őket a dicsőség magasságára fölvitte.

Kétségtelen tény, hogy a korban, mely Széchenyit pályára lépni látta, nemzetünk azon álomkórból, melybe VI. Károlytól fogva II. Józsefig süllyedve volt, az utóbb bekövetkezett események által fölrázva, ébredezni kezdett és Széchenyi nem csak hogy reformokra fogékony keblekre talált; hanem, mint az 1790-ki híres országgyűlési munkálatok tanusítják, a nemzet buzgó igyekezettel tervezgetett, esakhogy nem birt az ígének testet adni és ohajtásait létesíteni.

Eljött Széchenyi, s a mit a hon jobbjai is csak homályosan sejtettek, s eléggé körvonalozni nem tudtak; a mi ezrek lelkében elszórva derengett s nem birt lételt nyerni, az Széchenyi személyiségében csodálatosan megalakult, hogy legyen ő a nem-

zetnek honszerző Jósujája, ki a középkori képzeletek pusztájából népét az ujabbkori polgárisultság ígértföldjére vezesse.

A fényes ősök nagyreményü ivadéka, a nagy hazafi *Széchenyi Ferencz* fia — a mint maga írja — már gyermekkorában tanúja volt édes atyjának e hon mind jobban sötétülő sorsa fölött való aggódásainak. — Fölserdülvén, a napoleoni korszak s azon divatozó szokás, hogy a főrangú családok ifju tagjai harczy téren s fegyver által vívjanak maguknak babért s hírt; Széchenyit is katonai pályára szólítá, hol is, de különösen a lipcsei nagy csatában kitünő jeleit adta hősi vitézsége- és bátorságának.

Lecsillapulván a háborúk zaja s az Európát felzaklató korszikai bajnok hatalma megtöretvén; lassankint visszatértek az ohajtott béke napjai s Széchenyi is a magánéletbe vonult vissza, majd politikai működéssel váltotta föl a tétlen napokat.

Csodálatos műve az isteni gondviselésnek, hogy azon embert, ki nemzetünk ujjáteremtésére vala hivatva, nem csak hogy szellemi és testi tehetségekkel a leggazdagabban felruházta, hanem kora hajnalát oly pályára vezette, melyen míg egyfelől ereje edződött, lelke nagyszerű benyomásokkal gazdagodott, másfelől magán uralkodni, teendőiben rendet, mértéket tartani tanult, s ez uton egy személyben kikerekedtek mindazon tulajdonok, melyek egy reformator szavai s tetteinek elvitázhatlan és ellenállhatlan súlyt kölcsönöznek.

Fényes családból való származás, deli termet, vitézség dicssúgóiraival övezett magas homlok, ígész tekintet, önkénytelen tiszteletet parancsoló méltóságos arcz, melyben lángszellemű és magas röptü lélek tükrözödött, villám észjárás, tömött, utánozhatlan sajátságú beszéd, a figyelmet lekötő, lelket felmagasztosító szónoki tehetség, elég combinatioval összekötött szakismeret és mindezekhez összetartó boglárul lángoló honszeretet; ezek valának a tulajdonok, melyek Széchenyit a nemzet kegyenczévé avatták. És nem meglepően nagyszerű-e, hogy a született mágnás, a harczy téren kitűnt bátor hős, midőn a politikai küzdőterre lép, a tudomány, ipar, kereskedelem, gazdá-

szat, szóval a munka eddig mellőzött, mondhatni megvetett s lenézett foglalkozásira hívja föl nemzetét ?

Ez idő óta az elvonult tudós, a szerény iparos büszkébben emelheték föl fejöket, mert a haza legnagyobb tekintélyü fiát szövetségesüknek vallhatták.

Igaz, Széchenyi nem volt legelső, nem is volt egyetlen, ki a dolgok e nevezetes fordulát megkezdé és elébbre vinni törekedett. De övé a dicsőség, hogy a reformok szükségének érzetét egyetemesebbé tette, mint valaha volt, s egyszersmind a létesítendő nagy ujitásokhoz vezető utat az arra megkívántató erők maga körül gyűjtése által nagy sikerrel egyengeté.

Mint minden nagy reformator, sokféle irányban munkált, hatott, alkotott; de minden a mit érzett, a mit gondolt és cselekedett, egy központ körül forgott, s attól nyert mélyebb jelentőséget, hogy közös nemzeti öntudat ébresztésére czélzott, melyet alapul szándékozott letenni a létesítendő közjólét épületéhez. — Kik a multból más örökséget nem nyertek az emlékezetben élő vitézségnél, s más erényt nem ismertek, mint halni tudni a hazáért, ő megtanította, hogy van ennél még magasabb, *élni tudni a hazáért !*

Csak így s csak ez által tudott törekvéseinek oly egyetemes befolyást szerezni, s oly erővel hatni a nemzet minden rétegeire, hogy a társadalmi viszonyokat teljesen megváltoztatván, új institutiók behozatalát közóhajtássá tette, s a törvényhozásnak csak szentesíteni kellett, a mit a közszellem már-már kifejtett.

Volna bár elégséges időm, tisztelt gyülekezet, föltüntetném előttetek a bölcsesség egész mélységét, mely Széchenyi ezen eljárását jellemzi. Senki a feladat nehézségét jobban fel nem fogta, mint ő. El kellett törni az edényt s tartalmából semmit elveszni nem hagyni; ezért mindig azon volt, hogy elébb új szellemet kell teremteni, azután megalkotni a törvényes új formát, s nem viszont.

Ő, ki az újabb kor művelődésének legtökéletesebb s legbejezettebb kinyomata volt, a törvényhozás terén is ezen szellemen haladt.

A ó kor törvényhozói elébb jártak koruknál és törvényeket alkottak a végett, hogy a vad tömegeket azokhoz idomítsák, akaratjukat meghódítsák, szelid erkölcsökre birják. De csak Mózesnek adatott a kösziklából vizet fakasztani. — Ujabb időkben ellenben, midőn a közönségesebbé vált műveltségnek elutasíthatlan igényei vannak : a törvényhozás feladata a kifejlett társadalmi szokásokat, a mennyiben a jog eszméjével nem ellenkeznek, szentesíteni, az ellentéteket kiegyenliteni, a részeket egységre hozni, szóval magát a megtisztult közszellemmel összehangzásba tenni. — Széchenyi azért minden még legszentebb törvényt is, mely nem egyenesen a nemzeti élet viszonyaiból fejlett ki, melynek alkotásánál minden körülmények tekintetbe nem vétettek inkább csapásnak, mint jótéteménynek tartotta.

„Nem elég — így szól az 1842-iki akadémiai megnyitó beszédében — nem elég, mai időben törvényeket írni; de azok iránt sympathiákat is kell gerjeszteni. És ha valaki olyas törvénynek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytől természete visszaborzad : sujthatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de célját veszti, mert martírt emel, ez pedig fanatizmust szül.“

E pont felett nem szabad könnyeden elsiklanunk, mert ez nyújtja kezünkbe ünnepeltünk nem csak törvényhozói, hanem erkölcsi nagyságának is nyitját. — Ha végig tekintünk Széchenyi tettei életén s az általa megkezdett s végzett nagy művek hosszú láncolatán, megdöbbenve kérjük önmagunktól : mi tette lehetségessé, hogy egyes halandó egy rövid élet folyamán ennyit és ily nagyszerűt végezhetett? — Felelet : A rend szoros megtartása, a teendőnek kiszabott egymásutánja, hol minden dolognak meg volt a maga helye, minden munkának a maga ideje, s azért soha egy perczet hiába el nem vesztegetett, erejét elhamarkodott tervekre nem pazarolta, hanem bevárta mindenre az idők telyességének bekövetkezését. — Mondhatjuk titkát a nagy természetnek leste el, melynek öln csak idejében elvetett mag, de ekkor elmaradhatlanul kikél és megtermi a maga gyümölcsét.

Semmit nem erőltetni, hanem szép egymásutánnal mindent fejleszteni, ez volt országos ügyekben az ő jelszava, s semmi nem volt jobban ellenére mint ama követelő eljárás, mely a viszonyokat tekintetben sem véve e szavakban talál kifejezést: „ellenetek, ha veletek nem.“

Társadalmi működése folyamának syllogismusa körülbelül ez volt: Ha nagy nemzet akarunk lenni, nemzeti jólétet kell teremtenünk, mert senki szívesen nem kíván oly társaság tagja lenni, mely önhibája miatt nyomorog; nemzeti jólét létesítéséhez az erők összeműködése kívántatik, ez pedig csak ott lehetséges, hol közös cél tudata lelkesíti a társaság egyes tagjait; ez ismét csak ott eszközölhető, hol minden polgárt egy érzelem hatja át, ennek egyedüli ébresztője pedig a nemzeti nyelv. Ennek kimivelése, emelése és terjesztése tehát minden nemzeti teendőknél előbbvaló.

Ha a dicsőült életfeladatainak programját, az 1830-ban megjelent első irodalmi művét, a „Hitelt“ olvassuk, bámulat ragadja meg lelkünket nem annyira a mindent felölelő rengeteg lelkierőn, mint azon éles látáson, mely a teendők egymásutániságát hosszú évek sorára eleve oly pontossággal tudta kitűzni. — Már itt világosan kimondja, hol s mivel kell kezdeni. „Minekelőtte — így szól — magasbra emelkedhetik az ember s tulajdonai kifejlődhetnek s a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökeret verhet, mindenekelőtt szükséges, hogy legyen nemzetiség, mert *lenni* kell előbb s csak azután lehet jóra, derékre, erényesre kifejlteni.“

Ha hely- és időszerű lenne Széchenyi sokoldalu munkásságának részleteibe bocsátkozni: halhatatlan műveiben elég vonásokat találhatnánk, hogy azokból működésének megszólaló képét összealkossuk. — De ezt nem tehetvén, elhallgatjuk a roppant változásokat, melyeket léptenkint a politikai elvek mezején eszközölt s csak azon általános vonásokat emeljük ki, melyekből törekvései által a nemzetre gyakorolt hatása sugározik elő.

Miután — mint fentebb kifejtettük — a nemzet hátrama-

radása nem annyira az ősi alkotmány az ujabbkor igényeinek nem egészen megfelelő szerkezetéből, mint inkább a közélet mostoha viszonyaiból vette eredetét : Széchenyi is a reformok súlyát nem az alkotmányos formák átalakítására fektette; hanem mindenkép azon volt, hogy a nemzeti életnek oly irányt szabjon, hogy az alakuló nemzeti közszellem önmagából teremtsen és idézze elő, a mit a nemzet ügyetlen vagy ál-barátai kívülről ráerőszakolni igyekeztek.

E tekintetből mindenekelőtt a nemzetiség élesztésére, a honfiak szellemi erejét igyekezett egy közös gyúpontra összegyűjteni, hogy a mi a keblekben elszórva és külön forrt, egygyé, egyetemivé s ez által nemzeti hatalommá váljék; így alakult a *magyar akademia*.

Átlátta továbbá, hogy a behozandó újítások részére a törvényhozást megelőzőleg, azt mintegy előkészítőleg, tehát az országgyűléstől független téren kell a kedélyeket hangoltatni s elkészíteni. Erre legalkalmasabbnak találta a szabad társalkodási működést; így alakultak a *casinók*.

Végre, a mi fő, belátta, hogy nemzetének ki kell bontakoznia az ábrándszülte középkori előítéletekből s a lovagi kalandosságból kivetkőzve meg kell barátkoznia az ujabbkor nemzeteit nagyságra emelt ipari, kereskedelmi s gazdasági foglalkozásokkal, szóval, hogy az anyagi jólét biztosítása végett szorgalomhoz, munkához kell látnia; így lett létrehozója a lóversenynek, alapítója a gazdasági egyesületnek, gőzhajótársaságnak, s csaknem mindazon közhasznú vállalatoknak, melyek e nemzet életrevalóságáról tesznek tanubizonyságot.

Igen természetes, hogy e vállalatok által előidézett forradalom az élet polgári viszonyaiban nem eshetett meg megfelelő változások nélkül a politikai eszmék terén és a törvényhozásban vagy a mint egy nagy írónk azok irányában, kik Weselényi és Széchenyi közt huzott parallelában, amazz a szellemi emezt az anyagi érdekek képviselőjének mondták találón megjegyzé : „A párhuzam e bölcsesége azon férfiúra vonatkozik, ki oly mélyen fogta föl a magánjog és anyagi kérdések befolyá-

sát az állam sorsára és formáira; ki vállalatait a szellem emeltyűjévé tette, ki semmihez nem fogott, melynek erkölcsi osztaléka nem vala; ki a lánczhiddal a vámmmentességet buktatta meg; a közlekedési eszközökkel a nem adózást kívánta földönteni; az associatiókkal a politikai eszmék központosítására működött; a magánjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támadta meg, és a munkásság minden terén fajunk megmentése után, második vezéricsillagúl tüzé ki: „hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását egy elkopott, féligmeddig feudális, féligmeddig alkotmányos szövevényből emberhez illő és minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre.”

Valóban, ha mindent összefoglalunk, azt találjuk, hogy pályafutásának kezdete óta semmit sem tartott annyira szeme előtt, mint hogy a szellemi és anyagi érdekeket folyvást szoros egybekapcsolásban vigye elő.

Sokan nem csak Széchenyit, de korunkat általában anyagisággal vádolják. Semmi nem igaztalanabb ezen pusztá látzat után induló vádnál. — Volt idő midőn az emberek csupa szellemiségről ábrándoztak, testüket megtagadták, s megvetelőleg tekintettek az anyag igényeire; de hiába az ember csak ember marad és mindig, míg színleg mellőzték az élet gyönyöreit, titkon annál nagyobb hévvel keresték azokat. Korunk e tekintetben valaminthöz képest, úgy nemesebb uton is jár, s míg a testnek megadja a mi a testé, hozzá csatolja frigyesül a szellem követeléseit. — A középkor ajakán hordozá a jelszót: „ora et labora”; azonban a ki imádkozott, az nem dolgozott, s a ki dolgozott, az nem imádkozott; korunkban ellenben csodáosan egyesül szellem az anyaggal, értelmiség a munkával s épen az a kor legnagyobb szerü vívmánya, hogy az értelmiséget munkatevérsre vezette, s a munkást a tudomány hasznaira figyelmeztette, Széchenyi egyik legnagyobb érdeme pedig abban áll, hogy e vívmányt nemzete sajátjává tette.

Tizennégy évig előlobogtatta a haladás zászlóját nemzeti fejlődésünk nagy bajnoka. A nemzet új életre ébredett, mindenfelé élénk mozgalom mutatkozott, s a megyei gyűlések tereméi

részvevőleg visszahangoztatták azon eszméket, melyeket a hon legnagyobb fia megpendített. — Ekkor eljöttek a fájdalom napjai, a félreismertetés keserű órái s a ki annyi éveken át előljárt a nemzet mozgalmaiban, most hátramaradni látszott a rohanva haladók után. A felszított hazafiúi tűz nem maradhatott meg a kiszabott határok közt, s a mérsékletre intőnek szövegét nem fogadták be azok, kik tette serkentő szavára oly lelkesedve sereglettek zászlója alá. — Ő ki 1825-ben megkezdte az izgatást, hogy az álomba merült nemzetet felriasztván fogékonnyá tegye a behozandó újításokra : 1841-ben érkezettnek látta az időt, hogy a kedélyek zaklatása helyébe a részletek forinulázásához megkívántató hideg meggondolás lépjen, s akkor vette észre, hogy a mozgalom megindításakor tett számításai közül egyet kifelejtett, azt, hogy a szellem nem gépezet, hogy hol eszmék, emberi indulatokról van szó, a legbölcsebb ész sem mondhatja meg előre hol fog megállapodni az egyszer megindult izgalom.

Talán ez volt a nagy férfiú nyilvános életében az egyetlen nagy tévedés, hogy mint gyarló ember annak dicsőségében akart osztkozni, ki a felzudult tenger hullámainra rádördül : idáig és ne tovább.

De Széchenyi nem tehetett másképp. A hazaszeretet, mely egész valójához nőtt, végzetszerű hatalommá növekedett kebelében, s a hol veszélyt sejtett a hazára nézve, ott neki szólania kellett. Ő akarta a szabadságot, jobban mint valaha halandó, de nem akarhatta oly áron, mely nemzete létét, ha csak perciglen is kockára tegye. Azért mérlegelte folyvást e hon sajtóságot helyzetét ; a nemzetiségi viszonyok, s ezekhez képest, az ellentállási erők állapotát is számba véve, a hatalmat megnyerni kívánta, nem kihíni, a törvények határai közé szorítani, nem megdönteni ; a kormányt meg akarta menteni az erőszakosdástól, mely lázit, a nemzetet a forradalomtól, melyben fajunk végveszedelmét sejtette.

Ezentul mindinkább elszigeteltebbé válik állása a pártok között. A népkegy elfordul tőle ; de ő nemes önérzetében büsz-

kébb, semhogy a karzatokkal kaczerkodni s minden áron népszerűséget vadászni igyekezett volna. — Mint a fényes nap háborítlan halad magános égi pályáján s sugaraival áttör az elibe tolakodó fellegeken : Széchenyit sem riasztotta vissza az elszigeteltség, hanem tovább-tovább haladt megkezdett ösvényén, s midőn látta, hogy a felkorbácsolt emberi kedélyeket nem képes csillapulásra hozni, a természeti elemekkel kezd harczot, s hozzá fog a rankoczátlan Tisza megzabolásához.

Ezen korba esik azon sokszor emlegetett vád is, melylyel ellencei már már megrendült népszerűségét végkép aláásni törekedtek. *Aristokratának* mondák! . . . Igen is, a volt ő, de mondjuk ki azt is, hogy semmi sem ellenkezett jobban azon honboldogító eszmékkel, melyeket ő forgalomba hozott, mint az, hogy a nép kebelében mesterséges ellentétek idéztessenek elő, s szembeállitassék osztály-osztály ellenébe. Senki jobban nálánál nem tudta, hogy ha annak ki kormányozni akar, minden erejéből azon kell lenni, hogy oszlasson: a kormányzottaknak viszent semmi sem fekszik jobban érdekükben, mint hogy összeforjjanak, szívben lélekben egygyé legyenek. — Ez azonban ki nem zárja azt, hogy a kormány és nép közt oly közvetítő osztály létezzék, mely míg egyfelől hús a nemzet húsából, csont annak csontjából, s ennél fogva érdekeit a nemzet érdekeivel egynek tudja, másfelől a kormány hatalmában részesülvén, annak állandóságát támogatni, fenállását biztosítani feladataul ismeri. — S Széchenyi, ki egy egész életen át a nemzetért küzdött, s ki küzdelmeinek végcéljául azt tűzte ki, hogy a jogokat és terheket minden honpolgárral megoszssa, a szó legnemesb értelmében volt aristokrata.

Ha fényes őseire visszatekintett s a családjában hagyományos honfrierény lelkét nagy tettekre serkenté, ha világtapasztalatai a független élet állásbecsét méltányolni tanították; más részről tudta azt is, hogy csak az ad díszet a férfiúnak, a mit arca verejtékében maga szerez, a mit önerejének köszön; azért soha nem koldult dicsőséget őseitől, hanem a hős bátorságával a polgár hűségét párosítván, önereje által tört magának utat a

dicsőség temploma felé. Jó által akart jutni a jóhoz, s azért megkívánta, hogy az erős legyen ótalmára a gyöngének és birjanak mindenek egyenlő jogokkal, a mint egyenlő kötelességekkel bírnak. Ilyen aristokrata volt Széchenyi!

Tisztelt gyülekezet, ha csak felületesen akarnék is végigmenni ama kor azon különbféle hullámzásain, melyek a nagy férfiú elvlhségéről, hazafiúi szilárdságáról tán fényesebb bizonyyságot tettek, mint élete első korszakának nagy tettei : vissza kellene élnem azon türelemmel, melylyel előadásomat eddig figyelmükre méltatták.

Engedve tehát a hely és idő parancsának, nem fogom megzavarni e nemzeti fájdalomnak szentelt órát ama korszak elkeseredett párttusáinak rajzolásával.

Gyors léptekkel mind közelebb-közelebb jött az idő, midn a nagy férfiú ajkáról elhangzott jósigék teljesedésbemenni siettek. S midn azt, mit közel negyedszázadig épített, a hon boldogságát, a jóslat bizonyyságával előre sejtett, de minden bölcseségével többé el nem háritható veszedelemben forogni látta : a sziv, melynek minden dobbanása e hazáé volt, mely díját kérte hosszas küzdelmeiért, a nagy honfiszív megtört, s a gyászfátyol, mely a hazára borult . . . elborította őt is.

Imádva bámuljuk gondviselő kezedet világokat igazgató Isten! Utaid a legbölcsőbb emberi észnek is végremehetetlenek! — A nagy honfi örvény szélén látá nemzetét s azt hivé, ha elmerül, — nincs többé menekvés s ime! Isten akará és a veszedelem áldássá vált . . a hullámokkal küzdő hajón, minden kar megmozdult, minden ember munkához fogott és a nemzet hajója . . . mentve lesz! Kárpátoktól Ádriáig egyérzelemben összeforrt népek milliói kegyelettel hangoztatják a magyar nevet és ma nagyobb bizonyysággal mint valaha, elmondhatjuk : „a magyar nem volt, hanem lesz.“

A visszaemlékezés arra, mit te tettél, milliókat megtanított arra, mit kell tenniök. A hazafiúi kötelesség örökségét vették át tőled, s én eszköszöm, teljesíteni fogják kötelességüket!

Most pedig dicsüilt lélek! Csillag palotáidból ha aláte-

kintesz e most gyászoló honra s látod mint dőlnek össze a válásfelekezeteiket elválasztó közfalak, mint olvadnak testvérekké a különböző nemzetiségek, mint lett e haza egy lélek, egy érzelemmé : szellemtársaidnak, a téged megelőzött dicső honatyáknak megmondhatod: ime fáradalmainknak, kinos gondjainknak jutalma meglett, ime törekvéseinknek eredménye! *elvégeztetett.*“

Készen áll az emlék, melynek felállításához a legszebb s legdrágább ködarabokat, a dicsőült nagy hazafinak báró Kemény Zsigmond által irt, s a „Statusférfiak és szónokok“ban megjelent életrajzából, az apróbb kavicsokat a hirlapokból szedtem és gyűjtöttem, az én büszkeségem s dicsekvésem csak az, hogy mint e haza legparányibb fia, a haza legnagyobb emberének ez egyszerű emlékénel napszámosul dolgozhattam.

5298

8 74300

214

29000

+ *Flomen: Előzetes in Magyar*
Művészet

DB	Boross, Mihály
933	A dícsoult grof Szechenyi
.3	Istvan életrajza
33B6	

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
